

ปริเทวนิทเทศวณฺณนา

๕๔๕. วจีปลาโปติ วาจาวิปลาโป,
โส อตฺตโต สทฺโท เอว. ภฺยโยติ โสภทุกฺขโต
อุปริ. โสภสมฺภูจฺาโน ติ ปริเทโว.

อิติ ปริเทวนิทเทศวณฺณนา .

พรรณนาปริเทวนิเทศ

๕๔๕. บทว่า วจีปลาโป แปลว่า
ความบ่นเพื่อทางวาจา, ความบ่นเพื่อทาง
วาจานั้น โดยอรรถก็คือเสียงนั่นเอง.
คำว่า ยิ่งขึ้นไป คือเหนือกว่าความทุกข์ คือ
ความโศก. เพราะปริเทวะ มีความโศก
เป็นสมุฏฐาน.

พรรณนาปริเทวนิเทศ จบแล้ว
ด้วยประการฉะนี้.

ทุกขนิเทศวณฺณนา

๕๔๖. ชาตฺิอาทึนฺมปิ ยถารทํ ทุกฺข-
วตฺตทุกฺขทุกฺขตาหิ สติปิ ทุกฺขภาเว กายสฺส
ปีฬนฺวเสน อิทํ สวิเสสํ ทุกฺขมนฺติ อาท
"ทุกฺขนฺติ วิเสสโต วตฺตตฺน"ติ.

พรรณนาทุกขนิเทศ

๕๔๖. แม้เมื่อธรรมทั้งหลายมีชาติ
เป็นต้น แม้จะเป็นทุกข์ ด้วยความเป็นที่ตั้ง
แห่งทุกข์ และความเป็นทุกข์แท้ ๆ ตามควร
ทุกข์ทางกายนี้ ก็ชื่อว่า ทุกข์ที่มีความพิเศษ
เกี่ยวกับความบีบคั้นกาย เพราะฉะนั้น ท่าน

คุณวิมลพรรณ ไชยติสกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วณฺณนาว่าวณฺณนา ๖-๗-๑

อาจารย์ จึงกล่าวว่า "พระผู้มีพระภาค
ตรัสว่าเป็นทุกข์โดยพิเศษ".

อติ ทุกข์ชนิดพิเศษเฉพาะ.

พรรณานาทุกข์พิเศษ จบแล้ว
ด้วยประการฉะนี้.

โทมนัสชนิดพิเศษเฉพาะ

พรรณานาโทมนัสพิเศษ

๕๔๖. มโนวิฆาตสนธิ พยาบาท-
สมุทัยเคน^๑ มนโส วิหณณกิจจ.
เจโตทุกขสมปิตาติ เจตสิกทุกขสมกฺกโน.
อาวกฺกุนตีติ อามุขิ วกฺกุนตี, ยํทิสากิมุขิ
ปติตา, ตํทิสากิมุชา เอว วกฺกุนตี. วิวกฺกุนตีติ
วิปริวตฺตทวนวเสน วกฺกุนตี. อุทฺธปาหิ ปตฺตตีติ
อุทฺธมุขปาทา หุตฺวา ปตฺตตี. สคฺคํ อาทรนตีติ
อคฺคตโน สรริสฺส วิชฺฌนภททวนวเสน สคฺคํ
อุปเนนตี.

๕๔๖. คำว่า มีความแค้นใจเป็นรส
คือมีความแค้นใจ โดยประกอบด้วยพยาบาท
เป็นกิจ. คำว่า คนทั้งหลายที่เพียบด้วยทุกข์
ทางใจ คือผู้ที่มีความพร้อมเพรียง ด้วยทุกข์
อันเกิดทางใจ. บทว่า อาวกฺกุนตี แปลว่า
หมุนมาข้างหน้า, คือล้มตัวลงหันหน้าไปทาง
ทิศใด, ก็หมุนตัวตรงไปทางทิศนั้นอย่าง-
เดียว. บทว่า วิวกฺกุนตี แปลว่า หมุนไป
โดยการเปลี่ยนท่าไปต่าง ๆ. สองบทว่า

^๑ ฉ. พยาบาทสมุทัยเคนวเสน.

อุหธปาห บปตนติ แปลว่า ล้มทงายหน้า
ยกเท้าขึ้นไป. คำว่า จับคัสตรา คือนำ
คัสตราเข้าไป โดยแทงและทำลายสรีระ
ของตน.

อติ โทมนสุสนิทเทสวณณา.

พรรณาโทมนัสนิทเทสวณณา จบแล้ว
คัวยประการจะนี้.

อุปายาสนิทเทสวณณา

๕๔๘. โทโสเยวาติ กายจิตตาน
อายาสนวเสน โทสสุเสว ปวตติอากาโรติ
อคโถ, ยโค ภุสเว อายาสไติ อุปายาสไติ
วุจจติ ยถา ภุสมาทานั อุปาทานนุติ. เอโก
ธมมโติ จุททสหิ อกุสลเจตสิเกหิ อณโยเ
เอโก เจตสิกธมมเ, ย "วิสาโทเติ จ วทนุติ.
นิคุณนวเสน สมปชุชนโค นิคุณนรโส, กาเย
วา นิคุณนกรณกิจเ. "สงขารทุกขภาวโค"ติ
วควา โส ปเนตถ สาติสยเติ ทสุเสนโค

พรรณาอุปายาสนิทเทส

๕๔๘. คำว่า โทสเนนเง ได้แก้
อาการท่งความเปนไ ของโทสเนนเง
คัวยอำนาจความคับคัน ท่งกายและจิต,
พเราะที่ท่านรียกว่า อุปายาส โยความ
หมายว่า เปนความคับคันอยำงทนก
หมีอนกับคำว่า ภุสมาทานั อุปาทานั การ
ถืออยำงมัน ชีอว่า อุปาทาน. คำว่าธรรม
อันนัง ได้แก้เจตสิกธรรมอยำงทนัง อืน
จากอกุสลเจตสิก ๑๔ ควง ชีงท่านอาจารย

คุณวิมลพรรณ โชติสกล
สรำงคันอบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เปนทุทธนุชา

"จิตตปริทหนโต, กายวิสาหนโต จา"ติ อาท.

ซึ่งหลายเรียกว่า "ความตรมตรอม".

ชื่อว่า มีความทอคถอนเป็นรส เพราะความ
ถึงพร้อมด้วยอำนาจความทอคถอน หรือมี
การกระทำความทอคถอนในกาย เป็นกิจ.

ท่านอาจารย์ ครั้นกล่าวว่า "เพราะความ
เป็นสังขารทุกข์" ดังนี้แล้ว เมื่อจะแสดงว่า
ก็อุปายาสนั้นเป็นยอดเยี่ยม ในปภิกขุทุกข์
เหล่านี้ จึงกล่าวว่า "เพราะแพศเผาจิต
และเพราะทำร่างกายให้เผือกซีก".

เอเต จ โสกะปริเทวูปายาสา
วิณฺณตฺตฺติยา วินา, สห จ ยถาปจฺจยํ
โทมนสฺสจิตฺตูปปาทสฺส ปวตฺตติอาการวิเสโสติ
ทสฺเสตฺถ "เอตฺถ จา"ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ
ปาโก วิทยาติ รชนาทีโน ปจิตฺตพฺพวตฺตโน
ปาโก วยิ.

ท่านอาจารย์ กล่าวคำมีอาทิว่า
"และในบรรดาโสกะปริเทวะ และอุปายาส
เหล่านี้" เพื่อจะแสดงว่า ก็โสกะปริเทวะ
และอุปายาสเหล่านี้ เป็นอาการพิเศษแห่ง
ความเกิดขึ้น ของโทมนัสจิตตามปัจจัย
โดยเว้นจากวิญญูติและรวมกับวิญญูติ. ใน
บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เหมือนน้ำเดือด
ได้แก่เหมือนน้ำเดือด แห่งวัตถุที่ทิ้งต้ม มี
เครื่องย้อมเป็นต้น.

คุณแจ่ม ลักษมีวาสิน

ขออุทิศส่วนกุศลให้ นาวาอากาศโทจรัสศักดิ์ ลักษมีวาสิน

อิติ อุปายาสนิตุเทศวณฺณา.

พรรณาอุปายาสนิตุเทศ จบแล้ว
ด้วยประการฉะนี้.

อปฺปิยสมฺปโยคนิตุเทศวณฺณา

พรรณาอปฺปิยสมฺปโยคนิตุเทศ

๕๔๘. สโมธานํ สมากโม. กายิก-
ทุกขจิตฺตวิฆาตาทีอนตฺถานํ อตฺถิภาวสฺส
ปจฺจุปฺปฺภาโน อนตฺถภาวปจฺจุปฺปฺภาโน.

๕๔๘. การร่วมเข้า ได้แก่การ
สมาคม. ความปรากฏของอนัตตะ มีทุกข
ทางกาย และความคับแค้นทางจิตเป็นต้น
ชื่อว่า อนตฺถภาวปจฺจุปฺปฺภาโน แปลว่า
มีความเป็นอนัตตะเป็นปัจจุปัฏฐาน.

เตสํ อปฺปิยานํ กายิกวาสสิกปโยค-
สงฺขาโต อุกฺกโม ตฺทฺปกฺกโม, ตโต สมฺภูโต
ตฺทฺปกฺกมสมฺภูโต.

ความเข้าไปทำร้าย กล่าวคือปโยค
ทางกายและทางวาจา ต่อสัตว์และสังขาร
อันไม่เป็นที่รักเหล่านั้น ชื่อว่า ตฺทฺปกฺกม-
สมฺภูโต แปลว่าอันเกิดแต่การทำร้ายเขา
เข้านั้น.

อิติ อปฺปิยสมฺปโยคนิตุเทศวณฺณา.

พรรณาอปฺปิยสมฺปโยคนิตุเทศ จบแล้ว
ด้วยประการฉะนี้.

คุณแจ่ม ลักษมีवासิน

ขออุทิศส่วนกุศลให้ นาวาอากาศโทจิระศักดิ์ ลักษมีवासิน

ปิยวิปโยคนิทเทศวณฺณนา

๕๕๐. อุพททวภาเวน ปจฺจุปติฏฺฐตฺติ
พยสนปจฺจุปฏฺฐาโน.

อิตฺติ ปิยวิปโยคนิทเทศวณฺณนา.

พระรณานปิยวิปโยคนิเทศ

๕๕๐. ปิยวิปโยค ย่อมเข้าไปปรากฏ
 ด้วยความเป็นอันตราย เพราะเหตุนี้ จึง
 ชื่อว่า มีความเสียหายเป็นปัจจุบันฐาน.

พระรณานปิยวิปโยคนิเทศ จบแล้ว
 ด้วยประการฉะนี้.

อิจฺฉิตาลาภนิทเทศวณฺณนา

๕๕๑. อิจฺฉิตาลาโภ นาม ยสฺส กสฺสจฺจิ
 อตฺตนา อิจฺฉิตสฺส วตฺตโน อลาโภ. "ยมฺปิจฺฉํ
 น ลภตฺติ" ตฺติ หิ วุตฺตํ. มตฺตกปฺปตฺตํ ปน
 อิจฺฉิตาลาภํ หสฺเสตฺถํ ปาฬิยํ "ชาติธมฺมานํ
 สตฺตทานนุ" ตฺติอาทินา นิตฺติฏฺฐนฺติ ตเมว หสฺเสตฺถํ
 "อโห วตา" ตฺติอาทิ วุตฺตํ. อิจฺฉาวาติ เอตฺต
 อิจฺฉาสทฺติโต อลาโภวาติ จ วทนฺติ.
ตปฺปริเยสนรสาติ เตสํ อลพฺภเนยฺยวตฺตุนํ

พระรณานอิจฉิตาลาภนิเทศ

๕๕๑. ความไม่ได้สิ่งที่ตนปรารถนา
 อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อิจฉิตาลาภะ.
 ชื่อนี้สมด้วยพระบาลีที่ตรัสไว้ว่า "ยมฺปิจฺฉํ น
 ลภตฺติ" ปรารถนาสิ่งใดก็ไม่ได้. แต่เพื่อจะ
 แสดงอิจฉิตาลาภะ ที่ถึงขั้นสุดยอด ท่านจึง
 ได้ไขไว้ด้วยคำว่า "แห่งสัตว์ทั้งหลายผู้มี
 ความเกิดเป็นธรรมดา" ทั้งนี้เป็นคัมภีร์
 พระบาลี เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึง

คุณแจ่ม ลักษมีवासิน

ขออุทิศส่วนกุศลให้ นาวาอากาศโทจรัสศักดิ์ ลักษมีवासิน

ปริเยสนรสา. อปฺปตฺติ อลาโภ.

กล่าวคำว่า "โอ หนอ" เป็นต้น เพื่อจะแสดงถึงอิจฉิตาลาภะที่ถึงขั้นสุดยอกนั้นเอง. ก็ในบทว่า อิจฺฉาว แปลว่าความปรารถนานั้น ท่านอาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า (คือ)การที่ยังไม่ได้มา(สิ่ง)ซึ่งยังปรารถนาอยู่. บทว่า ตปฺปริเยสนรสา แปลว่ามีความแสวงหาสิ่งที่ไม่ได้ทางจะได้เป็นรส. อปฺปตฺติ แปลว่าความไม่ได้.

อิตฺติ อิจฺฉิตาลาภนิเทศวณฺณนา.

พรรณนาอิจฉิตาลาภนิเทศ จบแล้ว
ด้วยประการฉะนี้.

ปญฺจอุปาทานกฺขนฺธนิเทศวณฺณนา

พรรณนาปญฺจอุปาทานกฺขนฺธนิเทศ

๕๕๒. ยํ วุตฺตมิธาคิ อธิ สจฺจนินิเทศเส
ยํ สรูปโต วุตฺตํ. อวุตฺตุนฺติ อณฺณตฺถ
ทุกฺขกฺขนฺธพาลปณฺธิตฺตสฺสคาทิสฺส วุตฺตมฺปิ อธิ
สรูปโต อวุตฺตํ. คณฺจ สพฺพํ อิเม
อุปาทานกฺขนฺธเ วินา น ลพฺภคฺคิ ตตฺถ

๕๕๒. คำว่า ยํ วุตฺตมิธ แปลว่า
ทุกข์ใด พระผู้มีพระภาค ตรัสไว้โดยสรูป
ในสังนิเทศนี้. บทว่า อวุตฺตํ ความว่าแม้ที่
ตรัสไว้ในสูตรทั้งหลาย มีทุกฺขกฺขนฺธสูตรและ
พาลปณฺธิตฺตสูตร เป็นต้นอื่น แต่ไม่ได้ตรัสไว้

คุณแจ่ม ลักษมีवासิน

ขออุทิศส่วนกุศลให้ นาวาอากาศโทจิระศักดิ์ ลักษมีवासิน

ขุณฺณสนฺนิสฺสยเมว ทุกฺขํ ขนฺธํ วิพาทตีติ
 ทสฺเสตฺถ "อินฺทมิมฺว ปาวโก"ติ วุตฺตํ. ยถา
 วา ลกฺขํ ปหฺรณฺพหฺรตฺสสฺส วตฺถุ, เอวํ ขนฺธา
 สฺสํสารทุกฺขสฺส. ยถา จ โคธํ หํสมกฺสาทิ-
 วิพาทาย, ยถา จ เขตฺตํ นิปฺพนฺนสฺสสฺสลา ยนฺสฺส
 คาโม จ กามฆาตกวิพาทาย, เอวํ ขนฺธา
 ชาตฺติอาทิทุกฺขสฺส วตฺถุติ ทสฺเสตฺถ
 "ลกฺขมิมฺวา"ติอาทิ วุตฺตํ.

โดยสรุป ในสังนิเทศนี้. ก็ทุกชั้นทั้งหมด
 เว้นอุปาทานชั้นนี้เสีย ย่อมหาไม่ได้
 เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 "เหมือนไฟเบียนเชื้อ" เพื่อจะแสดงว่า
 ทุกชั้นที่มีชั้นเป็นที่อาศัย ในอุปาทานชั้นนั้น
 นั้นเอง ก็ย่อมเบียนชั้น. อีกประการหนึ่ง
 ท่านอาจารย์กล่าวว่า "เหมือนเครื่อง
ประหารเบียนเข้าเป็นต้น" เพื่อจะแสดงว่า
 เข้าเป็นวัตถุแห่งการประหาร ด้วยเครื่อง
 ประหารฉนฺได, ชั้นก็เป็นที่ตั้งแห่งสังสาร-
 ทุกข์ฉนฺได. อนึ่ง โคเป็นที่ตั้งแห่งการเบียน
 ของเหลือบ ยุง เป็นต้น ฉนฺได, ชั้นก็เป็น
 ที่ตั้งแห่งทุกขมีชาติทุกขเป็นต้นฉนฺได. อนึ่ง
 นาเป็นที่ตั้งแห่งการเกี่ยวข้าวกล้า ที่สำเร็จ
 แล้ว ฉนฺได ชั้นก็เป็นที่ตั้งแห่งทุกข มีชาติ-
 ทุกขเป็นต้น ฉนฺได อนึ่ง บ้านก็เป็นที่ตั้งแห่ง
 การเบียนแห่งโจรปล้นบ้าน ฉนฺได, ชั้นก็เป็น
 ที่ตั้งแห่งทุกขมีชาติทุกขเป็นต้น ฉนฺได.

คุณแจ่ม ลักษมีवासิน

ขออุทิศส่วนกุศลให้ นาวาอากาศโทจระศักดิ์ ลักษมีवासิน

เยภุญเยน โลก วิพาทกา วิพาเขตพพา
 วนา^๑ น โหนติ, อิมะ ปน วิพาเขตพพา
 วนา^๑ เอวาติ ทสเสตุ "คินลตาที"ติ
 วุตตุ. กามณจ^๒ อนาติมติ สัสาเร อาทิ
 นาม กสฺสจि นตฺถิ, เอกภวปริจฺฉินฺนสฺส
 ปน ขนฺธสนฺตานุสฺส วเสน วุตตุ "อาทิทุกขิ
 ชาติ"ติ.

เตเนวาท "ปริโยสานทุกขิ มรณ"ติ. น
 เหตุต สมฺมุจฺเจทมรณเมว อธิปเปตฺติ. มรณสฺส
 อนฺติเก อาสนฺเน ชาติ^๓ ทุกขิ มรณนฺตีกทุกขิ^๓
ปริทฺยหนํ จิตฺตสนฺตาโป. ลาลปฺปนํ อตีวีย
 วิปฺปลาโป.

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "หญ้าและไม้เถาวัลย์
 เป็นต้น" ก็เพื่อแสดงว่า โดยมาก ผู้เบียด
 ในโลก วัณสิ่งทีพึงเบียดหามีไม้, แต่ขันธ
 เหล่านี้ก็ยังอาศัยสิ่งทีพึงเบียดอยู่นั้นเอง.
 ก็ชื่อว่าเบียดกัน ในสงสารทีไม่มีเบียดกัน
 ย่อมไม่มีแก่ใคร ๆ โดยแท้, ถึงอย่างนั้น
 ท่านอาจารย์กล่าวว่า "ทุกขิในเบียดกัน
 (ของอุปาทานขันธทั้งหลาย) ก็คือชาติ"
 ด้วยอำนาจแห่งความสืบทอดของขันธทีกำหนด
 ด้วยภพอย่างเดียว.

ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
"ทุกขิในที่สุดคือมรณะ". ก็ในคำนี้ ท่าน
 ไม่ได้ประสงค์เอา สมฺมุจฺเจทมรณะเลย.
 ทุกขิทีเกิดในที่สุด คือในเวลาใกล้ต่อมรณะ
 ชื่อว่า ทุกขิเมื่อใกล้จะตาย. ความหมกไหม้
 ได้แก่ความเร่าร้อนจิต. ความคร่ำครวญ
 ได้แก่ ความพรวดเพื่อเกินเปรียบ.

^๑ ฉ. วิพาเขตพพาธินา.

^๒ ฉ. จสทโท น ทิสฺสติ.

^๓ ฉ. มารณนฺตีกทุกขิ.

คุณแจ่ม ลักษมีवासิน

ขออุทิศส่วนกุศลให้ นาวาอากาศโทจิระศักดิ์ ลักษมีवासิน

อนุตฺตุนัน อนุโต นิชฌายัน. เอกเมกนติ ความเจ็บใจ ได้แก่ ความเกรียมกรรมใน
 ชาติอาทนี อนุตรเภทภินฺนํ, ชาติอาทนีเมว ภายใน. คำว่า ทุกซ์แต่ละอย่าง ๑ ได้แก่
 ๖ อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกานํ ๖ เอกเมก. บรรดาทุกซ์ที่ต่างโดยประเภท ในระหว่าง
สังฆิปิตฺวาติ สมาสตะวา, สามณฺณนิตฺเตเสน แห่งชาติทุกซ์เป็นต้น หรือทุกซ์ คืออุปาทาน-
 ๖ สังฆิปิตฺวาติ กตฺวา. ๖ มีชาติทุกซ์เป็นต้นนั้นแหละ ทุกซ์
 แต่ละอย่าง ๑. บทว่า สังฆิปิตฺวา แปลว่า
 ย่อเข้า, หรือทรงกระทำการย่อโดยสามัญ-
 นิเทศ.

อิตฺติ ทุกฺขนฺธปญฺจกานํ.

พรรณนากถาว่าด้วยทุกฺขนฺธปญฺจกานํ จบแล้ว
 ด้วยประการฉะนี้.

สมุทฺถนิตฺเตสกถาพญานานา

๕๕๓. ปุนฺพภาวกรณํ ปุนฺพภาโว
 อุตฺตรปทโลเปน, ยถา ๖ อပ္ปภกฺขนฺธปญฺจกานํ
 อาပ္ปิโก,^๑ เอวํ ปุนฺพภาวกรณํสีลา, ปุนฺพภาโว
 ๖ ผลํ อรหตี, โส ๖ เอตฺติสฺสา ปโยชนนฺติ

พรรณนากถาว่าด้วยสมุทฺถนิตฺเต

๕๕๓. ปุนฺพภาวกรณํ เป็น ปุนฺพภาโว
 ซึ่งแปลว่า การก่อภพใหม่ ชื่อว่า ปุนฺพภาโว
 โดยการลบบทเบื่องปลาย, ตัดทา ชื่อว่า
โปโนพภาวิกา เพราะอรรถว่า มีการก่อ

^๑ ก. อสุจิกฺขนฺธปญฺจกานํ อาสุจิกโก.

คุณแจ่ม ลักษมีवासิน

ขออุทิศส่วนกุศลให้ นาวาอากาศโทจระศักดิ์ ลักษมีवासิน

โปโนพภวิกา. นนฺทนโต, รณฺชนโต จ ภพใหม่เป็นปกติ เหมือนกับคนที่มีการกินขนม
 นนฺที่รากลาว สพฺพาสฺ อวฺภูจาสฺ^๑ อปฺจจฺกฺชาย เป็นปกติ ชื่อว่า อาบุปิโก นัยหนึ่ง, ตัณฑา
 วุตฺตียา นนฺที่รากลสทกตา. ชื่อว่า โปโนพภวิกา เพราะอรรถว่าควร
 ซึ่งผล คือการก่อภพใหม่ นัยหนึ่ง, ตัณฑา
 ชื่อว่า โปโนพภวิกา เพราะอรรถว่า มีการ
 ก่อภพใหม่นั้นเป็นประโยชน์นัยหนึ่ง. ตัณฑา
 ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยนนฺที่รากล เพราะเป็น
 ไปไม่เลิกละ ซึ่งนนฺที่รากล เพราะว่ายินดี
 และเพราะว่า กำหนดในอาการเป็นที่ตั้งลง
 ในที่ทิ้งปวง.

ตาย จ สติตา สตุตา ตตุถ ภาวาทิเก และด้วยตัณฑานั้น สัตว์ทั้งหลายย่อมเพลิก-
 กิมิกิฏฺฏปฏฺกาทือตตุถภาเวปี นนฺทนติ, เพลินในภพเป็นต้นนั้น ๆ แม้ในอัทธภาพมี
 ฐปาภินนฺทนาทีฏฺฏตาย รณฺชนติ จาคี หนอน แผลง และบังเป็นต้น และย่อมยินดี
ตฺตรตฺตราภินนฺทินิ. เตนาท "นนฺที่รากล ด้วยตัณฑา อันเป็นตัวเพลิกเพลิกอยู่ในรูป
สทกตา"ติอาทิ. ตพฺภาวภูโจ หิ เอส เพราะฉะนั้น ตัณฑาจึงชื่อว่า ตฺตรตฺตรา-
 สทกตสทฺโท. กามภววิภวภทวเสน^๒ ปวตฺตียา ภินนฺทินิ แปลว่า มีความเพลิกเพลิกอยู่ในภพ
 กามตณฺหา, ภวตณฺหา, วิภวตณฺหา จ นั้น ๆ. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าว

^๑ ฉ. อวตฺถาสฺ.

^๒ ส. กามภววิภวสทวเสน.

คุณแจ่ม ลักษมีวาสิน

ขออุทิศส่วนกุศลให้ นาวาอากาศโทจรัสศักดิ์ ลักษมีวาสิน

เวทิตพพา.

คำมีอาทิวา "ไปกับนันทิราคะ". ก็สหคตะ
คัพทนี้ มีคัพทภาวะเป็นอรรถ. ฟิงทราบ
กามตัดทา ภาวตัดทา และวิภวตัดทา โดย
ความเป็นไปด้วยอำนาจความต่างแห่งกาม-
ภพและวิภพ.

กามตณหาทีเกท อนามัยตวา เกวล ตณหา-
ภาเวเนว เอกภาวคคทณน เอกคต
อุปนตวา กสสจีปี สตตสส เณจี
สทิสตาภาวโต ตตวิจิตตภาวชนกมมนิปพา-
ทเนน อตวิจิตตสภาวา สกลสส ทุกขสส
เหตุภาวโต ทุกขสมุทย^๑ อริยสัง.

ตัดทาทั้ง ๓ นี้ ชื่อว่า ทุกขสมุทยอริยสัง
เพราะความเป็นเหตุแห่งทุกข์ทั้งสิ้น เพราะ
มีสภาพวิจิตรอย่างยิ่ง โดยให้สำเร็จกรรม
ที่จะให้เกิดความวิจิตร แห่งทุกข์นั้น ๆ
เพราะสัตว์แม้บางชนิดก็มีภาวะเหมือนกันกับ
สัตว์บางชนิด โดยผนวกเข้าเป็นอันเดียวกัน
ด้วยการถือเอาความเป็นอันเดียวกัน โดย
ความเป็นตัดทาอย่างเดียวกันเท่านั้น มิได้ระบุ
ถึงความต่างแห่งตัดทา มีกามตัดทาเป็นต้น.

กสฺมา ปเนตฺถ ตณฺหา ว สมุทยสจฺจ
วุตฺตาคี ? วิเสสเหตุภาวโต. อวิชฺชา ทิ ภเวสฺ
อาทีนํ ปรุจฺจาเทนุตี ทิฏฺฐิอาทิวุปาทานณฺจ

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ในอริยสัง
ทั้ง ๔ นี้ ท่านจึงกล่าวตัดทาอย่างเดียว ว่า
เป็นสมุทัยสังแล้ว ? ตอบว่า เพราะความ

^๑ ม. ทุกขสมุทัย.

พันโทบดินทร์ ลักษมีวาสิน

ขออุทิศส่วนกุศลให้ คุณพ่อนาวาอากาศโทจิระศักดิ์ ลักษมีวาสิน

ตตฺถ ตตฺถ อภินิวิสมานํ ตณฺหํ อภิวทฺเตนฺตี^๑ ที่คัณฑาเป็นเหตุพิเศษ. จริงอยู่ อวิชชา
 โทสาทโยปิ กมฺมสฺส การณํ โทนฺติ, ตณฺหา ปกปิดโทษในภพทั้งหลาย และอุปาทานมีอิทธิ
 ปน ตํคัณฑโยนิคตวิญญาณญฺจิสฺส ตตฺตาวาส- เป็นต้น ซึ่งยึดมั่นอยู่ในภพนั้น ๆ ก็ยังคัณฑา
 สตฺตุนิกายกฺลโภกิสฺส สรียาทิวิจิตฺตํ อภิ- ให้เจริญยิ่งอยู่ แม้มิเลสมีโทษะเป็นต้น ก็
 ปญฺเญนฺตี, กมฺมวิจิตฺตตาย อุปนิสฺสยตํ กมฺมสฺส ย่อมเป็นเหตุแห่งกรรม, แต่คัณฑาปรารณา
 จ สหายภาวํ อุปกจฺจนฺตี ภาวาทิวิจิตฺตํ ยิง ซึ่งความเป็นธรรมชาติวิจิตรไปด้วยภพ
 นียเมติ, ตสฺมา ทุกฺขสฺส วิเสสเหตุภาวโต นั้น ๆ กำเนิดนั้น ๆ คตินั้น ๆ วิญญาณญฺจิสฺส
 อณฺเณสฺปิ อวิชชาอุปาทานกมฺมาทิสฺส สุตฺเต^๒ นั้น ๆ สัตตาวาสนั้น ๆ สัตตวนิกายนั้น ๆ
 อภิชฺมเม^๓ จ อวเสสกิลเสสกฺลมูลาทิสฺส ตระกฺลนฺนั้น ๆ โภคะนั้น ๆ และอิสริยะนั้น ๆ
 วุตฺเตสฺ ทุกฺขเหตุสฺ วิชฺชมานเอสฺ ตณฺหา ว เป็นต้น เข้าถึงความเป็นอุปนิสัยแห่งความ
 สมุทฺยสจฺจนฺตี วุตฺตาทิ เวทิตพฺพํ. เป็นธรรมชาติวิจิตรด้วยกรรม และความ
 เป็นสหายของกรรม ย่อมกำหนดความวิจิตร
 ด้วยภพเป็นต้น เพราะฉะนั้น พึงทราบว่
 เมื่อมีเหตุแห่งทุกข์ แม้เหล่าอื่นที่ตรัสไว้ใน
 พระสูตร มีอวิชชา อุปาทานและกรรม
 เป็นต้น และที่ตรัสไว้ในอภิธรรม มีกิเลสที่
 เหลือและอกุศลมูลเป็นต้น ท่านก็กล่าวคัณฑา

ที่คัณฑาเป็นเหตุพิเศษ. จริงอยู่ อวิชชา
 ปกปิดโทษในภพทั้งหลาย และอุปาทานมีอิทธิ
 เป็นต้น ซึ่งยึดมั่นอยู่ในภพนั้น ๆ ก็ยังคัณฑา
 ให้เจริญยิ่งอยู่ แม้มิเลสมีโทษะเป็นต้น ก็
 ย่อมเป็นเหตุแห่งกรรม, แต่คัณฑาปรารณา
 ยิง ซึ่งความเป็นธรรมชาติวิจิตรไปด้วยภพ
 นั้น ๆ กำเนิดนั้น ๆ คตินั้น ๆ วิญญาณญฺจิสฺส
 นั้น ๆ สัตตาวาสนั้น ๆ สัตตวนิกายนั้น ๆ
 ตระกฺลนฺนั้น ๆ โภคะนั้น ๆ และอิสริยะนั้น ๆ
 เป็นต้น เข้าถึงความเป็นอุปนิสัยแห่งความ
 เป็นธรรมชาติวิจิตรด้วยกรรม และความ
 เป็นสหายของกรรม ย่อมกำหนดความวิจิตร
 ด้วยภพเป็นต้น เพราะฉะนั้น พึงทราบว่
 เมื่อมีเหตุแห่งทุกข์ แม้เหล่าอื่นที่ตรัสไว้ใน
 พระสูตร มีอวิชชา อุปาทานและกรรม
 เป็นต้น และที่ตรัสไว้ในอภิธรรม มีกิเลสที่
 เหลือและอกุศลมูลเป็นต้น ท่านก็กล่าวคัณฑา

^๑ ก. อภิวทฺเตนฺตี.
^๒ ที. มหา. ๑๐/๓๔๔-๕, ม. มุ. ๑๒/๑๑๕.
^๓ อภิ. วิ. ๓๕/๑๓๑. ม. อ. ๑๔/๔๕๒.

คุณแสร - คุณหนู สวัสดิท้วง
 ขออุทิศส่วนกุศลให้บิดา-มารดา เจ้ากรรมนายเวรที่ล่วงลับไปแล้ว

เท่านั้นว่าเป็นสมุทัยสัง เพราะความเป็น
เหตุพิเศษแห่งทุกข์.

อิติ สมุทยนิตุเทศกถาวณณนา.

พรณนากถาวักด้วยสมุทยนิตุเทศ จบแล้ว
ด้วยประการฉะนี้.

นิโรธนิตุเทศกถาวณณนา

๕๕๔. ตสสาเยวาติ ยทกเคน ตณหา
สมุทยสงจนฺติ วุตฺตา ตทกเคน ตสสาเยวาติ
อวธารณํ. สติ หิ ปธานเหตุนิโรธ
ตทณฺณเหตุ นิรุทธาเยว โทณฺคิตติ
พฺยาธินิมิตฺตวูปสมเนน พฺยาธิวูปสโม วย
เหตุนิโรธเน ผลนิโรธติ อาท "สมุท-
นิโรธเน ทุกฺขนิโรธ"ติ. น อณฺณถาติ
ยถาวุตฺตสฺส อตฺตสฺส เอกนฺติกตํ ทสฺเสติ.

พรณนากถาวักด้วยนิโรธนิตุเทศ

๕๕๔. บทว่า ตสสาเยว มีความว่า
ตัดหาตรัสเรียกว่า สมุทัยสัง โดยส่วนใด
ลงอวธารณะว่า ตสสาเยว โดยส่วนนั้น.
ก็เมื่อมีการดับเหตุ อันเป็นประธานอยู่
เหตุอื่น จากเหตุอันเป็นประธานนั้น ก็ย่อม
เป็นอันดับไปทีเดียว เพราะฉะนั้น การดับ
ผลก็ด้วยการดับเหตุ เหมือนกับการเข้าไป
สงบพยาธิ ย่อมมิได้ด้วยการเข้าไปสงบเหตุ
แห่งพยาธิ เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึง
กล่าวว่า "การดับทุกข์ได้ ก็ด้วยการดับ
สมุทัย". คำว่า ไม่ใช่โดยประการอื่น ท่าน

คุณยุพิน รัตตกุล

สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อาจารย์แสดงถึงความที่ผล ตามที่ได้กล่าวไว้แล้ว เป็นไปโดยส่วนเดียว.

อนุบทเวติ ปาณกวิชฌน-
สตฺถุปรหาราทีอุปทฺทวริเต. ตโต เอว ทเพ
ติเร. สาขาทีจฺเจทเนน ฉินฺโนปิ. ตณฺหานุสเยติ
กามราคภวราคานุสเย. อนุทเตติ
อสมฺปมาติเต.

คำว่า ไม่มีอันตราย คือเว้นจาก
อันตรายมีสัตว์เล็ก ๆ เจาะไซ และการ
ทำลายด้วยศัสตราเป็นต้น. เพราะเหตุนี้
แหละ ชื่อว่า มั่นคง คือถาวร. แม้ถูกตัด
ด้วยการรานกิ่งเป็นต้น. คำว่า เมื่อตัดหา-
นุสย ได้แก่กามราคานุสยและภวราคานุสย.
คำว่า ยังไม่ถูกถอน คือยังไม่ถูกเพิกถอน
เด็ดขาด.

ยถา สீโท เยนตฺตนิ สโร ชิตฺโต,
ตตฺถเว อตฺตโน พลํ ทสฺเสติ, น สเร, ตถา
พฺพุธานํ ภารเณ ปฏฺิปปตฺติ, น ผลเ. ยถา ปน
สารเมยฺยา เณจิ เลทฺทพฺพุทฺทาเร ทินฺเน
ภุสฺสนฺตฺตา เลทฺทํ ชาทฺตฺติ, น ปหารทายเก
อุฏฺฐทฺตฺติ, เอวํ อญฺญตฺติตฺติยา ทฺกขํ
นิโรเชตฺตกาма กายจฺเจทมนฺนุญฺญชฺนฺตฺติ, น
กิเลสํนิโรธนฺตฺติ อิมมตฺตํ ทสฺเสตฺตํ "สีหสมาน-
วตฺตโน"ติอาที วตฺตํ.

ท่านอาจารย์กล่าวคำมีอาทิว่า "มี
ความประพฤดีเสมอด้วยสีหะ" ดังนี้ เพื่อจะ
แสดงความข้อนี้ว่า อุปมาเหมือนสีหะ ถูก
บุคคลใดยิงลูกศรเข้าไปที่ตน, ก็ยอมแสดง
กำลังของตน ในบุคคลนั้นเท่านั้น, ไม่แสดง
กำลังในลูกศร, พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็
ทรงปฏิบัติอยู่ในเหตุ ไม่ใช่ปฏิบัติในผล
เหมือนฉนั้น. ส่วนพวกสุนัข เมื่อใคร ๆ
ขว้างด้วยก้อนดิน ก็เห่ากัดก้อนดิน, มิได้

คุณอำภา มุขลาย

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

พยายามไปที่คนขวาง ฉันใด, พวกอัญ-
เดียรถีย์ ก็ฉันนั้น ต้องการจะดับความทุกข์
ย่อมชวนชววยการตัดกาย ไม่ชวนชววยการ
ดับกิเลส.

๕๕๕. วิรุชชติ ปลุชชติ ฉิขชติ
สมุทโย เอเตนาติ วิราโค วจฺจติ มคโค.
วิรุชชนํ ปลุชชนํ สมุจฺฉินฺทณํ วิราโคติ ปทานํ
วจฺจติ. ตสฺมาติ ยสฺมา ปทานปริยาโย
วิราคสทฺโท, นิโรธสทฺโท จ, ตสฺมา.
อนุสยสมุคฺฆาตโต อเสโส วิราโค อเสโส
นิโรธติ สมุพฺพนฺธิยํ. จากาถนี ปทานิปี
สงฺกเหตุวา^๑ วทติ "สพฺพาเนว เอตานิ"ติ.

๕๕๕. มรรค เรียกว่า วิราคะ
เพราะอรรถว่า เป็นเหตุสำรอก คือทำลาย
ตัดสมุทัย. ความสำรอก ความทำลาย
ความตัดได้เกิดขาด ชื่อว่า วิราคะ ปทานะ
เรียกว่า วิราคะ. คำว่า เพราะเหตุนั้น
ความว่า วิราคศัพท์ และนิโรธศัพท์ เป็น
ปริยายแห่งปทาน เพราะเหตุใด เพราะ
เหตุนี้ คำที่ควรจะเชื่อมกันว่า การสำรอก
อย่างไม่เหลือ การดับอย่างไม่เหลือ
เพราะถอนอนุสัยได้เกิดขาด. ท่านอาจารย์
ถือเอา แม้ทว่า จาคะเป็นต้น กล่าววา
"คำเหล่านี้ แม้ทั้งหมดที่เดียว".

ยสฺมา นิพฺพานํ วจฺจติ, น ทุกฺขสฺส เพราะท่านกล่าวถึงนิพพาน มิใช่กล่าวแต่
นิรุชฺฌณมตฺตํ, ตสฺมา ตณฺหาโย อเสสฺวิราค- เพียงความดับทุกข์ ฉะนั้น แม้ทมีอาทิว่า

^๑ ฉ. จากาติปทานิปี คเหตุวา.

นิโรธาภิธานี นิพพานเวจฺจนานีติ. การดับ คือการสำรอกไม่มีเหลือ แห่งตัณหา
 วุตฺตเมวตฺถํ สมตฺถเอติ "ยสฺมา ปนฺนา"ติอาที. ก็เป็นไวพจน์แห่งนิพพาน. บทว่า "ยสฺมา
 ยถา วิกฺกาคาภิธานี นิพฺพานเน ยุชฺชชฺนติ, ปนฺน" เป็นต้น เป็นคำที่ได้ทำเนื้อความที่ได้
 ตํทสฺสนํ. ตตฺถ ตํ อากมฺมาติ ตํ นิพฺพานํ กล่าวไว้แล้วนั้นแหละ ให้ชักขึ้น. เป็นคำ
 อารมฺมณกรณวเสน ปตฺวา. ตณฺหา วิรัชชตีติ แสดงถึงประการที่บทว่าวิราคะเป็นต้น ใช้
 อริยมกฺเคน อจฺจนฺตฺวิราควเสน ตณฺหา อยู่ในนิพพาน. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
วิรัชชียติ. เพราะอาศัยนิพพานนั้น คือ เพราะบรรลุนิพพานนั้น ด้วยอำนาจกระทำให้เป็น

การดับ คือการสำรอกไม่มีเหลือ แห่งตัณหา ก็เป็นไวพจน์แห่งนิพพาน. บทว่า "ยสฺมา ปนฺน" เป็นต้น เป็นคำที่ได้ทำเนื้อความที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้นแหละ ให้ชักขึ้น. เป็นคำแสดงถึงประการที่บทว่าวิราคะเป็นต้น ใช้ อยู่ในนิพพาน. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เพราะอาศัยนิพพานนั้น คือ เพราะบรรลุนิพพานนั้น ด้วยอำนาจกระทำให้เป็น อารมณฺ์. คำว่า ตัณหา ย่อมสำรอกไป ความว่า ตัณหาย่อมถูกอริยมรรค ทำให้ สำรอกออกไป ด้วยอำนาจการสำรอกอย่าง แท้จริง.

นิรัชฺฌตีติ นิโรธียติ, เตน วิกฺกานิโรธสฺสทฺธานํ คำว่า ย่อมดับไป คือ ย่อมถูกอริยมรรค
 อธิกรณสาธนตมาท. ตทฺเวาติ นิพฺพานเมว. ทำให้ดับไป ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึง
จาคาทโย โหนตีติ จาคาทิเหตุํ ผลโวหารเน กล่าวความที่วิราคศัพท์ และนิโรธศัพท์
 วทติ. "กามกฺุณฺาลเยสุ"ติ โปญฺจเกสุ ลิชฺนติ, เป็นอธิกรณสาธนะ. บทว่า ตทฺเว แปลว่า
 "กามกฺุณฺาลยาทีสุ"ติ ปน ปาโจ. นิพพานนั่นเอง. คำว่า ธรรมทั้งหลายมีการ

คำว่า ย่อมดับไป คือ ย่อมถูกอริยมรรค ทำให้ดับไป ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวความที่วิราคศัพท์ และนิโรธศัพท์ เป็นอธิกรณสาธนะ. บทว่า ตทฺเว แปลว่า นิพพานนั่นเอง. คำว่า ธรรมทั้งหลายมีการ สละเป็นต้น ย่อมมี ท่านอาจารย์ย่อมกล่าวถึงเหตุ มีความสละเป็นต้น ด้วยโวหารว่า

คุณปราณีต จูตะกานนท

ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่รองอำมาตย์เอกขุนศรีทรงยศ (พื้น จูตะกานนท).

เป็นผล. ในคัมภีร์ทั้งหลาย จารไว้ว่า
"กามคุณาลเยสุ", แต่ปาฐะว่า "กามคุณา-
ลยาทีสุ".

๕๕๖. ตยิหนตฺติอาทิ น โปราณปาโจ,
สัจจตถทีปเน ปน วุตตนิยามเน ตโต
อาเนตฺวา ปจฺจนา สปีตํ. ตถา หิ ปุพฺเพ
วุตตานิปี ลกฺขณาทีนํ ปุนปี วุตตานิ.
สํสารทฺทุกฺโข นีพฺพินฺนมานสฺส สสํ
กโรนฺโต วีย โหตีติ อสุสาสกรณรสํ.
ราคาทิสพฺพปญฺจอุปสมนินิตฺตตตาย นีปฺปณฺจตํ
ปจฺจปฏฺฐเปตีติ นีปฺปณฺจปจฺจปฏฺฐจานํ.

๕๕๖. คำว่า ตยิ เป็นต้น ไม่ใช่
ปาฐะเก่า, แต่ได้นำมาจากที่นั้น ตั้งไว้
ภายหลัง โดยทำนองที่ได้กล่าวไว้ ในตอน
แสดงความหมายของสังจะ. จริงอย่างนั้น
ข้อเบ็ดเตล็ดมีลักษณะเป็นต้น แม้ได้กล่าวไว้
ในตอนต้น ท่านก็ได้กล่าวไว้แม้อีก. ชื่อว่า
มีความกระทำการโล่งใจเป็นรส เพราะ
เป็นเหมือนคนทำความโล่งใจ แก่คนที่มี
ใจหน่ายจากสังสารทุกข์. ชื่อว่า มีความ
เป็นธรรมชาติไม่เนิ่นช้า เป็นปัจจุภูฐาน
เพราะยังความเป็นธรรมชาติไม่เนิ่นช้า ให้
เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะ ด้วยภาวะเป็นเหตุแห่ง
ความเข้าไปสงบธรรม เป็นเหตุเนิ่นช้า
ทั้งปวง มีรากะเป็นต้น.

๕๕๗. นตฺถเว นีพฺพานนฺติ ยถิ
สามณฺณโต ปฏฺฐินฺนา, อตฺตนา อธิปฺเปต-

๕๕๗. คำว่า นีพพานไม่มีเอาที่เดียว
มีความว่า ถ้าวรรู้กันโดยสามัญ แม้นีพพาน

คุณปราณีต จูตะกานนท์

ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่รองอำมาตย์เอกขุนศรีทรงยศ (พื้น จูตะกานนท์)

นิพพานสุสาป อภาโว อปชชติ, ตถา สติ
 ปฏิญญาวิโรธ. อถ ปราภิมคํ นิพพานํ ปติ,
 เอวํ สติ ฌมฺมิสสิทฺธิ^๑ ตโต จ นิสฺสยาสิทฺธ
 เหตุ. อนุปลพณียโต ก็ ปจฺจกฺขโต, อุทาท
 ออนุมานโต ? ปุริมฺสุมิ ปกฺเข จกฺขาทีหิ
 อเนกนฺตีกตา, ทฺตฺติยฺสุมิ ปริ ปตํ อสิทฺธ
 เหตุ.

ที่ตนประสงค์ ก็จะต้องไม่มี, เมื่อเป็น
 อย่างนั้น ก็จะผิดการรับรู้ไป. ถ้าเล็งถึง
 นิพพานที่ผู้อื่นเข้าใจกัน, เมื่อเป็นอย่างนี้
 ก็จะเป็นความไม่สำเร็จที่ถูกธรรม และ
 เพราะเหตุนั้น ก็จะเป็นเหตุที่ไม่สำเร็จ
 โดยธรรมเป็นที่อาศัย. คำว่า เพราะเป็น
สิ่งที่ทำไม่ได้ ความว่า เป็นสิ่งที่ทำไม่ได้
 โดยประจักษ์หรือ หรือว่าโดยอนุमान ? ใน
 ฝ่ายแรก ก็เป็นความที่มีอยู่ โดยส่วนมิใช่
 น้อย ทางทวารมีจักขุทวารเป็นต้น, ในฝ่าย
 ที่ ๒ ก็เป็นเหตุที่ไม่สำเร็จได้ โดยเล็งถึง
 ผู้อื่น.

เตนาท "น, อุปาเยน อุปฺลพณียโต"ติอาทิ.
 ตตฺถ ยถา เจโตปริยญาณลาภิโน เอว อริยา
 บเรสํ โลกุตฺตรจิตฺตํ ชานนฺติ, ตตฺถาปิ จ
 อรทา เอว สพฺเพสํ, น สพฺเพ, เอว
 นิพฺพานมฺปิ สีสฺสมาธิปณฺญาสงฺฆาตฺสุมมา-
 ปฏิปตฺติญฺเคน อุปาเยน อุปฺลพณียโต

ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำ
 มีอาทิว่า "ไม่ใช่ไม่มี, เพราะพระนิพพาน
เป็นสิ่งที่ทำได้ด้วยอุบาย". ในคำนั้น มี
 อุปมาว่า พระอริยะทั้งหลายผู้ได้เจโต-
 ปริยญาณเท่านั้น ย่อมรู้โลกุตตรจิตของพระ-
 อริยะเหล่านั้น, ก็แม้ในพระอริยะเหล่านั้น

^๑ ก. ฌมฺมิสสิทฺธิ.

คุณปราณีต จุฑะกานนท์
 ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่รองอำมาตย์เอกขุนศรีทรงยศ (พิน จุฑะกานนท์)

อตถวจนนเจตํ ทฏฐพฺพํ, น ปโยควนํ. ตํ
ปรโต อวภิวิสฺสติ.

พระอรหันต์เท่านั้น จึงรู้โลกุตรจิตของพระ-
อริยะทั้งหมด, หาใช่พระอริยะทั้งหมดจะ
รู้ไม่, ข้อนี้ฉันใด, แม้พระนิพพานก็เหมือน
ฉันนั้น ย่อมจะได้โดยอุบายที่เป็นสัมมาปฏิบัติ
คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เพราะฉะนั้น ข้อนี้จึง
พึงเห็นว่า เป็นถ้อยคำที่แสดงถึงความหมาย
ไม่ใช่ถ้อยคำที่แสดงถึงประโยค. คำนั้น จัก
มีแจ้งข้างหน้า.

๕๕๘. นตฺถิติ น วตฺตพฺพํ, อริเยหิ
อุปลพฺภนียโตติ อธิปฺปาโย. สํสารโต
สํวิคฺคมาสนสา สมนฺมาปฏิบัติยา นิพฺพานํ
อธิกจฺจนฺตํ สพฺพสมยสิทฺโธยํ นโย. ตตฺถ
สาสนิกเมว นิสฺสาย วทติ "ปฏิบัติยา
วณฺณภาวปชฺชนโต"ติ. เตนาท "อสติ
หิ"ติอาหิ.

๕๕๘. ข้อว่า นิพพานไม่มี ไกร ๆ
ไม่ควรจะกล่าว, อธิบายว่า พระนิพพาน
อันพระอริยะทั้งหลายจะพึงได้ นั้นสำเร็จ
ได้ด้วยลัทธิทั้งหมดว่า บุคคลทั้งหมด ผู้มีใจ
สลคแล้ว จากสังสารวัฏ ย่อมบรรลุนิพพาน
ได้ด้วยสัมมาปฏิบัติ. ในคำเฉลยนั้น ท่าน
อาจารย์กล่าวว่า "เพราะการปฏิบัติจะต้อง
เป็นหมั่น" ดังนี้ เพราะอาศัยการปฏิบัติทาง
ศาสนานั้นเอง. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์
จึงกล่าวคำมีอาทิว่า "เพราะเมื่อนิพพาน
ไม่มี" ดังนี้.

คุณปราณีต จูตะกานนท์

ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่รອງอำมาตย์เอกขุนศรีทรงยศ (พิน จูตะกานนท์)

สมาธิปฏิปุเรชวยาตี สมาธิปฏิปุพุงคมาย. บพพุงคมาตา จสสา ปธานภาวโต. ตถา ทิ สวา
ปจมี เทสนารุพทา, น สพพปจมี
อุบชชชโต. น จาย สมาปฏิบัติ วณณา,
นิพพานปาปนโต นิพพานสเส สมาปกโต. ทว
มเตน ปน นิพพานสเส อภาวโต วณณาโว
อาปชชชิตี โยชนา.

บทว่า สมาธิปฏิปุเรชวยา แปลว่า มี
สมาธิฐิเป็นเบื้องหน้า. ความที่สมาธิฐินั้น
เป็นเบื้องหน้า ก็เพราะความที่สมาธิฐินั้น
เป็นประธาน. จริงอย่างนั้น สมาธิฐินั้น
พระผู้มีพระภาคทรงยกขึ้นสู่เทศนาก่อน, มิใช่
เพราะเกิดก่อนธรรมทั้งหมด. อนึ่งสมา-
ปฏิบัตินี้หาเป็นหมั่นไม่ เพราะทำให้ถึง
นิพพาน คือ เพราะยังนิพพานให้ถึงพร้อม.
มีคำประกอบว่า แต่ตามมติของท่าน ก็จะต้อง
เป็นหมั่น เพราะนิพพานนั่นเองไม่มี.

อภาวปาปกตตาคี สมาปฏิบัติยา กิเลส-
สมุจฉินทนมุเชน ชนุธานํ อภาวสมาปก-
ภาวโต, น วณณาวาปชชชิตี เจ วเทยยาสตี
อตุโธ. น อิตี ปฏิกุเชเป. ยํ ตยา
อภาวปาปกตตาคี วทนเตน, ชนุธากาโว
นิพพานนติ ปฏิณณาคํ, ตนน. กสุม่า ?
อตีตานากตภาเว นิพพานปชชชิตยา อภาวโต.

คำว่า เพราะทำให้ถึงความไม่มี อธิบายว่า
หากอาจารย์ผู้ท้วงจะพึงกล่าวว่า เพราะ
ความที่สมาปฏิบัติ เป็นกิริยาที่ให้ถึงพร้อม
ซึ่งความไม่มีแห่งขันธทั้งหลาย ด้วยการ
ถอนกิเลสได้เด็ดขาดเป็นสำคัญ, หาใช่ต้อง
เป็นหมั่นไม่. ศัพท์ว่า น เป็นไปในความ
ปฏิเสธ. คือว่าข้อใดที่ท่านกล่าวว่า เพราะ
การปฏิบัติทำให้ถึงความไม่มี ดังนี้, ก็โดย
ยอมรับว่า ความไม่มีขันธ ชื่อว่า นิพพาน,

คุณปราณีต จูตะกานนท์

ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่รองอำมาตย์เอกขุนศรีทรงยศ (พิน จูตะกานนท์).

อดีตานาคตา หิ ขนฺธา น สนฺตึติ ตสฺมี
 อภาเว นิพฺพานํ อธิคตํ นาม ลียา, โส ปน
 นตฺถึติ. น เกวลํ อดีตานาคตานเมว, อถโข
 วตฺตมานานมฺปึติ ตึยทฺธกตํ สพฺเพสํ
 ขนฺธานํ อภาโว นิพฺพานํ. น หิ ตํ เอกเทสา-
 ภาโว^๑ ภวึตุ ยุตฺตุนฺติ วตฺตมานา เจ, น น
 สนฺติ, น สนฺติ เจ, น วตฺตมานาติ
 "วตฺตมานา, น สนฺติ จา"ติ วิปฺปฏิสึทฺธ-
 เมตฺตุนฺติ อาท "น, เตสํ ฯเปฯ ปชฺชนโต"ติ.

ข้อนั้นไม่ใช่คอก. เพราะอะไร ? เพราะ
แม้เมื่อไม่มีขั้นอดีตและขั้นอนาคต การ
บรรลุนิพพานก็ไม่มี.

จริงอยู่ ขั้นที่เป็นอดีตและอนาคต ย่อมไม่มี
 เพราะฉะนั้น นิพพานก็จะพึง ชื่อว่าเป็นอัน
 ได้บรรลุแล้ว ในเพราะความไม่มีนั้น, แต่
 ความไม่มีนั้น ก็ย่อมไม่มี. ไม่ใช่แต่ขั้น
 อดีต อนาคตอย่างเดียวกันเท่านั้น, โดยที่แท้
 แม้ขั้นปัจจุบันด้วย เพราะฉะนั้น ความไม่มี
 แห่งขั้นทั้งหมด มีอยู่ในอัตราทั้ง ๓ จึง
 ชื่อว่า นิพพาน. จริงอยู่ นิพพานนั้นสมควร
 จะเป็นความไม่มีแต่บางส่วน ก็หามิได้
 เพราะฉะนั้น หากเป็นปัจจุบันขั้น, จะไม่มี
 ก็ไม่ใช่, ถ้าหากว่าไม่มี, ก็ไม่เป็นปัจจุบัน-
 ขั้น เพราะฉะนั้น ข้อนี้ว่า "ปัจจุบันขั้น
 ด้วย และว่าไม่มีอยู่ด้วย" จึงเป็นข้อที่
 ชัดแย้งกัน เพราะฉะนั้น อาจารย์ผู้เฉลยจึง
 กล่าวว่า "ไม่ใช่, เพราะปัจจุบันขั้น

^๑ ม. เอกเทสากาเว.

คุณปราณีต จุฑะกานนท์

ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่รองอำมาตย์เอกขุนศรีทรงยศ (พิน จุฑะกานนท์)

เหล่านั้น ก็ไม่มี ความไม่มี และเมื่อไม่มี
ก็ต้องเป็นปัจจุบันชั้นนี้ไม่ได้".

กิญจิ^๑ ภิชโย : ยถิ วตฺตมานาภาโว
นิพฺพานํ, ยทา อริยมคฺโค วตฺตติ, ตทา ตสฺส
นิสฺสยภูตา ขนฺธา วตฺตมานาติ กตฺวา ตทา
นิพฺพานสฺส อภาโว สียา. ตถา จ สติ
มคฺคกฺขณเป นิพฺพานสจฺฉิกริยา ย อภาโว
อาปชฺชตีติ หสฺเสนฺโต "วตฺตมาน ฯเปฯ
โทสโต"ติ อาห.

จะกล่าวเพิ่มเติมอีกนิดหน่อย : ถ้า
ความไม่มีปัจจุบันเป็นนิพพานไซ้, ความไม่มี
นิพพานก็จะพึงมีในกาลนั้น เพราะอธิบายว่า
อริยมรรคเป็นไปอยู่ในกาลใด, ชั้นอันเป็น
ที่อาศัย ของอริยมรรคนั้น ในกาลนั้น ก็เป็น
ชั้นปัจจุบัน. ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า
ก็เมื่อเป็นอย่างนั้น การกระทำให้แจ้งซึ่ง
นิพพาน แม้ในขณะแห่งมรรคก็ต้องไม่มี จึง
กล่าวว่า "และเพราะจะขัดกันตรงที่ไม่มี
การบรรลุสู่อุปาทิเสสนิพพานธาตุ ในขณะ
แห่งมรรคที่อาศัยปัจจุบันชั้นนี้".

น มยํ สพฺเพสฺสเยว อวตฺตมานตาย นิพฺพานํ
วทาม. กิญฺจรทีติ, ตทา มคฺคกฺขณ กิเลสํ
อวตฺตมานตตา, ตสฺมา น โทโส ยถาวตฺต-
โทสาภาโวติ ? ยถิ กิเลสํ อวตฺตมานตา-
สงฺขาโต อภาโว นิพฺพานํ, เอวํ สติ

ข้าพเจ้าย่อมกล่าวถึงนิพพาน เพราะความ
ที่ชั้นทั้งหมดที่เดียวไม่เป็นปัจจุบัน ก็หา
มิได้. หากมีคำถามว่า เพราะอะไรเล่า,
ก็มีคำตอบว่า เพราะกิเลสไม่เป็นไปอยู่
ในเวลานั้น คือในขณะแห่งมรรค, จึงถาม

^๑ ฉ. กิญจ.

อริยมกคฺคสุส นีรตฺตกตา อาปชฺชติ
มกคฺคกฺขณโต ปุพฺเพปิ ตทภาวสีทฺธิโต. เตนาท
"อริยมกคฺคสุสา"ติอาที.

ต่อไปว่า ก็จะไม่ขัดกัน คือไม่มีความขัดกัน
กับคำตามที่ได้กล่าวแล้ว เพราะเหตุดังนั้น
ข้อนี้ตอบว่า ถ้าความไม่มี กล่าวคือความที่
กิเลสไม่เป็นไป เป็นนิพพานไซ้, เมื่อเป็น
อย่างนี้ อริยมรรคก็ต้องเป็นความไร้-
ประโยชน์ เพราะแม้ก่อนแต่ขณะแห่งมรรค
ก็สำเร็จความไม่มีแห่งกิเลสนั้น ด้วยเหตุนี้
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "อริยมรรคก็ต้อง
เป็นความไร้ประโยชน์" ดังนี้เป็นต้น.

ตสฺมา อการณเมตฺตติ ยสฺมา น นีพฺพานสุส
อนุปฺลพฺภนียตา, อภาวมตฺตตา ปฏิปตฺติยา
วณฺณภาโว, อตีตนาถตาภาเว นีพฺพานาธิกโม
จ อาปชฺชติ, วตฺตมานานํ อภาโวปี น
สมฺภวตี, ปเคว กิเลสานํ อวตฺตมานตฺตตา,
อริยมกคฺคสุส จ นีรตฺตกภาวตฺตติ, ตสฺมา
นีพฺพานสุส อภาวสาธนตฺถํ ยทิตฺถิ
"อนุปฺลพฺภนียโต, อภาวปาทตฺตตา, ตทา
กิเลสานํ อวตฺตมานตฺตตา"ติ จ การณํ วตฺตติ,
อการณเมตฺติ, อยฺยตฺติเรสาตี อตฺถโถ.

คำว่า เพราะเหตุนี้ ข้อนี้จึงมิใช่เหตุ
อันควร มีความว่า เพราะนิพพานจะเป็น
สิ่งที่หาไม่ได้ก็หาไม่ จะต้องเป็นเพียงความ
ไม่มีก็หาไม่ และการปฏิบัติจะเป็นหมัน
ก็หาไม่ และเมื่อไม่มีขั้นธ อันเป็นอดีตและ
อนาคต จะต้องบรรลุนิพพานก็หาไม่
ทั้งความไม่มีแห่งขั้นธที่เป็นปัจจุบัน ก็ไม่
สำเร็จ จะป่วยกล่าวไปไยถึงความที่กิเลส
ไม่เป็นไปอยู่ และอริยมรรคก็ต้องไร้-
ประโยชน์แล้ว, ฉะนั้น เหตุนี้ใด ที่ท่าน

คุณสว่าง วิชพันธุ์

ขออุทิศส่วนกุศลให้ บิดา - มารดา และสามี

กล่าวไว้ว่า "เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่หา
ไม่ได้ เพราะการปฏิบัติ ทำให้ถึงความไม่มี
และเพราะกิเลสไม่เป็นไปอยู่ในเวลานั้น"
เพื่อจะให้สำเร็จความไม่มี แห่งนิพพาน
เหตุนี้ไม่ใช่เหตุอันควร, อธิบายว่า ข้อนี้
ไม่เหมาะสม.

๕๕๙. อาทิวจนโตติ อาทิสทฺเทน
อวสิฏฺฐํ ชมฺพฺชาทกสฺสฺตฺตฺบฺพเทสํ, อณฺณมฺปิ
อสงฺขตฺยา ธาตุยา นิตฺเตสฺปาฬิ สงฺกณฺหาติ.
ตถา ทิ "นิพฺพานํ นิพฺพานนฺติ อวฺสุโส
สารีปฺตฺต วุจฺจติ, กตมํ นุ โข อวฺสุโส
นิพฺพานนฺติ ? โย โข อวฺสุโส รากฺกฺขโย
โทสฺกฺขโย โมหกฺขโย, อิทํ วุจฺจติ
นิพฺพานนฺติ" ๑ ชมฺพฺชาทกสฺสฺตฺเต, "ตตฺถ กตมา
อสงฺขตา ธาตุ ? รากฺกฺขโย โทสฺกฺขโย
โมหกฺขโย" ๒ อายตฺนวิภงฺเก วุตฺตํ.

๕๕๙. ด้วยอาทิสทฺในคำว่า อาทิสทฺ
วจนโต ท่านอาจารย์ย่อรวมเอาบางส่วน
ของชมฺพฺชาทกสฺสฺตฺที่เหลือ, และรวมเอาทั้ง
พระบาลีอันเป็นนิเทศแห่งอสงฺขตธาตุแมื่อนั้น.
จริงอย่างนั้น พระธรรมสังคากาจารย์
กล่าวไว้ในชมฺพฺชาทกสฺสฺตฺ ว่า "ชมฺพฺชาทก-
ปริพาชก ถาว่า กุรฺอวฺสุโสสารีปฺตฺร
คำที่ท่านกล่าวว่า นิพพาน นิพพาน ดังนี้,
กุรฺอวฺสุโส นิพพานเป็นไฉนหนอแล ?
พระสารีปฺตฺรตอบว่า กุรฺอวฺสุโส ความสิ้น

^{๑-๑} ส. สพา. ๑๘/๓๑๐ องฺเก.
อาชณิกโปตฺถเกสฺส ปน นิพฺพานปญฺหา-
สฺสฺตฺตฺนติ.
^๒ อภิ. วิ. ๓๕/๘๗.

ราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ อันใด
แล, นี้เรียกว่านิพพาน", พระผู้มีพระภาค
ก็ตรัสไว้ในอายตนะวิภังค์ว่า "ในขั้นนั้น
อสังขตธาตุเป็นใจน ? ก็คือความสิ้นราคะ
ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ".

ตตฺตฺรายมตฺตฺโต : นิพพานํ อสงฺขตธา ธาตุ
อสงฺขตสกาโว ธมฺโม. ยสฺมา ตํ อากมฺม
ราคาทโย ชียนฺติ, ตสฺมา รากกฺขโย,
โทสกฺขโย, โมหกฺขโยติ จ วุจฺจตีติ.
อากมฺมาตี จ สพฺพสงฺขาราเหติ นิพฺพินฺนสฺส
วิสฺขารนินฺนสฺส โคตฺตรภฺนา วิวญฺญูติมาณสฺส
มคฺเคน สจฺฉนิกรณนาตี อตฺตโต.

ในพระบาลีนั้น มีเนื้อความดังต่อไปนี้ :
นิพพาน ได้แก่ อสังขตธาตุ คือ ธรรมที่มี
สภาวะอันปัจเจกปรุงแต่งไม่ได้. เพราะ
กิเลสมีราคะเป็นต้นย่อมสิ้นไป เพราะมาถึง
นิพพานนั้น ฉะนั้น นิพพานจึงเรียกว่า
รากกขโย ความสิ้นราคะ ว่า โทสกขโย
ความสิ้นโทสะ และว่า โมหกขโย ความ
สิ้นโมหะ. ก็คำว่า เพราะมาถึง ความว่า
เพราะกระทำให้แจ้ง ด้วยมรรค ซึ่ง
อรหัตผลอันโคตรภูเปิดให้แล้ว ซึ่งหน่ายจาก
สังขารทั้งปวงย่อมไปในวิสังขาร.

สจฺฉนิกริยามานณฺหิ ตํ อธิกนฺตฺวา อารมฺมณ-
ปจฺจยภูตณฺจ ปฏฺิจฺจ อธิปติปจฺจยภูเต จ ตสฺมี

จริงอยู่ มรรคที่เรียกว่า ขย คือความ
สิ้นไป ย่อมยังกิเลสมีราคะเป็นต้นให้สิ้นไป

คุณสว่าง วิชพันธุ์

ขออุทิศส่วนกุศลให้ ปิตา - มารดา และสาขี

ปรมสัสภาเวณ วินมุตตสงฆารส^๑
 ปรมคตภาเวณ จ ปตัญญานภูเต ปตัญญาย
 ขยสงฆาโต มคโค รากาทโย เซเปตติ
 ตัสจฉิกรณาภาเว รากาทินิ อนุปตฺตินิโรธ-
 คมนาภาวา ตํ อากมม รากาทโย ชียนตติ
 วุจฺจุนฺติ.

เพราะบรรลุนิพพานนั้น ที่การกบคฺคฺลกระทำ
 ให้แจ้งอยู่ คือ เพราะอาศัยนิพพานอันเป็น
 อารัมมณัจจัย และเพราะตั้งอยู่เฉพาะใน
 นิพพานนั้น ซึ่งเป็นอธิปัตัจจัย อันเป็นที่ตั้ง
 อาศัย โดยภาวะที่เป็นความโล่งใจอย่าง
 ยอดเยี่ยม และโดยภาวะที่เป็นทางดำเนิน
 อย่างยอดเยี่ยม ของท่านผู้มีสังฆารอัน
 หลุดพ้นแล้ว เพราะฉะนั้น ก็เลสมีราคะ
 เป็นต้น ท่านจึงกล่าวว่า ย่อมสิ้นไป เพราะ
 เมื่อไม่มีการกระทำให้แจ้ง ซึ่งนิพพานนั้น
 การถึงความดับ คือการเกิดขึ้นไม่ได้ ของ
 ก็เลสมีราคะ เป็นต้น ก็ไม่มี.

เอกิเสณ เจตํ เอวํ สมฺปญฺจฉิตฺตพฺพํ, อิตฺตธา
 ยถารุทฺตวเสน ปาฬิยา อตฺตเถ คยฺหฺมาเน พุ
 โทสา อापชฺชนตฺติเต เต ทสฺเสตฺตํ
 "อรหตฺตสฺสํ" ติอาทึ วุตฺตํ. อรหตฺตณฺทึ
 อคฺคผลปฺมุขา จตฺตาโร ชนฺธาติ น ตสฺส
 รากาทิชยมตฺตตา ยุตฺตา.

กนิพพานนี้ บัณฑิตควรรับรองอย่างนี้ โดย
 ส่วนเดียว เมื่อจะถือเอาเนื่อความแห่ง
 พระบาลีโดยประการนอกนี้ เกี่ยวกับคำถาม
 ที่ได้กล่าวแล้ว ก็จะต้องเป็นข้อเสียหลาย-
 อย่าง เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์ประสงค์
 จะแสดงข้อเสียเหล่านั้น จึงกล่าวว่ามีอาทิ

^๑ ส. ม. วินิมุตตสงฆารตายน.

คุณสว่าง วิชพันธ์

ขออุทิศส่วนกุศลให้ บิดา - มารดา และสามี

ว่า "ไม่ใช่เพราะแม้อรหัตก็จะต้องเป็นแต่เพียงความสิ้นไปเท่านั้น". จริงอยู่ อรหัตได้แก่ชั้นที่ ๔ อันมีผลอันเลิศเป็นประมุข เพราะฉะนั้น ความที่อรหัตนั้นเป็นแต่เพียงความสิ้นไป แห่งกิเลสมีรากะเป็นต้น จะสมควรก็หาไม่.

ตมปิ ธิ ๗เปฯ นิททิฏฺจ. ตตถ ยถา
 รากาทีนํ ชีณนเต^๑ อปฺปนฺนตฺตา อรหตฺตํ
 "รากกฺขโย"ติอาทีนา นิททิฏฺจนฺติ สุตฺตสฺส
 เนยฺยตฺถตา. เอวํ นิพฺพานํ อากมฺม
 รากาทโย ชีณนฺตํ นิพฺพานํ "รากกฺขโย"ติ-
 อาทีนา นิททิฏฺจนฺติ อิมสฺสาปิ สุตฺตสฺส
 เนยฺยตฺถตา เวทิตฺตพฺวา. นิพฺพานสฺส
 รากาทิกฺขยมตฺตตฺตาย พหุ โทสา อาปชฺชนฺตํ
 ทสฺเสตฺถ "กฺคฺฉิ กฺคฺชโย"ติอาที อารหตฺตํ.

จริงอยู่ อรหัตนั้น ท่านได้แสดงไขไว้โดย
นัยมีอาทิว่า "อฺกฺกรอาวุโส ความสิ้นรากะ
อันใดแล" ดังนี้. ในคำของท่านอาจารย์
 เหล่านั้น ความที่พระสูตรมีอรรถที่ควรจะรู้
 ว่า อรหัตท่านแสดงไขไว้โดยนัยมีอาทิว่า
 "รากกฺขโย" เพราะเป็นคุณชาติเกิดในที่สุค
 แห่งกิเลสมีรากะเป็นต้น ได้สิ้นไปแล้ว ชื่อนี้
 ฉนฺใด. ก็พึงทราบความที่พระสูตรนี้ มี
 อรรถที่ควรจะรู้ว่า นิพพาน ท่านแสดงไขไว้
 โดยนัยมีอาทิว่า "รากกฺขโย" เพราะกิเลสมี
 รากะเป็นต้นย่อมสิ้นไป เพราะมาถึงนิพพาน
 ก็เหมือนฉนฺนั้น. ท่านอาจารย์ประสงค์จะ

^๑ ก. ...ชียนเต.

แสดงว่า นิพพาน จะต้องมีข้อเสียอยู่มาก เพราะเป็นแต่เพียงความสิ้นกิเลส มีราคะ เป็นต้น จึงเริ่มคำมีอาทิว่า "ยังมีคำที่ควร จะกล่าวยิ่งขึ้นไปอีกนิดหน่อย".

ตตถ อิตฺตฺรกาลาทีปฺปตฺติโทสโตคิ
 ราคาทินี ขยมตตตาย ปริตฺตกาลตา,
 สงฺขตลกฺขณตา, ปโยเคน วินา สรเสเนว
 อธิกนฺตพฺพตา, ราคาทีหิ อปริมฺตตตา,
 อาทิตฺตตา, ทุกฺขตา, อนุปสนฺตตา,
 พหฺภาโว, โอฟาริกตา, โคตรภุมฺกุกานํ
 อนารมฺมณตาคี เอวมาทีโทสาปชฺชนโต.

ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เพราะ
นิพพานจะมีข้อเสีย เกี่ยวกับถึงความเป็น
ธรรมชาตีมีกาลอันสั้น มีอธิบายว่า
 เพราะนิพพานจะต้องมีข้อเสีย มีอาทิอย่างนี้
 คือความเป็นธรรมชาตีมีกาลอันสั้น ๑ ความ
 เป็นธรรมชาตีมี่ลักษณะเป็นสังขตะ ๑ ความ
 เป็นธรรมชาติเว้นจากความขวนขวาย ก็จะมี
 พึ่งบรรลุได้โดยสภาพเท่านั้น ๑ เป็นธรรม-
 ชาติที่ไม่พ้นไปจากกิเลสมีราคะ เป็นต้น ๑
 เป็นธรรมชาติถูกไฟมีราคะ เป็นต้น คิดทั่ว
 แล้ว ๑ เป็นทุกข์ ๑ เป็นธรรมชาติไม่เข้า
 ไปสงบ ๑ มีมากมาย ๑ เป็นธรรมชาติ
 หยาบ ๑ ไม่เป็นอารมณ์ของโคตรภูและ
 มรรค ๑ เพราะเป็นแต่เพียงความสิ้นไป
 ของกิเลสมีราคะ เป็นต้นเท่านั้น.

คุณสว่าง วิชพันธ์

ขออุทิศส่วนกุศลให้ บิดา - มารดา และสามี

รากสุเสว ขโย รากกขโย, น โทสาทิน. ความสั้นไปแห่งรากะอย่างเดียว ชื่อว่า
 ตถา โทสกขยาทโยปีติ อญโธ รากกขโย, รากกขโย, หาใช่เป็นความสั้นไปของกิเลส
 อญโธ โทสกขโย, อญโธ โมหกขโยติ คิณฺณ มีโทสะเป็นต้นไม่. แม้ความสั้นไปแห่งโทสะ
 อุกุสลมูลานํ ขยญฺตานิ คีณิ นิพพานานิ, เป็นต้นก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น ความ
 จตฺตุนํ อุปาทานานํ ขเย จตฺตาริ, ปณฺจนํ สั้นรากะก็อย่างหนึ่ง, ความสั้นโทสะก็
 นีวรณานํ ขเย ปณฺจ, ฉนฺนํ ตณฺหาภายานํ อย่างหนึ่ง, ความสั้นโมหะก็อย่างหนึ่ง
 ขเย ฉ, สตฺตุนํ อนุสยานํ ขเย สตฺต, เพราะฉะนั้น นิพพานจะมีถึง ๓ อย่าง ซึ่ง
 อฏฺจนํ มีจตฺตุนํ ขเย อฏฺจ, นวนฺนํ เป็นความสั้นไปของอกุศลมูลทั้ง ๓, มี ๔ อย่าง
 ตณฺหามูลกานํ ขเย นว, ทสนฺนํ สโยชนานํ เพราะความสั้นไปของอุปาทาน ๔, มี
 ขเย ทส, ทียทฺตกิลเลสสทสฺสสฺส ขเย ๕ อย่าง เพราะความสั้นไปของนิวรรณ์ ๕,
 ปาฎิเยกุกํ นิพพานนฺติ พหุณี นิพพานานิ มี ๖ อย่าง เพราะความสั้นไปของกอง
 โทนฺติ. ตัณหาทั้ง ๖, มี ๗ อย่าง เพราะความ
 สั้นไปของอนุสัย ๗, มี ๘ อย่าง เพราะ
 ความสั้นไปของมิจฉัตตะ ๘, มี ๙ อย่าง
 เพราะความสั้นไปของตัดหามูลกะ ๙, มี
 ๑๐ อย่าง เพราะความสั้นไปของสังโยชน์
 ๑๐, นิพพานจะมีแต่ละอย่าง ๆ เพราะ
 ความสั้นไปของกิเลสพันห้า เพราะฉะนั้น
 นิพพานก็จะยิ่งมีมากมาย.

ความสั้นไปแห่งรากะอย่างเดียว ชื่อว่า
รากกขโย, หาใช่เป็นความสั้นไปของกิเลส
 มีโทสะเป็นต้นไม่. แม้ความสั้นไปแห่งโทสะ
 เป็นต้นก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น ความ
 สั้นรากะก็อย่างหนึ่ง, ความสั้นโทสะก็
 อย่างหนึ่ง, ความสั้นโมหะก็อย่างหนึ่ง
 เพราะฉะนั้น นิพพานจะมีถึง ๓ อย่าง ซึ่ง
 เป็นความสั้นไปของอกุศลมูลทั้ง ๓, มี ๔ อย่าง
 เพราะความสั้นไปของอุปาทาน ๔, มี
 ๕ อย่าง เพราะความสั้นไปของนิวรรณ์ ๕,
 มี ๖ อย่าง เพราะความสั้นไปของกอง
 ตัณหาทั้ง ๖, มี ๗ อย่าง เพราะความ
 สั้นไปของอนุสัย ๗, มี ๘ อย่าง เพราะ
 ความสั้นไปของมิจฉัตตะ ๘, มี ๙ อย่าง
 เพราะความสั้นไปของตัดหามูลกะ ๙, มี
 ๑๐ อย่าง เพราะความสั้นไปของสังโยชน์
 ๑๐, นิพพานจะมีแต่ละอย่าง ๆ เพราะ
 ความสั้นไปของกิเลสพันห้า เพราะฉะนั้น
 นิพพานก็จะยิ่งมีมากมาย.

คุณสว่าง วิชพันธุ์

ขออุทิศส่วนกุศลให้ บิดา - มารดา และสามี

ราคาทิกุชโย นาม อนุชพาลานมฺปิ ปากโฏ,
อนฺตมโส ทิปิมิกมกุกฺกาทินมฺปิ สุวิธฺเวยฺโยติ
โอฬาริกํ นิพฺพานํ โทติ. โคตรกุกฺขเณ
กิเลสกุกฺขยสฺส อภาวโต, มคฺคกุกฺขเณ^๑ จ
อชฺเณตฺตา, อารมฺมณกรณสฺส จ อสมฺภโว
เอว.

ตสฺส นิพฺพานภาวโตติ สพฺพปริโยसानสฺส
ราคาทิกุชยสฺส นิพฺพานภาวโต. ยโต ชยโต
ปฏฺจาย ราคาทินํ ปวตฺติ น โทติ, โส
"อัย นามา"ติ นียเมตพฺโพ มคฺคผลญาณํ
อารมฺมณฺญโต นตฺถิติ อาท "น, ตาทิสฺส
ชยสฺส อภาวโต"ติ.

ธรรมคทาว่า ความสิ้นราคะเป็นต้น ชัดเจน
แม้แก่คนโง่ ๆ, โดยที่สุด แม้สัตว์ดิรัจฉาน
มีเสื่อ เนื้อ และสิงเป็นต้น ก็จะมีรู้จัก
ได้ง่าย เพราะฉะนั้น จึงจะเป็นนิพพาน
หยาบ ๆ. อนึ่ง เพราะความสิ้นกิเลสไม่มี
ในขณะแห่งโคตรภู และเพราะกิเลสไม่
สิ้นไป แม้ในขณะแห่งมรรค จึงไม่มีการ
กระทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ที่เดียว.

คำว่า เพราะความสิ้นไปนั้นก็จะเป็นนิพพาน
ด้วย ความว่า เพราะความสิ้นกิเลสมีราคะ
เป็นต้น ซึ่งเป็นที่สุดของธรรมทั้งปวง ก็จะ
เป็นนิพพานด้วย. จำเดิมแต่ความสิ้นไป
อันใด ความเป็นไปแห่งกิเลสมีราคะเป็นต้น
ย่อมไม่มี, ความสิ้นไปอันนั้น ควรจะกำหนด
แนลงไปว่า "ชื่อนี้" เป็นอารมณ์แห่งมรรค-
ญาณและผลญาณ ย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ไม่ใช่, เพราะ
ความสิ้นไปเช่นนั้น ไม่มี".

^๑ ฉ. มคฺคกุกฺข เณ.

กิลฺจึ ภฺยโย : โย ปจฺฉิมภวโต
 ตติยตฺตภาเวเยว รากาทีสุ อาทีนํว ทิสฺวา
 ฌานภาวนาย เต วิภฺขมฺเภตฺวา
 อปริหีนชฺฌาโน กาลํ กตฺวา พุทฺทมโลกํ
 อุปฺปนฺโน, ตตฺถ ยาวตายุกํ จตฺวา
 อีธาคโตปิ กาเมสุ วีตราโคว หุตฺวา
 ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺโต, โย จ ปจฺมวเย
 เหว รากาทีโต นิพฺพินฺโน เต จ ฌาเนน
 วิภฺขมฺเภตฺวา ปจฺฉิมวเย อรหตฺตํ ปตฺโต,
 เตสํ รากาทีนํ วิภฺขมฺภนโต ปฏฺจาย
 อนุปฺชฺชนโต นิโรธสทิสฺตาย อนุปฺตฺติเยว
 นิโรธ. เต นิพฺพานปฺตฺตา นาม สึยฺ,
 น จ โทหนฺติ, ตสฺมา น ตาทิสฺสฺส ชยฺสฺส
 นิพฺพานภาโว.

ตสฺสาปิ อิตฺตฺรกาลตาทีโทสสมาโยโค
 เอวาติ อาห "ภาเวปี จา"ติอาที. ยที

ยังมีคำที่ควรจะกล่าว ยิ่งขึ้นไปอีก
 หน้อย : บุคคลใด เห็นโทษในกิเลสมีรากะ
 เป็นต้น ในอรรถภาพที่ ๓ แต่ภพสุดท้ายนั่นเอง
 ช่มกิเลสเหล่านั้น ด้วยฌานภาวนาแล้ว มี
 ฌานไม่เสื่อม ตายไปแล้วเข้าถึงพรหมโลก,
 อยู่ในพรหมโลกนั้น ตลอดอายุ แม้มาใน
 โลกนี้ ก็เป็นผู้ปราศจากรากะ ในกาม
 ทั้งหลายที่เดียว บวชแล้วบรรลุอรหัต, อนึ่ง
 บุคคลใด หน่ายจากรากะ เป็นต้น ในปฐมวัย
 ที่เดียว และช่มรากะ เป็นต้น เหล่านั้น ด้วย
 ฌาน และบรรลุอรหัตในปัจฉิมวัย เพราะ
 กิเลสมีรากะ เป็นต้น เหล่านั้น ไม่เกิดขึ้น
 จำเดิมแต่การช่มไว้ การไม่เกิดขึ้นนั่นเอง
 ก็จะชื่อว่า เป็นความดับ เพราะเป็นเหมือน
 กับนิโรธ. คนเหล่านั้น ก็ควรจะชื่อว่า
 บรรลุ นิพพาน, แต่ก็ทำเป็นคังนั้นไม่,
 เพราะฉะนั้น ความที่ความสิ้นไปเช่นนั้น จะ
 เป็นนิพพานก็หาไม่.

แม้ความสิ้นไปนั้น ก็จะประกอบไปด้วย
 ข้อเสีย มีความที่นิพพานมีกาลอันสั้นที่เดียว

คุณสว่าง วิชพันธ์

ขออุทิศส่วนกุศลให้ บิดา - มารดา และสามี

"ชโย"ติ วจนโต ยโต ขยโต ปฏฺจาย
 ราคาทินฺ อปฺปวตฺติ, ตํ ขยมตฺตํ นิพฺพานํ
 มณฺณสี, เอวํ สติ "ชเย ญาณํ"^๑ติอาทิสฺ
 ชโยติ วุตฺตตฺตา ตทฺตปฺปตฺติโต ปฏฺจาย จ
 ราคาทินฺ อนฺุปฺปตฺติติ มคฺคสฺสาปิ นิพฺพาน-
 ภาวาทฺตฺติติ ทสฺเสนฺโต "อริยมคฺคสฺส
จา"ติอาทิมาท.

ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "และ
เพราะแม้เมื่อมีความสิ้นไปนั้น" ดังนี้
 เป็นต้น. ถ้าความไม่เป็นไปแห่งกิเลสมี
 ราคะเป็นต้น จำเดิมแต่ความสิ้นไปอันใด
 โดยพระบาลีว่า "ชโย" ท่านก็ย่อมจะสำคัญ
 เพียงความสิ้นไปอันนั้น ว่าเป็นนิพพาน,
 เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็จำเดิมแต่ความสิ้นไปนั้น
 เกิดขึ้น กิเลสมีราคะเป็นต้น ก็ไม่เกิดขึ้น
 เพราะท่านกล่าวไว้ว่า ชโย เช่นในคำว่า
 "ชเย ญาณํ" ญาณคือความรู้ในความสิ้นไป
 เป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์เมื่อจะ
 แสดงว่า แม้มรรคก็จะต้องเป็นนิพพานด้วย
 ดังนี้ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "และเพราะ
อริยมรรค" ดังนี้.

ยถา นิสฺรุทธา น สนฺติ, เอวํ สิ่งที่ดับไปแล้ว ย่อมไม่มี ฉนฺโต,
 อนฺุปฺปนฺนาปีติ อภาวสามณฺณโต นิโรธ- แม้สิ่งที่ไม่เกิดขึ้นก็ฉนฺนํ เพราะฉะนั้น
 สทิสฺตาย อนฺุปฺปตฺติ เอวํ นิโรโธ ความไม่เกิดขึ้นนั่นเอง ก็เป็นความดับ

^๑ อภ. ส. ๓๔/๘-๓๔๐,

วิ. มหา. ๔/๗-๘-๘.

อนุปตฺตนิโรธ. อัย หิ มคฺเคน
 เชเปตพฺพากาโร, ยทฺทํ อูปชฺชนารทฺส
 อนุปตฺตนิโรธมฺมตาปาทนนฺติ "ชโย"ติ จ
 วุจฺจตีติ^๑ ตํ อิตฺรชยโต วิเสเสนโต
 "อนุปตฺตนิโรธสงฺขาตฺส ปน ชยฺสสา"ติ
 อาท.

เพราะเหมือนกับนิโรธ โดยที่เป็นความไม่มี
 เหมือนกัน จึงชื่อว่าอนุปตฺตนิโรธ แปลว่า
 ความดับคือความไม่เกิดขึ้น. จริงอยู่
อนุปตฺตนิโรธนี้ เป็นอาการของธรรมที่
 มรรคจะพึงให้สิ้นไป, ซึ่งเป็นการทำสิ่งที่
 ควรจะเกิดขึ้น ให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้เป็น
 ธรรมดา เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า
 "ชโย" ค้ำย. ท่านอาจารย์เมื่อจะทำ
อนุปตฺตนิโรธนั้น ให้ต่างไปจาก ชย นอกนั้น
 จึงกล่าวว่า "อนึ่ง เพราะนิพพานนั้นเป็น
อุปนิสัยแห่ง ชย ที่เรียกว่า อนุปตฺตนิโรธ".

อนิพฺพนฺตฺตา ปน ตฺสฺส ชยฺสฺส ปริยาเยน
อุปนิสัยยตฺตาคี วุคฺคํ. อนุปตฺต-
 นิโรธกฺขกรฺสฺส หิ มคฺคฺสฺส อารมฺมณฺนํ
 นิพฺพานํ อตฺถโต ตฺสฺส อุปนิสฺสโย วิทยาติ
 วตฺตพฺพตํ ลภตี. ตฺทฺปปจาเรนาติ อตฺถโต
 ผลกฺตฺกฺขยโวหาเรณ. ผลฺปปจาเรณ หิ การณํ
 โวหริยตี, ยถา "อายุ ฆตํ, เสโมท

ท่านกล่าวว่า ก็นิพพานเป็นอนิพผันธรรม
เพราะความเป็นอุปนิสัย โดยปริยาย แห่ง
 ชย นั้น. จริงอยู่ นิพพานอันเป็นอารมณ์แห่ง
 มรรค ซึ่งกระทำความสิ้นไป คืออนุปตฺต-
นิโรธ โดยความหมายย่อมนได้ภาวะที่จะ
 กล่าวว่า เป็นเหมือนอุปนิสัยแห่งมรรคนั้น.
 บทว่า ตฺทฺปปจาเรณ แปลว่า โดยการกล่าว

^๑ ก. ปวฺจฺจตีติ.

กุโฬิ^๑ติ จ.

ถึง ขย อันเป็นผล โดยความหมาย. จริงอยู่
เหตุ ท่านเรียกด้วยอุปจารโวหารถึงผล,
เหมือนอย่างคำว่า "อายุ มตฺ" แปลว่าอายุ
เปรี๊ยะ, และว่า "เสโหมท กุโฬิ" แปลว่า
เสมพะ งบน้ำอ้อย.

อัสสาติ นิพพานัสส. "อิหมปิ โข
จันํ ทุทฺทสนฺ"^๑ติอาทีนา^๒ ปจฺจเวกฺขโต
ภควโต อปฺโปสฺสกุภวาวหนโต. ตํ ทิ เต
มากถฺติย อริยํ จกฺขุ นตฺถิ, เยน ตวฺ"^๓
อาโรคฺย ชาเนยฺยาสี, นิพพานํ
ปสฺเสยฺยาสี"^๔ วจนโต อริเยน จกฺขุณา
ปสฺสิตพฺพํ.

บทว่า อัสส โยค นิพพานัสส.
เพราะนำมาซึ่งความเป็นผู้ชวนชวายน้อยแก่
พระผู้มีพระภาคผู้ทรงพิจารณาอยู่ โดยนัย
มีอาทิว่า "ฐานะแม่นั้นแลเห็นได้ยาก".
ชื่อว่า ฟังเห็นด้วยจักขุอันเป็นอริยะโดยมี
พระบาลีว่า กุกรรมาคถฺติยะ ก็เธอไม่มีจักขุ
อันเป็นอริยะ ที่จะเห็นเหตุให้เธอพึงรู้ความ
เป็นผู้ไม่มีโรค ให้เธอพึงเห็นนิพพานนั้น.

๕๖๐. ยถิ นิพพานํ นาม สภาวธมฺโม
อตฺถิ สตฺตสนฺตฺตานปริยาปนฺโน จ, อถ กสฺมา

๕๖๐. ท่านอาจารย์กล่าวว่า "นิพพาน
ชื่อว่า เป็นธรรมชาติไม่ทั่วไป เพราะท่าน

^๑ ม. จุฑุทฺทสนฺติ.

^๒ ทิ. ม. ๑๐/๔๑, ๔๓.

^๓ ม. อริเยน.

^๔ ม. ม. ๑๓/๒๘๓.

จตุมหาบถे สภา วิย สัพพสาธารณา น
 ลพทตตี อาท "มคคสมงกัณา ปตตพพโต
อสาธารณ"ติ. "อสุกสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
 กाले อูปฺปนฺน"ติ เอวํ ปุริมาย โภกัฎเฐ
 อภาวโต อูปฺภว. มคคภาเวติ อริยมคคสฺส
 อตฺถภาเว. ภาวโต วิชฺชमानโต
 ลพทพโต.

ผู้มีความเพียบพร้อมด้วยมรรค จะพึงบรรลุ"
 ดังนี้ เพื่อจะเลียงเสียซึ่งคำถามว่า ถ้าจะมี
 สภาวธรรม และธรรมที่นับเนื่องอยู่ใน
 สันดานของสัตว์ ชื่อว่า นิพพานไซ้, เมื่อ
 เป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร จึงไม่ได้ธรรม
 ที่ทั่วไป แก่ทุกสิ่งทุกอย่าง เหมือนอย่าง
 ประชุม ในหนทางใหญ่ ๔ แพร่งแล้ว.
 นิพพานชื่อว่า ไม่มีแดนเกิด เพราะไม่มีที่สุด
 เบื้องต้นอย่างนี้ว่า "นิพพานเกิดในกาลแห่ง
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์โน้นแน่". คำว่า
เมื่อมีมรรค คือ เมื่อมีอริยมรรค. เพราะมี
คือเพราะมีอยู่ เพราะพึงได้อยู่.

อณฺเฑนที่นฺติ อณฺเฑนปฏิกาลปริสาที่นํ.
นิจฺจภาวาปตฺตีติ สสฺสทภาวสีหฺธิ. ญฺญญจ-
 นิจฺจตา ติ อธิธาปฺเปตา. เหตุโน อภาวาติ
 อูปตฺตึยา สาธนเหตุโน อภาวา. นิจฺจา
เต อณฺเฑนโย. นิพฺพานสฺส นิจฺจตฺตาติ
 อเปกฺขธมฺมตฺตาติเหตุลฺกฺขณานุปตฺตี? "อณฺ-

คำว่า สภาวะมีอณฺเฑนเป็นต้น ได้แก่
 สภาวะมีอณฺเฑน ประกฤติ กาละ และบุรุษ
 เป็นต้น. คำว่า ต้องเป็นความเที่ยง คือ
 สำเร็จภาวะที่เที่ยง. ก็ความเป็นสภาวะ
 เที่ยง ที่ตั้งอยู่ในฝ่ายปลอม ท่านประสงค์
 เอาในที่นี้. คำว่า เพราะไม่มีเหตุ คือ

๑ ฉ. อเปกฺขธมฺมตฺตาติ เหตุลฺกฺขณานุปตฺตี,
 ม. อปฺจฺจกฺขธมฺมชาติ.

อาทนี อสีทตฺตา"ติ เอเตน นิจฺจา เพราะไม่มีเหตุที่เป็นตัวให้สำเร็จ แห่งการ
 อณฺฺาทโยติ ปฏิณฺฺาย ฌมฺมอสีทฺธิ, ตโต เข้าถึง. เต โยค อณฺฺาทโย แปลว่า
 จ นิสฺสยาสิทฺโธ เหตุติ ทสฺเสติ. สภาวะมีอณฺฺเป็นต้นเหล่านั้นเพียง. คำว่า
เพราะนิพพานเป็นธรรมชาติเพียง มีความ
 ว่า ไม่เข้าถึงลักษณะแห่งเหตุ มีความเป็น
 ธรรมที่ไม่ต้องเพ่งเป็นต้น. ด้วยคำว่า
"ด้วยสภาวะมีอณฺฺเป็นต้น ไม่สัมฤทธิ์ผล" นี้
 ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า ข้อยืนยันที่ว่า
 สภาวะมีอณฺฺเป็นต้นเพียงไม่เป็นความสัมฤทธิ์
 ที่ถูกต้อง และเพราะเหตุนี้แหละจึงเป็น
 เหตุที่ไม่สัมฤทธิ์ผลโดยธรรมเป็นที่อาศัย.

๕๖๑. ยถาวุตตยตฺตีสภาวโตติ "อปฺป-
 ภาวตฺตา"ติ อตฺตนา วุตฺตํ เหตุํ สนฺธายาท.
 อปฺปภาวตา จสฺส อปฺปจฺยตาย ทฏฺฐพฺพา,
 ตาย ตสฺส ปุริมาย โภภฺยยา อภาโว.
"รูปสภาวาทิกฺกมโต"ติ เอเตน ยถา
 รูปฌมฺมานํ รูปปนสภาโว, ปฏิฆาตวณฺฺตตาย
 กลาปโส^๑ วุตฺติยา ปเทสสมฺพนฺฺโธ จ

๕๖๑. คำว่า เพราะมีความถูกต้อง
ตามที่ได้อกล่าวไว้แล้ว ท่านอาจารย์กล่าว
 หมายถึงเหตุที่ตนได้อกล่าวไว้ว่า "เพราะ
 ไม่มีแดนเกิด". ก็ความที่นิพพานนั้น ไม่มี
 แดนเกิด บัณฑิตพึงเห็นได้ด้วยภาวะที่นิพพาน
 นั้น ไม่มีปัจจัย, เพราะภาวะที่นิพพานนั้น
 ไม่มีปัจจัยนั้น นิพพานนั้นจึงไม่มีที่สุคเบื้อง-

^๑ ม. กลาปโต.

สภาโว, เอวํ นิพพานสฺส กตฺถจि ตัน. ด้วยคำว่า "เพราะก้าวล่วงเสียซึ่ง
 ปฏิมาโต, สบฺปเทสตา จ นตฺถิติ ทสฺเสติ. สภาวะแห่งรูป" นี้ ท่านอาจารย์ย่อมแสดง
 ว่า รูปธรรมทั้งหลาย มีสภาวะแปรผันและมี
 สภาวะที่สัมพันธ์กับถิ่นฐาน เพราะมีความ
 เป็นไปโดยกลาป โดยเหตุที่มีความกระทบ
 ได้ช้อนั้นฉับใด, นิพพานไม่มีความกระทบใน
 ที่ไหน ๆ และความเป็นธรรมชาติที่มีถิ่นฐาน
 ก็ไม่มี เหมือนฉนั้น.

น ทิ นิพพานํ "อสุกทิสาย, อสุกเทเส"ติ เพราะวา นิพพาน จะชื่อว่า "อยู่ในทิศโน้น
 วา นิตฺทิสัยติ, ยโต ตํ อปฺปติฏฺฐเมวาติ. หรือว่าอยู่ที่ถิ่นโน้น" ฉนั้น หาได้ไม่,
 เพราะนิพพานนั้นไม่มีที่ตั้งอาศัยนั้นเอง ฉนั้น
 แล.

"อสิถิล ๗เป๗ คมนียโต"ติ เอเตน ด้วยคำว่า "เพราะนิพพานจะพึง
 นิพพานสฺส อริยานํ ปจฺจกฺขสิทฺธตํ ทสฺเสติ. บรรลุได้ ด้วยญาณวิเศษ ที่สำเร็จได้ด้วย
 "สพฺพณฺวจนโต"ติ เอเตน ตทณฺเณสํ ความบากบั่น ไม่ย่อหย่อน" นี้ ท่านอาจารย์
 อุนฺมานสิทฺธตํ, ตทณฺเณน "อนุปลพฺภนียโต"ติ ย่อมแสดงความที่นิพพาน เป็นธรรมชาติที่
 ปทสฺส^๑ เหตุโน อสิทฺธตํ ทสฺเสติ. พระอริยะทั้งหลาย รู้ได้โดยประจักษ์. ด้วย

^๑ ฉ. ปนฺสุส.

คำว่า "เพราะพระคำรัสของพระสัพพัญญู"^๑ ท่านก็แสดงถึงความที่คนเหล่านั้น จากพระสัพพัญญู^๒ รู้ได้โดยอนุमान (คือคาดคะเนเอา), ด้วยคำทั้ง ๒ นั้น ท่านแสดงถึงความที่บอกว่า "เพราะพระนิพพานเป็นธรรมชาติที่หาไม่ได้" เป็นสิ่งที่รู้ไม่ได้โดยเหตุ.

ปรมตเถน นาวิชชมานัน วิชชมานเมวาตี
ยถารทุหมตถ นิกเมตวา ตทตถสาธัน อาคม
ทสเสนโต "วุตตเถตถ"^๑ติอาทิมาท.

นิพพานไม่มีอยู่โดยปรมัตถ ก็คือมีอยู่นั่นเอง เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงย้ำเเน่ความตามที่ได้เริ่มเข้าใจ แล้วแสดงพระบาลีอันเป็นที่มา ซึ่งเป็นตัวอย่างของความซ้อนนั้น จึงกล่าวคำมีอาทิวา "วุตตเถตถ"^๑ ดังนี้.

ตตถ อชาต อภุต อกต อสงขตฺตนิ^๑
จตฺตาริปี ปทานิ อณณมณเเวจฺจนาณิ. อถวา
เวทนาทโย วีย เหตุปจฺจยสมวายสงฺขาทาย
การณสามคฺคิยา น ชาต น นิพฺพตฺตนิ
อชาต.

ในบรรดาคำเหล่านั้น บททั้ง ๔ คือ อชาต อภุต อกต อสงขต ต่างก็เป็นไวพจน์ของกันและกัน. อีกประการหนึ่ง นิพพานชื่อว่า อชาต เพราะว่าไม่เกิดอีก คือไม่บังเกิด เพราะความพร้อมแห่งเหตุ กล่าว

^๑ พ. อ. ๒๕/๒๐๗, เนตติปกรณ์.
 (ภูมิพโลภิกขุ.) ๔๐-๔๑.

คือความพร้อมเพรียงแห่งเหตุปัจจัยเหมือน-
อย่างเวทนาเป็นต้น.

การณ วิภา, สยเมว จ น ภูติ น
ปาทภูติ น อุปปนุนติ อภูติ. เอว
อชาตตตา, อภูตตตา จ เยน เกนจิ
การณ น กตุนติ อกติ. ชาตภูตคกภาโว
จ นาม รูปาทินิ สงฺขตธมฺมานิ โทติ, น
อสงฺขตภาวสฺส นิพพานสฺสาติ ทสฺสนตฺถิ
"อสงฺขตุน"ติ วุตฺติ.

นิพพานเว้นจากเหตุ, ก็ไม่เกิด คือไม่ปรากฏ
ไม่เกิดขึ้นเองเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า อภูติ แปลว่าไม่เกิดอีก. เพราะไม่
เกิดอย่างนี้ และเพราะไม่เป็นอย่างนี้
นิพพาน จึงมิได้ถูกเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งทำ
ขึ้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อกติ แปลว่า
อันเหตุอะไร ๆ มิได้ทำขึ้น. ท่านกล่าวว่า
"อสงฺขต" เพื่อจะแสดงว่า อันชื่อว่าความ
เป็นธรรมชาติเกิด(มีชีวิต)เป็นอยู่ และอัน
เหตุอะไร ๆ กระทำขึ้น ย่อมมิได้แก่สังขต-
ธรรมทั้งหลาย มีรูปเป็นต้น, แต่หาไม่แก่
นิพพานซึ่งมีสภาวะเป็นอสังขตะไม่.

ปฏิโลมโต वा समञ्ज समुद्य^๑ पञ्जयेति
กตุนติ สงฺขตฺ, ตถา น สงฺขตฺ สงฺขตลกฺขณ-
รหิตุนติ จ อสงฺขตุนติ เอว อเนเกติ

อีกนัยหนึ่ง ว่าโดยปฏิโลม คือย้อนลำดับ
ธรรมชาติ ชื่อว่า สงฺขตฺ เพราะปัจจัยทั้ง-
หลายมาประชุม ก็รวมกันแต่ทั้งนี้, แต่

^๑ ม. สมุद्य. เอวมุปริปี.

การณฺเห นิพฺพตฺติตฺตภาเว ปฏิสึทฺเต นิพฺพานํ ชื่อว่าเป็นอสังขตํ แปลว่า อันปัจจัย
 "ปกฺทิวาทินํ ปกฺติ วีย ลียา นุ โข อะโร ๑ มิได้ตั้งขึ้น เพราะอรรถว่า มิได้
 เอเกเนว การณฺณ เอตํ กตฺนุ"ติ ถูกปัจจัยอะไร ๑ ตั้งขึ้นอย่างนั้น และ
 อาสงฺกายํ เกณจิ น กตฺนุติ หสฺสฺสนตฺถํ เพราะอรรถว่า เว้นจากสังขตลักษณะ
 "อกตฺนุ"ติ วุตฺตํ. เพราะเหตุนั้น เมื่อจะเข้าใจว่า นิพฺพาน
 เป็นธรรมชาติที่เหตุเป็นอันมากทำให้บังเกิด
 อย่างนี้ พระสัพพัญญูจึงได้ตรัสว่า "อกตํ"
 เพื่อจะแสดงว่า มิได้ถูกเหตุอะไร ๑ กระทำ
 ขึ้น ในเมื่อจะมีข้อสงสัยว่า "นิพฺพานนํ กังจะ
 มีเหตุสักอย่างหนึ่งที่เกี่ยวทำขึ้น เหมือน
 อย่างประภคฺติ ของพวกลัทธิประภคฺติ
 ทั้งหลายเชียวหนอ".

เอวํ อปจฺจยมฺปิ สมานํ "สยเมว นุ โข นิพฺพานมฺเเป็นธรรมชาติไม่มีปัจจัย อย่างนี้
 อิทํ ภูตํ ปาตุภูตฺนุ"ติ อาสงฺกายํ พระสัพพัญญูก็ตรัสว่า "อภูตํ" เพื่อจะทรง
 ตฺนุนิวตฺตตฺถํ "อภูตฺนุ"ติ วุตฺตํ. อยฺยเจตฺตสฺส ปฏิเสธนิพฺพานนํ ในเมื่อมีข้อสงสัยว่า
 อสงฺขตาภตฺตภาโว สพฺเพน สพฺพํ "นิพฺพานนํ เป็นแล้ว ปราบฏแล้วเองที่เกี่ยว
 อชาติธมฺมตฺตาคติ หสฺสเสตฺถํ "อชาติ"ติ วุตฺตํ. หรือหนอ". ยังตรัสว่า "อชาติ" ไม่เกิด
 เพื่อจะทรงแสดงว่า ก็ภาวะที่นิพฺพานนํ มิได้
 ถูกปัจจัยอะไร ๑ ประงตั้งขึ้น มิได้ถูกเหตุ

คุณยงศักดิ์ คณาธนะวณิชย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อะไร ๆ ทำขึ้น และไม่เป็นนี้ ก็เพราะ
นิพพานมีความไม่เกิดเสียทุกอย่างเป็น
ธรรมดา.

เอวเมตถ สตถา ปรมตถโต
นิพพานสุส อตถิภาวํ ปเวเทสิ. ปเวเทนโต
จ "อหํ ฐมฺมิสฺสโร ฐมฺมสฺสามิ"ติ น อตฺตโน
อาณามตฺเตน ปเวเทสิ, อปิจ โข ปน
ปทปรเม อนุกมฺปมาโน ยุตฺติโตปิ ปเวเทสิ.

พระศาสดาทรงประกาศความที่นิพพาน
มีอยู่ โดยปรมาตถ์ ในอธิการนี้ อย่างนี้.
และเมื่อทรงประกาศ ก็มีได้ทรงประกาศ
โดยเพียงทรงใช้อำนาจ ของพระองค์ว่า
"เราเป็นใหญ่ในธรรม เป็นเจ้าของธรรม
เหล่านั้น", ก็แต่ว่าเมื่อจะทรงอนุเคราะห์
หมู่สัตว์ชั้นปทปรมะ จึงได้ทรงประกาศ แม้
ตามความเหมาะสม.

ยถาท :

คังที่ตรัสว่า :

"โน เจตํ ภิกฺขเว อภวิสฺส
อชาตํ อญฺตํ อกตํ อสงฺขตํ, นยิธ
ชาตสฺส ญุตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส
นิสฺสรณํ ปณฺณาเยถ. ยสฺมา จ โข
ภิกฺขเว อตฺถิ อชาตํ อญฺตํ อกตํ
อสงฺขตํ, ตสฺมา ชาตสฺส ญุตสฺส

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าธรรม-
ชาติที่ไม่เกิด ไม่เป็น อันเหตุอะไรๆ
มิได้ทำขึ้น อันปัจจัยอะไร ๆ มิได้
แต่งขึ้น นี้ จักมิได้มีไซ้, การสลัด
ออกซึ่งธรรมชาติที่เกิด ที่เป็น ที่เหตุ
อะไร ๆ ทำขึ้น ที่ปัจจัยอะไร ๆ

คุณยงศักดิ์ คณาธนะวานิชย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ
 ปณฺณายตี"ติ"

แต่ทั้งนี้ ก็จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้
 เลย. กุกรรมิกษุทั้งหลาย แต่เพราะ
 ธรรมชาติที่ไม่เกิด ที่ไม่เป็น อันเหตุ
 อะไร ๆ มิได้ทำขึ้น อันปัจจัยอะไร ๆ
 มิได้แต่ทั้งนี้มิได้อยู่, ฉะนั้น การสลัด
 ออก ซึ่งธรรมชาติที่เกิด ที่เป็น
 ที่เหตุอะไร ๆ ทำขึ้น ที่ปัจจัยอะไร ๆ
 แต่ทั้งนี้ จึงปรากฏ" ดังนี้.

ตสฺสตุโถ : ภิกฺขเว ยถิ อชาตาทิ-
 สภาวา อสงฺขตา ธาตุ น อภวิสฺส น ลียา,
 อธิ โลเก ชาตาทิสภาวสฺส รูปาทิกฺขนฺธ-
 ปณฺจกสงฺขาทสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ
 อนวเสสฺวูปสโม น ปณฺณายเยยฺย น
 อุปลพฺภเยยฺย น สมฺภเวยฺยชาติ.

ความแห่งพระบาลีนั้นว่า : กุกรรมิกษุ
 ทั้งหลาย ถ้าอสังขตธาตุ ซึ่งมีสภาวะที่ไม่
 เกิดเป็นต้น จักไม่ได้มีแล้ว หรือจักไม่พึงมี
 ไซ้, การสลัดออก ก็คือการเข้าไปสงบ
 มิได้มีส่วนเหลือ ซึ่งธรรมชาติอันปัจจัย
 อะไร ๆ แต่ทั้งนี้ กล่าวคือขั้น ๕ มีรูปขั้น
 เป็นต้น ซึ่งมีสภาวะที่เกิดแล้วเป็นต้น ก็จะไม่
 พึงปรากฏ ก็พึงหาไม่ได้ ได้แก่ไม่พึง
 มีอยู่ในโลกนี้เลย.

๑ พ. อ. ๒๔/๒๐๗, เนตติปกรณ์.

(ภูมิพโลภิกขุ.) ๔.

นิพพานณฺหิ อารมฺมณฺ์ กตฺวา ปวตฺตมา นานา จริงฺอยู่ ธรรมคืออริยมรรค มีสัมมาทิฐิ
 สมนฺมาทิฏฺฐิอาทโย อริยมกฺกชฺฌมา อนวเสสฺส เป็นต้น ที่กระทำนิพพานให้เป็นอารมณ์เป็น
 สงฺกิเลสํ สมฺจุฉินฺทนฺติ, เตเนตฺถ ไป ย่อมตัดสังกิเลสได้เด็ดขาด มิได้มีส่วน
 สพฺพสฺสาปิ วฏฺฏทฺถุขสฺส อปกโม นิสฺสรณฺ์ เหลือ, ด้วยเหตุนี้ ในอธิการนี้ การ
 ปณฺณายติ. เอวํ พฺยติเรกวเสสน นิพฺพานสฺส บำราศคือการสลัดออก ซึ่งวัฏฏทุกข์ทั้งหมด
 อตฺถิภาวํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ อนฺุคมนวเสสนปิ จึงปรากฏ. พระศาสดาครั้งทรงแสดงความ
 ตํ ทสฺเสตฺวา นิกเมตฺถ "ยฺสฺมา จ โข"ติอาทิ ที่นิพพานมี โดยเป็นความที่พิเศษออกไป
 วุตฺตํ. ตสฺสสตฺถิโก วุตฺตนเยเนว เวทิตฺพฺโพ. อย่างนี้แล้ว บัดนี้ประสงค์จะทรงแสดงย้ำ
 นิพพานนั้น แม้โดยการทรงคล้อยตาม จึงได้
 ตรีสฺพระพุทฺธวจนะมีคำว่า "ยฺสฺมา จ โข"
 เป็นต้น. เนื้อความแห่งพระพุทฺธวจนะนั้น
 บัดนี้ก็พึงทราบ ตามนัยที่ได้กล่าวไว้แล้ว
 นั้นแหละ.

เอตฺถ จ ยฺสฺมา "อปฺจฺจยา ฐมา ก็ในอธิการนี้ เพราะเหตุที่พระ-
 อสงฺขตา ฐมา? อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตฺนํ, สมนฺมาสัมพุทฺธเจ้า ผู้ทรงอนุเคราะห์โลก
 ยตฺถ เนว ปจฺวี^๑... อิทมฺปิ โข จานํ ทั้งปวง ทรงประกาศความมีอยู่โดยปรมาตฺถ
 สฺทุทฺทสฺส, ยทิตฺถํ สพฺพสงฺขารสมฺโถ แห่งนิพพานธาตุไว้ ด้วยบทพระสูตรเป็น

^๑ อภ. ล. ๓๔/๒.

^๒ ขุ. อ. ๒๕/๒๐๖.

สหุทธิปฏิสนิสฺสกุโ...อสงฺขตฉจ โว
 ภิกฺขเว ฌมฺมํ เทเสสฺสามิ อสงฺขตคามินฺฉจ อสงฺขตา ฌมฺมา"
 ปฏิปทฺ๒"ติอาทฺหิ อเนเกหิ สุตฺตปเทหิ ธรรมที่ปัจจยอะไร ๆ มิได้แต่งขึ้น... ว่า
 "อตุถิ ภิกฺขเว อชาตฺน"ติ๓ อิมินา จ "อตุถิ ภิกฺขเว ตทายตฺนํ, ยตุถ เนว
 สุตฺตปเทน นิพฺพานธาตุยา ปรมตฺตโต ปจวี..." คุกรภิกษุทั้งหลาย อายตนะที่
 สภาโว สหฺพโลกํ อนุกมฺปมาเนน สมมา- ไม่มีคิน...มีอยู่ ว่า "อิหฺมฺปิ โข ฌานํ
 สมฺพฺพฺเชน ปกาสิโต, ตสฺมา ยทิปิ ตตุถ สหฺพฺพฺทสฺส, ยทิหิ สหฺพฺสงฺขารสมโถ สหฺพฺพฺธิ-
 อปฺจจกฺขการินฺมฺปิ สาสเน อภิปฺปสนฺนํ ปฏฺนิสฺสกุโ..." ฐานะที่บุคคลจะพึงเห็นได้
 วิณฺณํ สํสโย นตฺติเยว. เย ปน แสนยากแม้ั้นแล คือความสงบสังขารทั้งปวง
 ปฺรเนยฺยพฺพฺธิโน๔ ปุคฺคลา, เตสฺ ความสละคินอุปธิทั้งปวง...ว่า "อสงฺขตฉจ
 วิมตีวินทนต์ถํ อยเมตฺต อธิปฺปายนิทฺธารณ- โว ภิกฺขเว ฌมฺมํ เทเสสฺสามิ อสงฺขต-
 มฺเชน ยุตฺตีวิจฺจารณา. คามินฺฉ ปฏิปทฺ..." คุกรภิกษุทั้งหลาย เรา
 จักแสดงอสังขตธรรม และปฏิบัติอันให้ถึง
 อสังขตธรรม... และด้วยบทพระสุตฺรนี้ว่า
 "อตุถิ ภิกฺขเว อชาตฺ" คุกรภิกษุทั้งหลาย

อสงฺขตฉจ โว อังมาก มีอาทิวา "อปฺจจยา ฌมฺมา
 อสงฺขตา ฌมฺมา" ...ธรรมที่ทาบัจจยมิได้
 ธรรมที่ปัจจยอะไร ๆ มิได้แต่งขึ้น... ว่า
 "อตุถิ ภิกฺขเว ตทายตฺนํ, ยตุถ เนว
 ปจวี..." คุกรภิกษุทั้งหลาย อายตนะที่
 ไม่มีคิน...มีอยู่ ว่า "อิหฺมฺปิ โข ฌานํ
 สหฺพฺพฺทสฺส, ยทิหิ สหฺพฺสงฺขารสมโถ สหฺพฺพฺธิ-
 ปฏฺนิสฺสกุโ..." ฐานะที่บุคคลจะพึงเห็นได้
 แสนยากแม้ั้นแล คือความสงบสังขารทั้งปวง
 ความสละคินอุปธิทั้งปวง...ว่า "อสงฺขตฉจ
 โว ภิกฺขเว ฌมฺมํ เทเสสฺสามิ อสงฺขต-
 คามินฺฉ ปฏิปทฺ..." คุกรภิกษุทั้งหลาย เรา
 จักแสดงอสังขตธรรม และปฏิบัติอันให้ถึง
 อสังขตธรรม... และด้วยบทพระสุตฺรนี้ว่า
 "อตุถิ ภิกฺขเว อชาตฺ" คุกรภิกษุทั้งหลาย

๑ ทิ. มหา. ๑๐/๔๑-๓, ม. ม. ๑๓/๔๖๑,
 ส. ส. ๑๕/๒๐๐, วิ. มหา. ๔/๔.
 ๒ ส. ส. ๑๘/๔๔๑.
 ๓ ขุ. อิติวุตฺตก. ๒๕/๒๐๗, เนตฺติปกรณ.
 (ภุมฺปิโกลภิกฺข.) ๔๑.
 ๔ ก. ปฺริยฺญเนยฺยพฺพฺธิโน.

วสุทธรคกรมทาทฎกา.บ-ท.๖-๕

คุณยงคักดิ์ คณาธนะวณิชย
 สร้างคณฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ธรรมชาติที่ไม่เกิดมีอยู่... , ฉะนั้น วิญญาณ
ผู้เลื่อมใสยิ่งในพระศาสนา แม้ยังมีได้ทำ
ให้ประจักษ์ ในนิพพานนั้น ไม่มีความสงสัย
อยู่ที่เดียว แม้โดยแท้. ถึงกระนั้น เพื่อจะ
บรรเทาความเคลือบแคลงของบุคคล ผู้ที่มี
ความรู้อันบุคคลอื่นจะฟังแนะนำได้ จึงมีข้อ
วิจารณ์ที่สมควร โดยนำอธิบายออกมาขยาย
ในนิพพานนั้นดังต่อไปนี้.

ยถา ปริณญะยตาย สอตุตธานัน
กามานัน, รูปานนจ ปฏิกุขภูตํ ตพพิรุสภาวัน
นิตฺสสรณัน ปณณายติ, เอวํ สภาวานัน
สพฺเพสมฺปิ สงฺขตฺตมฺมานัน ปฏิกุขภูเตน
ตพพิรุสภาวเณ นิตฺสสรณเณ ภวิตัพพํ. ยถจ
ตํ นิตฺสสรณัน, สา อสงฺขตา ธาตุ.

เพราะกามและรูปพร้อมทั้งสิ่งที่เหนือ
ขึ้นไปเป็นธรรมชาติที่จะฟังกำหนดรู้ได้ จึง
ปรากฏการสลัดออกซึ่งเป็นปฏิบัติ ก่อกาม
และรูป มีสภาพต่างจากกามและรูปนั้น
ฉันใด, สังขตธรรมแม้ทั้งหมด ซึ่งมีสภาพ
เหมือนฉันนั้น จำต้องมีการสลัดออก ซึ่งมี
สภาพติดกันกับสังขตธรรมนั้น อันเป็นปฏิบัติ
กัน. ก็การสลัดออกนั้นใด, อสังขตธาตุก็คือ
อันนั้น.

ภิกฺขุจํ ภิกฺขุโย : สงฺขตฺตมฺมารมฺมณัน
วิปสฺสนาณานัน, อปิจ อนฺุโลมณานัน กิเลเส

จะกล่าวให้ยิ่งขึ้นไปอีกหน่อย: วิปัสสนาญาณ
ซึ่งมีสังขตธรรมเป็นอารมณ์ และอนุโลมญาณ

คุณยงศักดิ์ คณาธนะวณิชย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตทงฺควเสณ ปชหติ, น สมฺจุเจทวเสณ ย่อมละกิเลสได้ โดยเป็นตทงฺคปทาน, ย่อม
 ปชหิตฺ สกฺโกติ. ตถา สมฺมุติสฺสจฺวารมฺมณฺ์ ไม่อาจละได้โดยสมฺจุเจทพทาน โดยเค็ด-
 ปจฺมชฺฌานาทีสุ ฌาณํ วิกฺขมฺภนวเสเนว ชาติ. อนึ่ง ฌาณในปฐมฌานเป็นต้น ซึ่งมี
 กิเลส ปชหติ, น สมฺจุเจทวเสณ. สมฺมุติสฺสจจะเป็นอารมณฺ์ ย่อมละกิเลสได้โดย
 เป็นวิกขมภนพทานเท่านั้น, หาใช่โดยเป็น
 สมฺจุเจทพทานไม่.

อิติ สงฺขตธมฺมารมฺมณฺสฺส, สมฺมุติ- ด้วยประการดังกล่าวมานี้ เพราะฌาณซึ่ง
 สจฺจวารมฺมณฺสฺส จ ฌาณสฺส กิเลสานํ มีสังขตธรรมเป็นอารมณฺ์ และมีสมฺมุติสฺสจจะ
 สมฺจุเจทพทาเน อสมตฺถภาวโต เตสึ เป็นอารมณฺ์ ไม่สามารถในอันละกิเลสได้
 สมฺจุเจทพทานกรสฺส อริยมคฺคฌาณสฺส โดยเค็ดชาติ อริยมรรคฌาณซึ่งทำหน้าที่ละ
 ตทฺภยวิปริตสฺภาเวณ อารมฺมณฺเณ ภวิตพฺพํ, กิเลสเหล่านั้นได้เค็ดชาติ จึงต้องมีอารมณฺ์
 สฺสา อสงฺขตา ฐาตุ. ซึ่งมีสภาพ ผิดตรงกันข้ามกับฌาณทั้ง ๒ นั้น,
 อสงฺขตธาตุก็ก้ออันนั้นแหละ.

ตถา "อตุถิ ภิกฺขเว อชาตํ อญฺุตํ อนึ่ง คำมีอาทิอย่างนี้ว่า "ตฺถกรภิกษุ
 อกตํ อสงฺขตบฺ"ติ^๑ เอวมาที นีพฺพานสฺส ึ่งหลาย ธรรมชาติที่ไม่เกิด ไม่เป็น อัน
 ปรมตฺถโต อตุถิภาวโชตทวจฺนํ อวิปริตตุถิ เหตุอะไร ๆ มิได้ทำขึ้น อันปัจจัยอะไร ๆ
 ภควตา ภาสีตตฺตา. ยํ ที ภควตา ภาสีตํ, มิได้แต่งขึ้น มีอยู่" เป็นคำส่องความที่

^๑ เนตฺติปกรณ. ๔.

คุณยงศักดิ์ ฌาณนะวณิชย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วสุทธมรรคทานุภา . น-พ. ๖-๘

คัม อวิปริตคณฺ ฌถา คัม สพฺเพ สงฺขารานิพพานมมมอยู่ โดยปรมัตถ์ ชื่อว่ามีอรรถอันไม่
อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารานิททุกฺขา สพฺเพ วิปริต เพราะเป็นคำอันพระผู้มีพระภาค
ธมฺมา อนตฺตาติ? ครัสไว้. จริงอยู่ คำใดที่พระผู้มีพระภาค

ครัสไว้, คำนั้นมอรรถไม่ผิด. เหมือนอย่าง
คำที่ครัสไว้ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
สังขารทั้งปวงเป็นทุกขํ ธรรมทั้งปวงเป็น
อนัตตา.

ตถา นิพฺพานสทฺโท กตฺถจึ วิสเย ฌถาภูต-
ปรมตฺตวิสโย อุปจารวตฺตติสพฺภาวโต.
เสยฺยถาปิ สีสทฺโทติ เอวมาทีหิ นเยหิ
ยุตฺติโตปิ อสงฺขตาย ธาตุยา ปรมตฺตโต
อตฺถิภาโว เวทิตพฺโพ.

อนึ่ง นิพพานศัพท์ เป็นอารมณ์ของปรมัตถ์
ตามที่เป็นจริง ในอารมณ์บางอย่าง เพราะ
มีความเป็นไป โดยเป็นอุปจารโวหาร.
บัณฑิตพึงทราบความที่อสังขตธาตุ มออยู่โดย
ปรมัตถ์ แม้โดยข้อยุติ โดยนัยทั้งหลายมอ
อย่างนี้ว่า เหมือนกับศัพท์.

อปโร นโย : ยถิ ปน นิพฺพานํ
อภาวตฺตตเมว ลียา, ตสฺส "คมฺภโร
ทฺททโส ทฺรณฺโพธ สนฺโต ปณฺโฑ

อีกนัยหนึ่ง : ก็ถ้านิพพานจะพึงเป็น
เพียงความไม่มีเท่านั้นไซ้, นิพพานนั้น ก็
ไม่ชอบที่จะกล่าวว่าเป็นธรรมอันลึกซึ้ง

^๑ พ. ธ. ๒๕/๕๑, พ. เถร. ๒๖/๓๖๖,
เนตฺติปกรณ. ๑๔-๔๑, ส. ส. ๑๕/๒๐๐,
วิ. มท. ๔/๗-๘-๘.

อตกกาจโร นินฺโณ ปณฺธิตเวทนีโย"^๑ ติ
 คมฺภีราทิตา "อสงฺขตณฺจ โว ภิกฺขเว ฐมฺมํ
 เทเสสฺสามี"^๒ติอาทินา อสงฺขตฺตา,
 "อพฺยาทตา ฐมฺมา อปฺจฺจยา ฐมฺมา"^๓ติ-
 อาทินา อพฺยาทตฐมฺมาทิตา จ น วตฺตพฺพา
 สียา. น ทิ อภาวสฺส โภจฺจิ สภาโว อตฺถิ,
 เยน โส คมฺภีราสงฺขตาทิกอาการโต
 วิณฺณาเยยฺย.

เป็นต้นว่า "ธรรมอันลึกซึ้ง เห็นได้ยาก
 รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่ใช่วิสัยที่จะ
 นึกเคาเอาได้ เป็นธรรมที่ละเอียด บัณฑิต
 จึงจะพึงรู้ได้" ไม่ชอบที่จะกล่าวว่า เป็น
 อสังขตธรรมเป็นต้นโดยนัยมีอาทิว่า "คุณ
 ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอสังขตธรรม แก่
 เธอทั้งหลาย" และไม่ชอบที่จะกล่าวว่า
 เป็นอภัยาทธรรมเป็นต้น โดยนัยมีอาทิว่า
 "ธรรมทั้งหลายเป็นอภัยาทฤท ธรรมทั้ง-
 หลายหาบัจจยมิได้" ก็ความไม่มีจะมีสภาวะ
 อะไร ๆ ที่จะ เป็นเหตุให้พึงรู้ความไม่มีนั้น
 โดยอาการมีความเป็นธรรมลึกซึ้ง และเป็น
 อสังขตธรรมเป็นต้น ห้ามได้เลย.

อภาโว ทิ อภาโว เอว, กุโธ ตสฺส
 คมฺภีราสงฺขตาทิกาวสฺมฺพนฺโธ. กิณฺจายม-
 ภาโว สพฺเพสฺส กิเลสานํ สพฺพสฺตฺตสนฺตาน-

เพราะว่า ความไม่มีก็เป็นความไม่มีอยู่
 นั้นเอง, ความไม่มีนั้น จะมีความเกี่ยวข้องกับ
 กับภาวะที่เป็นธรรมลึกซึ้ง และเป็นอสังขต-

^๑ ทิ. มหา. ๑๐/๔๑-๒, ม. ม. ๑๓/๔๖๑.

^๒ ม. อสงฺขตาทิตา.

^๓ ส. สพา. ๑๘/๔๐.

กตาน์ เอโก วา ภเวยฺย อเนโก วา. ยทิ
เอโก, เอเกเนว มคฺเคน สพฺพกิเลสา-
ภาโว กโต, สจฺฉิกโต จาติ อณฺณสฺส,
อณฺณเสณฺจ มคฺคานํ นีรตฺถกตาติ น สียา
มคฺคพฺพตา, เอกชฺเณจ สพฺพสฺตฺตานํ
นิพฺพานาธิกโม อาปชฺชติ.

สียา ปเนวฺ เอโก เอว โส นิพฺพานสณฺนิโต
กิเลสภาโว, โส ปน น มคฺเคหิ กาทพฺโพ,
อดฺโข สจฺฉิกาทพฺโพติ. เอวฺ สติ วิเสสโต
มคฺคสฺส นีรตฺถกตา อาปชฺชติ, กิเลสานํ
อบฺพทานโตติ เอโกปิ มคฺโค น สียา.

ธรรมเป็นต้น มาจากไหนเล่า. กิเลส
ทั้งปวงที่อยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งปวง ควร
จะมีความไม่มีนี้ แต่อย่างเดียวกันก็ได้ หรือ
หลายอย่างก็ได้. ถ้ามีอย่างเดียว, ก็ใช้
มรรคเดียวเท่านั้น ทำกิเลสทั้งปวงให้ไม่มี
ได้และทำให้แจ้งได้ เพราะฉะนั้น มรรคอื่น
และมรรคเหล่านี้ ก็เป็นสิ่งที่ไม่มีประโยชน์
เพราะฉะนั้น จึงไม่ต้องมีมรรคมากมาย
และสัตว์ทั้งปวงก็จะถึงการบรรลุนิพพานร่วม
กันได้.

ก็ถ้าจะฟังเป็นอย่างนี้ ความไม่มีกิเลสที่รู้กัน
ว่านิพพานนั้น ก็มีอย่างเดียวเท่านั้น, ก็
ความไม่มีกิเลสนั้นไม่ต้องใช้มรรคสร้างขึ้น,
ก็ควรทำให้แจ้งได้โดยแท้แล. เมื่อเป็น
อย่างนี้ ว่าโดยพิเศษมรรคก็จะต้องเป็นสิ่งที่
ไม่มีประโยชน์ เพราะมิได้ละกิเลสทั้ง-
หลาย เพราะฉะนั้น แม้มรรคเดียวกันก็ไม่
ต้องมี.

คุณมณฑา พิบูลทิพย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อสติ จ กิเลสบุพหानะ ทุกขสฺส
 อนุปัจเจทนโต กิเลสภาวสจฺฉิกิริยา
 กิमतฺถิยา ลียา, อถ ปน มคฺคานํ สนฺตानคต-
 สํโยชนตฺตยบุพหานาทิปฏินียตกิจฺจตาย จตฺตสฺส
 มคฺคเสฏฺฐ ปาฏฺฐิเยกํ กิเลสภาโว. เอวํ สติ
 สภาวภเวทน วินา น พหฺภาโวติ โส
 กิเลสกฺขยปริยาเยน วุตฺโต สภาวธมฺโม
 เอว ลียา.

ก็เมื่อไม่มีการละกิเลส ก็เข้าไปตัดเสียซึ่ง
 ทุกข์ไม่ได้ ฉะนั้น การกระทำให้แจ้ง ซึ่ง
 ความไม่มีกิเลสจะพึงมีประโยชน์อะไรเล่า,
 อนึ่ง เมื่อเป็นอย่างนั้นมรรคทั้งหลาย มี
 หน้าที่แน่นอน โดยเฉพาะต่อการละสังโยชน์
 ทั้ง ๓ เป็นต้น อันอยู่ในสันดาน ฉะนั้น ใน
 มรรคทั้ง ๔ เฉพาะแต่ละอย่าง ๆ ก็ไม่มี
 กิเลสเลย. เมื่อเป็นอย่างนี้ เว้นจากการ
 จำแนกสภาวะ ก็ไม่มีมรรคหลายอย่าง
 เพราะฉะนั้น ความไม่มีนั้น ก็ควรจะเป็น
 สภาวะธรรมที่กล่าวถึง โดยบรรยายถึงความ
 สิ้นไป แห่งกิเลสนั่นเอง.

เยสํ อภาโว, ตปฺปภเวทน อภาเว
 เกโทปจาโรติ เจ ? เยสํ อภาโว, เตสํ
 สสฺภาวตาย ตสฺส สภาโวปจาโรปิ ลียา.
 ตถา จ เตสํ กิเลสสงฺขตคาหิตโต กิเลส-
 สงฺขตคาหิตูปจาราปิ ลียฺ. โน เจ เต
 อิจฺฉิตฺตา, ตปฺปภเวทน เกโทปจาโรปิ น
 อิจฺฉิตฺตพฺโพ. น จ ปโหติ อุปจโรติ พหฺภาโว

หากจะมีคำหวังว่า ธรรมเหล่าใด
 มีความไม่มี, ก็จะเป็นการพูดพาดพิงถึงการ
 จำแนก ในความไม่มีตามประเภทของธรรม
 นั้นไป ? คำตอบว่า ธรรมเหล่าใดมีความ
 ไม่มี, ธรรมเหล่านั้น ก็เป็นธรรมชาติที่ยังมี
 สภาวะอยู่ ฉะนั้น แม้การพูดพาดพิงถึง
 สภาวะ ของความไม่มีนั้น ก็ควรจะมีได้.

คุณมณฑา พิบูลทิพย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อตุตโต พุททาวาย. น หิ ชลํ อนลนฺติ
อุปจริตํ ททติ, ปจติ วา.

ก็เมื่อเป็นอย่างนั้น แม้การจะพูดพาดพิงถึง
ความเป็นสังกิเลส และความเป็นสังขต-
ธรรมเป็นต้น โดยความที่ธรรมเหล่านั้นเป็น
กิเลส และเป็นสังขตธรรมเป็นต้น ก็ควรจะ
มีได้. หากแต่ไม่ปรารณาธรรมเหล่านั้น,
จึงไม่ต้องปรารณา แม้การพูดพาดพิงถึง
การจำแนกด้วยประเภทของธรรมเหล่านั้น.
และความเป็นสิ่งมากมาย ที่พูดพาดพิงถึงก็
ไม่สามารถจะเป็นสิ่งที่มากมาย ตามความ
หมายได้. ก็สิ่งที่พูดพาดพิงถึง คือน้ำ ลม
ย่อมจะไหม้ หรือย่อมจะหุงต้มไปก็หาไม่ได้.

เอกคฺตปณฺหมิ จายมภาโว อสภาวตาย น
สทธีติ น สกฺกา วตฺตํ นตฺถิภาวสามณฺณโต
อภทโวหาโร ยุตฺตรูปติ. เอกคฺเต จ
บุพฺเพ วุตฺตา เอว โทสา, พุทฺทาเว ปน
สติ วุตฺตนเยเนว สิธฺธา สภาวธมฺมตา.

ก็ปัญหาคือความเป็นหนึ่ง ก็ความไม่มีนี้
ไม่สามารถเพื่อจะไม่เป็นสภาวะ เพราะ
ฉะนั้น จึงไม่อาจพูดได้ว่า การบัญญัติถึงการ
ไม่จำแนกไป เป็นการสมควรแล้วโดยที่เป็น
ความเสมอกันกับความไม่มี. อนึ่ง ในความ
เป็นหนึ่ง ได้มีข้อขัดแย้งที่ได้กล่าวไว้แล้ว
ในตอนต้นที่เดียว, แต่เมื่อมีความเป็นมาก-

คุณมณฑา พิบูลทิพย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อย่างเข้า ความเป็นสภาวะธรรมก็เข้าใจได้
ตามนัยที่ได้กล่าวไว้แล้วนั่นแหละ.

สภาวะมุตเตปิ จ พุทฺธาโว วีย ภาวํ
ภาโวปิ พุทฺธาवं น พุทฺถิจเรยฺยาติ
นิพฺพานสฺส พุทฺธาบฺบสงฺกโศ สียาติ เจ ?
น พุทฺธาบฺบสงฺกโศ.

หากจะมีคำหวังว่า ก็แม้ในความเป็นสภาวะ-
ธรรม นิพพานก็ควรจะมีข้องเกี่ยวกับ
ความเป็นสิ่งมาก เพราะแม้ความมีก็ไม่ควร
จะขัดแย้งกับความเป็นสิ่งมาก เหมือนกับ
ความเป็นสิ่งมาก ไม่ควรที่จะขัดแย้งกับ
ความมี ? ห้ามได้ เพราะความเป็นสิ่งมาก
นั่นเอง ไม่เกี่ยวข้องกับความไม่มี.

ยฺหิ ทิ ยถา กกฺขพฺตฺตา ภาวํ, เอวํ ภาโวปิ
กกฺขพฺตํ น พุทฺถิจเรยฺย. เอวํ สติ สพฺเพสํ
ภาวานํ ปจฺวีภาวาปตฺติโต กุโต ภาวสฺส
พุทฺธาโว, ตสฺมา โลกโวหารานํ วิจิตฺตตาย
ยฺหิปี พุทฺตา ภาวาเบกฺกฺขา, ภาวตา ปน น
พุทฺตาเบกฺกฺขาติ น ภาวสฺส สโต นิพฺพานสฺส
พุทฺธาโว "เอกา นิฏฺฐา น ปุณฺณ นิฏฺฐา"ติ
วจนฺโต. เอกสฺมิเยว จ ทสฺสนภาวนาทุຍ
สมฺภาวติ.

ก็ถ้าว่า ความเป็นของหายไม่พื่อนำภาวะ
มาได้ฉันใด, แม้ภาวะก็ไม่พื่อนำความเป็น
ของหายมาได้ฉันนั้น. เมื่อเป็นอย่างนี้
ความมีจะเป็นสิ่งมาก ได้จากไหน เพราะ
ความมีทั้งปวงก็ต้องถึงความเป็นปจวิไป,
เพราะฉะนั้น แม้ความเป็นสิ่งมากจะเล็งถึง
ความมี โดยที่โวหารของชาวโลกมีความ
แตกต่างกันก็ตาม, ถึงกระนั้น ภาวะคือ
ความมี ก็ทำให้เล็งถึงความเป็นสิ่งมากไม่
เพราะฉะนั้น นิพพานซึ่งเป็นความมีมีอยู่ จะ

คุณมณฑา พิบูลทิพย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เป็นสิ่งมากก็หาไม่ได้ โดยพระบาลีว่า "สิ่ง
เดียวสำเร็จแล้ว ไม่ใช่หลายสิ่งสำเร็จ".
และในนิพพานซึ่งเป็นสิ่งเดียวเท่านั้น ย่อมมี
ทัสสนะและภาวนาทั้งสองอย่าง.

ปรีนิพพุตานิ ปจฺเจกํ นิพพานภาเว
สคฺตสนฺตานิยตํ นาม นิพพานํ สียา. ตถา
จ สติ สงฺขตตาทิโทสํสํสํสํสํสํสํสํสํ,
กิเลสปฺปหานํ วา มคฺคกิจฺจํ กิเลสํ
อภาโว.

ในความเป็นนิพพาน เฉพาะแต่ละ
อย่างของผู้ที่ปรีนิพพานแล้ว ควรจะมีนิพพาน
ที่ชื่อว่าแน่นอน ต่อสันดานของสัตว์. และ
เมื่อเป็นอย่างนั้น นิพพานนั้น ก็จะไม่พันข้อ
ขัดแย้ง มีความเป็นสังฆธรรมเป็นต้น
ที่เดียว, อีกนัยหนึ่ง การละกิเลสอันเป็น
หน้าที่ของมรรค ก็จะเป็นความไม่มีกิเลส
ทั้งหลาย.

ตสฺส จ เอกตฺเต น มคฺคพฺพตา กิจฺจนฺตรสฺส
กตฺตพฺพสฺส อภาวโต. มคฺคพฺพภาโว จ
มคฺคเกหิ สจฺฉิกิยาตพฺเพ เอกสฺมี ฐมฺเม
อินฺทริยานํ อปาฏวปาฏวปาฏวตฺรปาฏวตฺม-
ภาเวน สจฺฉิกิริยาวิเสเสน กิเลสํ

และในข้อที่นิพพานนั้นเป็นอย่างเดียวก็ไม่ใช้
ว่าจะเป็นมรรคมีหลายอย่าง เพราะกิจอื่น
ที่จะต้องกระทำไม่มี. และภาวะที่มรรคมี
หลายอย่าง ก็ย่อมมีโดยการจำแนกถึงการ
ละกิเลสทั้งหลาย โดยความต่างแห่งการ

คุณวุฒิ ศิลปดีเลิศกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปทานเภท เทน โทคติ นิพพานสุส สภาว-
ธมฺมตฺเต เอว สียา.

กระทำให้แจ้ง ด้วยความที่อินทรีย์ทั้งหลาย
เป็นธรรมชาติไม่ฉลาด ฉลาดธรรมดา
ฉลาดกว่า และฉลาดที่สุด ในธรรมข้อเดียว
กัน ที่มรรคทั้งหลายจะพึงกระทำให้แจ้ง
เพราะฉะนั้น จึงควรจะมีได้ ในเพราะ
ความที่นิพพานเป็นสภาวธรรมนั่นเอง.

อภาโวปิ จ กิเลสํ มคฺเคน สกฺิจจกตฺยา
กตฺตพฺโพ เอว สียา, น สจฺฉิกตฺตพฺโพ. โภ
ทึ สภาโว อภาวสุส ? โย สจฺฉิกตฺตพฺโพ
สียา, โส เจ นิพฺพานํ เอเกเนว มคฺเคน
สพฺพกิเลสํ อภาโว เอโก อภินฺโน
กตฺตพฺโพ อาปนฺโน. อณฺเฏ มคฺควเสน
จตฺตพฺพิธฺภาเว นิพฺพานสุส จตฺตพฺพิธฺภาวปฺ-
ปสฺสฺโค นิพฺพานวิเสสฺปสฺสฺโค จ
อาปชฺเชยฺยตฺติ มคฺคกฺิจจสุส เอกตฺเตน
มคฺคพฺพฺตา สียา. พฺทฺภาเว ปน เตสํ โส
วฺตุตฺนเยน เอกสฺมี ธมฺเม สจฺฉิกิริยา-
วิเสสฺโตติ สิหฺธา นิพฺพานสุส สภาวธมฺมตา.

และแม้ความไม่มีแห่งกิเลสทั้งหลาย ก็ชอบที่
จะเป็นเรื่องที่มีมรรคจะพึงสร้างขึ้น โดย
ความที่เป็นหน้าที่ของตนนั่นเอง, ไม่ใช่จะ
พึงกระทำให้แจ้ง. ก็สภาวของความไม่มี
เป็นอย่างไรเล่า ? ธรรมใด ชอบที่จะ
กระทำให้แจ้ง, หากธรรมนั้นเป็นนิพพาน
ก็ต้องเป็นธรรมที่มีมรรคเดียวเท่านั้น พึง
กระทำให้เป็นความไม่มี แห่งกิเลสทั้งปวง
เป็นธรรมเอกแยกออกไปไม่ได้. เมื่อจะถือ
ความเป็นอย่างอื่นไป ในข้อที่นิพพานเป็น
๔ อย่างตามอำนาจของมรรค ก็จะต้องไม่
เกี่ยวกับความเป็น ๔ อย่าง และไม่เกี่ยว-
ข้องกับความต่างของนิพพาน เพราะฉะนั้น
ความที่มีมรรคมีมากก็ควรจะมีได้ โดยความที่

คุณยวดี ศิลปดีเลิศกุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

หน้าที่ของมรรค เป็นอย่างเดียว. แต่ใน
ความที่มรรคเหล่านั้นมีมาก ความไม่มั่นคง
ก็โดยความต่างกัน แห่งการกระทำให้แจ้ง
ในธรรมอันเดียว ตามนัยที่ได้กล่าวไว้แล้ว
เพราะฉะนั้น จึงสั่งไปได้ว่า นิพพานเป็น
สภาวะธรรม.

ขยาธิกนฺตพฺพตาย ปเนตฺ "ชโย"ติ วุตฺตํ.
"ชเย ฌาณฺ"ติ^๑ ทิ วจนฺโต อริยมคฺโค
ชโย นาม. เตน เจตฺ อธิกนฺตพฺพ
สจฺฉิกาตพฺพ, ตสฺมา "ชโย"ติ วุตฺตนฺติ.

อนึ่ง นิพพานนี้ ท่านเรียกว่า "ชโย" ความ
สิ้นไป ก็เพราะเป็นธรรมชาติที่จะพึงบรรลุ
ได้ โดยความสิ้นไป. เพราะว่า อริยมรรค
ก็ชื่อว่า ชโย ความสิ้นไป โดยมีพระบาลีว่า
"ชเย ฌาณฺ" ความรู้ในความสิ้นไป. ก็ด้วย
เหตุนี้ นิพพานนี้ จึงเป็นธรรมชาติที่จะพึง
บรรลุทำให้แจ้ง, เพราะฉะนั้น ท่านจึง
เรียกว่า "ชโย" ความสิ้นไปแล.

อติ นิโรธนิทฺเทศกถาวณฺณา.

พรรณากถาว่าด้วยนิโรธนิเทศ จบแล้ว
ด้วยประการฉะนี้.

^๑ อภี. สํ. ๓๔/๘, ๓๓๔.

มคฺคินิเทศกถาอนุชานา

๕๖๒. อฏฺฐ ธมฺมาติ "กตมํ ทุกฺข-
 นิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจนุ"^๑ติ
 อารภิตฺวา "สम्मมาทิฏฺฐิ"^๑ติอาทีนา ปาฬิย^๑
 ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทานิทฺเตเส อากตา,
 ตเมว จ ปาฬิ อาเนตฺวา อุตฺเตสวเสน
 อิตฺ จ วุตฺตา สम्मมาทิฏฺฐิอาทโย อฏฺฐ
 ธมฺมา อตฺถโต ปกาสิตา, น มคฺคสจฺจ-
 นิเทศฺวเสนาติ อธิปฺปาโย. ยทิ อตฺถโต
 ปกาสิตา, กิमतฺถิยํ ปน อิตฺ กถนฺนติ อาท
 "อิตฺ ปนา"ติอาที.

พรรณนาภาว่าด้วยมรรคนิเทศ

๕๖๒. คำว่า ธรรม ๘ ประการ
 อธิบายว่า ธรรม ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิ
 เป็นต้น ที่ได้เริ่มไว้ว่า "กตมํ ทุกฺข-
 นิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจ" ปฏิปทาอัน
 ไปถึงความดับทุกข์เป็นอริยสัจ เป็นใจน
 มาแล้วในนิเทศ แห่งทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา
ในพระบาลี โดยนัยมีอาทิว่า "สัมมาทิฐิ"
 และที่ทรงนำเอาพระบาลีนั้นนั้นแหละ มา
 ตรัสไว้ในที่นี้ ด้วยอำนาจแห่งอุเทศ ข้าพ
 เจ้าได้ประกาศไว้แล้วโดยเนื้อความ, มิใช่
 ได้ประกาศไว้ ด้วยอำนาจนิเทศแห่ง
 มรรคสัจ. เพื่อจะเลี้ยงเสียซึ่งคำถามว่า
 ถ้าได้ประกาศไว้โดยเนื้อความแล้ว, ก็การ
 กล่าวในที่นี้ จะมีประโยชน์อะไร ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า "แต่ในที่นี้"
 คั้งนี้.

^๑ อภี. วิ. ๓๕/๑๓๖.

ตตถ "เอกกขณ ปวตฺตมานานน"ติ อิทํ
 โลเกยฺกสฺสจิตฺตูปปาเทสุ วิรติโย นานากุ-
 ชณิกา เอว โหนฺตํติ กตฺวา วุตฺตํ.
 เสสมกฺคธมา ปน ตตฺถาปิ เอกชณํ
 อุปฺปชฺชุนฺติเยว. วิเสสาวโพนตฺถนฺติ
 ปฏิปกฺขสมฺมุขาทาทีปวตฺตํ อาการวิเสสสฺส
 อวโพนตฺถํ. วิตฺถารโต มคฺคกถา ปฺรโต
 อาวิภวิสฺสตีติ อาท "สงฺเขปโต"ติ.

ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า "ที่เป็นไปอยู่
ในขณะเดียวกัน" นี้ ท่านอาจารย์กล่าวไว้
 เพราะอธิบายว่า วิรติทั้งหลาย ในจิตตูป-
 ปาที่ เป็นโลกียกุศล ย่อมเป็นธรรมชาติที่
 เป็นไป ในขณะต่างกันทีเดียว. แต่ธรรมคือ
 มรรคที่ เหลือ แม้ในจิตตูปปาที่เหล่านั้น ย่อม
 เกิดขึ้นร่วมกันทีเดียว. คำว่า เพื่อยังรู้
ความต่างกัน คือ เพื่อยังรู้ความต่างกันแห่ง
 อาการเป็นไป มีการถอนธรรมอันเป็น
 ปฏิภังค์ได้เป็นต้น. กล่าวด้วยมรรค โดย
 พิสดาร จักเป็นแจ้งข้างหน้า เพราะฉะนั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "โดยสังเขป".

(อธิบายสัมมาทิสฺสุ)

จตฺสจฺจปฏิเวธาย ปฏิปนฺนสฺสาติ ยถา
 จตฺสจฺจจากิสมโย โหติ, เอวํ สพฺพโส
 บุปฺพภาคปฏิปตฺติยา ปริปุรณวเสน
 ปฏิปนฺนสฺส. อริยมกฺคสงฺฆาตสฺส โยคสฺส

คำว่า ผู้ปฏิบัติเพื่อการแทงตลอดสังขจะทั้ง ๔
 ความว่า ผู้ปฏิบัติด้วยอำนาจการบำเพ็ญข้อ
 ปฏิบัติอันเป็นบุพภาค โดยประการทั้งปวง
 โดยประการที่จะมีการตรัสรู้ สังขจะทั้ง ๔

^๑ ก. ปฏิปกฺขสมฺมุขาทนาท...

สมภาวโต^๑ โยคิโน. กามิ อวิชชานุสย- ได้. ของท่านผู้ชื่อว่า โยคิ เพราะมีโยคะ
 สมุคฆาเต ตเทกฏจกิลีสานิ เลโสปี ที่เรียกว่า อริยมรรค. ท่านอาจารย์กล่าว
 นาวสีสฺสติ, วิชชาย ปน อวิชชา ว่า "ถอนอวิชชานุสยขึ้นได้" ดังนี้ เพื่อจะ
 อชฺฐวิปจฺจนิกธมฺโมติ ทสฺสนตฺถิ "อวิชชา- แสดงว่า ในการถอนอวิชชานุสยขึ้น กิเลส
 นุสยสมุคฆาตกน"ติ วุตฺตํ. ที่ตั้งอยู่เป็นอันเดียวกันกับอวิชชานุสยนั้น ก็
 จักไม่เหลือแม้แต่น้อย โดยแท้, ถึงกระนั้น
 อวิชชา ก็เป็นธรรมเป็นข้าศึกตรงต่อวิชา.

ปรโต มิจฺฉาสงฺกปฺปาติคฺคหณฺณี เอเสว แม้ในศัพท์ว่ามิจฉาสงกัปปะเป็นต้น ช้างหน้า
 นโย. ตตฺถปฺปกาสนฺรสาติ^๒ ปรมตฺถปฺปกาสน- ก็นัยนี้เหมือนกัน. คำว่า มีอันประกาศความ
 รสา, จตฺตจฺจวิภาวนกิจฺจจาติ อตฺถโธ. จริงแท้เป็นรส คือมีการประกาศปรมัตถ์
 มคฺคธมฺมานิ ปฏฺิปกฺขวิธมนากาโร สาคิสยิ เป็นรส, อธิบายว่า มีการทำสัจจะ ๔ ให้
 ปากโฏ หุตฺวา อปฺภุจาสตีติ อวิชชานุสย- แจ่มแจ้งเป็นกิจ. อากการกำจัดปฏิบัติแห่ง
 สมุคฆาตกตํ สมฺมาทิฏฺฐิยา วตฺวาปี ธรรมคือมรรคทั้งหลาย ย่อมปรากฏเป็น
อวิชชชนธการวิทฺธสนฺปจฺจปฺภุจานตา วุตฺตา. อากการที่ชัดเจนอย่างเยี่ยมยอด เพราะ
 ฉะนั้น ท่านอาจารย์แม้ได้กล่าวว่า สัมมาทิฐิ
 เป็นธรรมชาติถอนอวิชชานุสยขึ้นได้แล้ว ก็

^๑ ก. สมภาวโต.

^๒ ส. อตฺถปฺปกาสนฺรสา,

ฉ. ธาตุปฺปกาสนฺรสาติ.

ยังกล่าวว่ สัมมาทิฐิมีการทำลายความมืด
คืออวิชชาเป็นปัจจุปัฏฐาน.

(อธิบายสัมมาสังกัปปะ)

ตถา สมปนฺนทีฎฺฐิโนติ ยถา
อวิชฺชานุสยสมุคฺฆาโต โทติ, ตถา มคฺค-
สมมาทิฎฺฐิยา สมปนฺนทีฎฺฐิโน. เอวํ หิ
จตุสจฺจปฏิเวธาย ปฏิปนฺนุสฺส โยคิโนติ
อิมมตฺถํ ตถาสทฺโท อุปสํหริติ.
นิพฺพานารมฺมณฺตา ปน ตํสมฺปยุตฺตวจเเนเนว
โพธิตา. มิจฺฉาสงฺกปฺปนิกฺขมาตกนฺติ กาม-
สงฺกปฺปาติมิจฺฉาสงฺกปฺปสมฺมุจฺเจทกํ. อปป-
นารโสติ นิพฺพานารมฺมเณ มคฺคจิตฺตสฺส
สมฺปฺปาทวเสน^๑ ปวตฺตนโต อปปนาภิจฺโจ.

สองบทว่า ตถา สมปนฺนทีฎฺฐิโน แห่ง
โยคิผู้มีทิฐิอันถึงพร้อมแล้วอย่างนั้น มีความ
ว่า แห่งโยคิผู้มีทิฐิอันถึงพร้อมแล้ว ด้วย
ความเห็นชอบในมรรค โดยประการที่จะมี
การถอนอวิชชานุสยขึ้นได้. ตถาคัพฺพีย่อม
รวมเอาความข้อนี้เข้ามาว่า ก็แห่งโยคิ
ผู้ปฏิบัติ เพื่อการแทงตลอดสังขจะทั้ง ๔ อย่าง
นี้ด้วย. ก็ความที่สัมมาสังกัปปะมีนิพพานเป็น
อารมณ์ ก็รู้ได้ด้วยคำว่าประกอบกับสัมมาทิฐิ
นั้นนั่นแหละ. คำว่า กัจจิมิจฉาสังกัปปะ
เสียได้ คือตัดมิจฉาสังกัปปะ มีความดำริใน
ความเป็นต้นได้เด็ดขาด. คำว่า มีอัปนา
ความแน่วแน่เป็นรส คือมีอัปนาความแน่วแน่
เป็นกิจ เพราะเป็นไปด้วยอำนาจการยัง
มรรคจิตให้เกิดขึ้น ในอารมณ์คือนิพพาน.

^๑ ส. สมปนฺนวเสน.

(อธิบายสัมมาวาจา)

ตถา ปัสสโต วิตกกยโต จาติ
 วุตตบุการาย สมมาทัญญิยา ปัสสโต
 นิพพานารมมเณ จ สมมาสงกบฺเปน จิตฺตํ
 อภินโรบยโต.

คำว่า ของโยคีผู้เห็นอยู่และตรึกอยู่
อย่างนั้น คือของโยคีผู้เห็นอยู่ ด้วยสัมมาทัญญิ
 มีประการตั้งกล่าวแล้ว และผู้ยกจิตขึ้นอยู่
 ด้วยสัมมาสังกัปปะในอารมณ์คือนิพพาน.

วจีหฺจฺจริตสมฺกฺขมาติกาติ จตุพฺพิชฺสสปี วจี-
หฺจฺจริตสฺส สมฺจฺเจติกา. มุสฺวาทา ทินฺ
วิสฺวาทนา ทิกิจฺจตา ลูขานํ อปฺริคฺคาทกานํ
ปฏฺิปกฺขภาวโต สินฺทุธภาเว สมฺปยุตฺต-
ธมฺมานํ ปฺริคฺคาทกสฺภาวา สมฺมาวาจา ติ
 อาท "สา ปฺริคฺค หฺล ก ข ณ า" ติ.

คำว่า ถอนวจีหฺจฺจริตขึ้นเสียได้ คือตัด
 วจีหฺจฺจริตทั้ง ๔ อย่างได้เด็ดขาด. สัมมา-
 วาจา มีสภาวะกำหนดถือเอา สัมปยุตธรรม
 ทั้งหลาย ด้วยความสนิทใจ เพราะความ
 เป็นปฏิปักษ์ต่อมิจฉาวาจาทั้งหลายมีมุสฺวาท
 เป็นต้น อันเป็นความเศร้าหมองไม่มีการ
 กำหนดถือเอา เพราะความที่มิจฉาวาจามี
 กิจเป็นต้นว่ากล่าวให้คลาดเคลื่อน เพราะ
 ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "สัมมา-
วาจานั้น มีการกำหนดถือเอาเป็นลักษณะ".

(อธิบายสัมมากัมมันตะ)

กายิกกิริยา กิณฺจิ กตฺตพฺพํ สมฺภูจาเปติ,
 สยณฺจ สมฺภูจหนํ ฆญฺญํ โหตีติ สมฺมากมฺมุนต-
 สงฺขาคา วิรติปี สมฺภูจानสฺภาวา วุตฺตา.

กิริยาทางกาย ย่อมยังกิจที่จะพึงกระทำ
 บางอย่างให้ตั้งขึ้น และการตั้งขึ้นได้เองก็
 ย่อมเป็นการกระทบกัน เพราะฉะนั้น แม้

สัมปยุตฺตธมฺมานํ ภา อุกฺกชิปนํ สมฺภูจฺาปนํ
กายิกกิริยาย ภา รุกฺกชิปนํ วย.

วิรฺตฺติที่เรียกว่า สัมมากัมมันตะ ท่านก็กล่าว
ว่ามีสภาวะตั้งขึ้น. อีกอย่างหนึ่ง การยก
สัมปยุตฺตรรรมทั้งหลายชั้น ก็เชื่อว่าการทำให้
ตั้งขึ้น เหมือนยกของหนักขึ้นด้วยกิริยา
ทางกายฉะนั้น.

(อธิบายสัมมาอาชีวะ)

อสุสฺาติ โยคิโน. ตสฺมี สติ
วิสุชฺณโต วิสุทฺธิภูตา. ชีวฺมานสฺส สตฺตสฺส,
สัมปยุตฺตธมฺมานํ ภา สฺทฺธิ โวทานํ,
อาชีวสฺเสว ภา ชีวิตินฺทฺริยวฺคฺติยา.
ณายาชีวสฺส อพฺุทฺทปฏฺิกุญฺจาย สมฺมาชีวิกาย
ปวตฺติเหตุตฺาย ณายาชีวปวตฺติโรส. อิมสฺส
หิ ปวตฺติโต ปฏฺุจาย มิจฺฉาชีโว น
ปวตฺตคฺคฺติ.

บทว่า อสุส โยค โยคิโน แปลว่า
แห่งโยคินั้น. การเว้นจากมิจฉาอาชีวะก็
เป็นความบริสุทธิ์ เพราะบริสุทธิ์ในเมื่อมี
สัมมากัมมันตะนั้น. ความบริสุทธิ์ของสัตว์
ที่ยังมีชีวิตอยู่ หรือของสัมปยุตฺตรรรมทั้งหลาย
ชื่อว่า ความผ่องแผ้ว, อีกอย่างหนึ่ง ความ
บริสุทธิ์ของอาชีพนั่นเอง คือของความ
เป็นไปของชีวิตินทรีย์ ชื่อว่า ความผ่องแผ้ว.
สัมมาอาชีวะนั้นชื่อว่า มีอันยังอาชีวะที่ชอบ
ธรรมให้เป็นไปเป็นรส เพราะความเป็น
เหตุแห่งความเป็นไป แห่งอาชีวะอันชอบ-
ธรรมคือการเลี้ยงชีพชอบ ที่ไม่ใช่พระพุทฺธ-
เจ้าทรงคิเตียน.

คุณปิติ-คุณเปรมปรี-คุณนนทวิส-คุณวิทวิส ทวีวัฒนสาร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

(อธิบายสัมมาสติ)

สหพากุสลวิหังสโกปิ สมนาวายาโม
 อชุปฏิกุขทสนนวเสน โกสชชสมุจเจตโก
 วุตโต. สงกิลेषกุขโตปิ ตสฺส ปคฺคณฺโณ
ปคฺคโท. กายาทีสุ สุภาทีอาการอุปธารณ-
 วเสน ปวตฺตา สุกฺสมณาทิปุพฺพกฺมา
 อุกฺสฺลกฺขนฺธา มิจฺฉาสติ, ตสฺสา วิหังสโน
มิจฺฉาสติวิหังสโน. อสมฺโมโสติ สมฺโมส-
 วิหังสนโต ตปฺปฏิปกฺโข. อารมฺมณฺสฺส
 ยถาสภาวสฺสฺลกฺขณฺโณ อุปฺภูจฺานํ. "อารกฺข-
 ปจฺจุปฺภูจฺานา สฺตารกฺเชน เจตฺสา"ติ^๑ จ
 วจนโต วิเสสโต สติ กุสลจิตฺตสฺส
 อารกฺษาติ อาท "สตฺติยา สํรักฺขิยมา-
จิตฺตสฺสา"ติ.

สมนาวายาโมแม้ทำลายอกุศลทั้งหมด
 ได้ ท่านก็กล่าวว่า ตัดโกสชชะได้ เกิดขาด
 ด้วยอำนาจแสดงธรรม ที่เป็นปฏิภักซ์โดย-
 ตรง. การระครองจิตนั้น แม้จากธรรมอัน
 เป็นฝักฝ่ายแห่งสังกิลेष ชื่อว่า การ
ระครอง. อกุศลชั้นทั้งหลายที่มีสุภสัญญา
 เป็นต้น เป็นตัวประธาน เป็นไปด้วยอำนาจ
 การเข้าไปทรงไว้ ซึ่งอาการว่างามเป็นต้น
 ในกายเป็นต้น ชื่อว่ามิจฉาสติ, ความไม่
 ลืมใจ ซึ่งกำจัดมิจฉาสตินั้น ชื่อว่า มิจฉา-
สติวิหังสโน แปลว่า กำจัดมิจฉาสติออก
 เสียได้. คำว่า ความไม่ลืม ได้แก่ธรรมอัน
 เป็นปฏิภักซ์ต่อความลืมนั้น เพราะกำจัด
 ความลืมเสียได้. การกำหนดสภาวะตาม
 เป็นจริงซึ่งอารมณ์ ชื่อว่า อุปฺภูจฺานะ
 แปลว่า ความตั้งมั่น. สติเป็นเครื่องรักษา
 กุศลจิตโดยพิเศษ เพราะมีพระบาลีว่า

^๑ ที. ปา. ๑๑/๒๘๕, องฺ. ทสก. ๒๔/๓๒.

"อารกขปัจจุปฏฐานา" แปลว่า สติมีการ
รักษาเป็นปัจจุปฏฐาน และว่า "สตารกฺเขน
เจตสา" แปลว่า มีใจที่สติรักษาอยู่ เพราะ
ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "แห่งโยคี
ผู้มีจิตอันสติรักษาอยู่".

๕๖๓. สัจญาณสฺสาตี สัจจานิ
อารพฺภ ปวตฺตณกณฺณสฺส, น ปฏฺวีเณณณฺณ
วีย สกฺกิตฺเว พุชฺฌติ, อถโข บุนฺบุนฺ
อุปฺปชฺชนโต อนุอนุโพโธ, อนุสฺสวาการ-
ปริวิตกฺกทฺทฺจฺฉินฺชฺฉานกฺขนฺตฺอนฺนคฺโต วา โฟโธ
อนุโพโธ, ตเทเว ญาณฺตฺติ อนุโพธณฺณ. น
ทฺตี ตํ ปจฺจกฺขโต พุชฺฌติ, อนุสฺสวาทิวเสณ
ปน กบฺปนฺนฺมฺเขน พุชฺฌติ.

๕๖๓. คำว่า แห่งสัจญาณ ได้แก่
แห่งญาณ ที่ปรารภสัจจะทั้งหลายเป็นไป,
อนุโพธญาณ ย่อมตรัสรู้ครั้งเดียวเท่านั้น
เหมือนปฏิวเณณณก็หามิได้, โดยที่แท้ เป็น
ความตรัสรู้ตาม ๆ กันไป เพราะเกิดขึ้น
บ่อย ๆ, จึงชื่อว่า อนุโพธะ, อีกนัยหนึ่ง
ความตรัสรู้ ที่ไปตามความได้ยินได้ฟังมา
ความนึกคิดไปตามอาการ ความเห็น
ความเพ่ง และความถูกใจ ก็ชื่อว่า อนุ-
โพธะ, ชื่อว่า อนุโพธญาณ ก็เพราะอรรถ
ว่า เป็นญาณนั้นนั่นแหละ. ก็อนุโพธญาณนั้น

๑ ฉ. อนุ อนุ โฟโธ อนุโพโธ.

ย่อมตรัสรู้โดยประจักษ์ก็หามิได้, แต่ตรัสรู้
โดยการนึกคิดเป็นลำดับ ด้วยอำนาจการได้
ยินได้ฟังมาเป็นต้น.

กิจจโตติ ปริชานนาทีโต. ตักิจจกรณเณว
หิ ปริณฺเณยยาทีนึ วิย^๑ ตานปิ ตสฺส
ปากฎานึ โหนติ. วิวฏฺฏานุปัสสนาย หิ
สงฺขารเหที ปฏิยฺมานมานสฺส อูปชฺชมานัน
มคฺคณานัน วิสงฺขารัน ทุกฺขนิสฺสรณัน อารมฺมณัน
กตฺวา ทุกฺขํ ปริจฺฉินฺหติ, ทุกฺขคคณฺจ ตณฺหํ
ปชฺหติ, นิโรธณฺจ สจฺฉิกโรติ ผุสฺสติ.
อาทิจฺโจ วิย ปภาย สมฺมาสงฺกปฺปาทีหิ สห
สมฺบุปนฺนํ ตํ มคฺคํ ภาเวติ, น จ สงฺขารเ
อมุญฺจิตฺวา ปวตฺตมาเนน ณาณเณ เอตํ
สพฺพํ กาคฺคํ สกฺกา นิमितฺตปฺปวตฺเตหิ
อวฺมุจฺจิตฺตฺตา. ตสฺมา เอตานิ กิจฺจานิ
กโรนฺตํ ตํ ณาณํ ทุกฺขาทีนึ วิภาเวติ ตตฺถ
สมฺโมหนิวตฺตเนนาติ "จตฺตาริปี" สจฺจานิ

คำว่า โดยกิจ ได้แก่ โดยกิจมีการกำหนดรู้
เป็นต้น. จริงอยู่ ด้วยการกระทำกิจนั้น
นั้นแหละ แม้กิเจเหล่านั้นก็ย่อมปรากฏอยู่ แก่
อนุโพธญาณัน เหมือนสังจะมีทุกข์ที่จะพึง
กำหนดรู้เป็นต้น. ก็มรรคญาณที่เกิดขึ้น แก่
ท่านผู้มีใจปลีกออกจากสังขารทั้งหลาย ด้วย
วิวฏฏานุปัสสนา ย่อมกำหนดทุกข์กระทำ
วิสังขาร อันเป็นที่สลัดออกแห่งทุกข์ให้เป็น
อารมณ์ และย่อมละตัดหาอันเป็นตัวถึงทุกข์
และย่อมกระทำให้แจ้ง คือสัมผัสฺนิโรธ.
มรรคญาณัน ที่เกิดพร้อมกั้องค์มรรคอื่น
มีสัมมาสังกัปปะเป็นต้น ย่อมยังมรรคให้เกิด
เหมือนพระอาทิตย์เกิดพร้อมกั้อรัศมี ฉะนั้น,
ก็ญาณที่ยังไม่ละสังขารเป็นไปอยู่ ไม่อาจ

^๑ ม. ปริณฺเณยยาทีนึ.

^๒ ม. จตฺตาริ.

ปฏิวัติ"คือ
อธิปไตย.

วุดค้, เอกปฏิเวธนาติ ทำกิจน้ทั้งหมดได้ เพราะยังไม่ออกไปจาก
นิมิตและปวัตตะ. เพราะฉะนั้น ญาณนั้น ซึ่ง
กระทำกิจเหล่านี้อยู่ ย่อมยังสังจะมีทุกข์
เป็นต้นให้เป็นแจ้งได้ ด้วยการกำจัดเสียซึ่ง
สัมโมหะ ในสังจะเหล่านี้ เพราะฉะนั้น
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ยอมแทงตลอด
สังจะทั้ง ๔", อธิบายว่า ด้วยการแทง-
ตลอดครั้งเดียว.

ทุกขสมุทยมฺปิ โส ปสฺสตีติ กาลนฺตร-
ทสฺสนํ สนฺธาย วุตฺตุนฺติ เจ ? น, "โย นุ
โย อาวุโส ทุกข์ ปสฺสตี, ทุกขสมุทยมฺปิ โส
ปสฺสตี"ติอาทินา^๑ เอกทสฺสีโน อณฺตคฺคย-
ทสฺสีตาวิจารณายํ คํสาธนฺตถิ อายสมฺตทา
คฺวมปฺตฺติเตเรน อิมสฺส สุตฺตสฺส^๒
อานีตคฺคตา, ปจฺเจกณฺจ สจฺเจสฺ ทิสฺสมานสฺ
อณฺตคฺคยทสฺสนสฺส โยชิตคฺคตา.

หากจะพียงมีคำถามว่า คำว่า ผู้้น
ยอมเห็นแม้ทุกขสมุทัย ดังนี้ ท่านกล่าว
หมายถึงการเห็นในกาลอื่นกรรมัง ? เฉลย
ว่า ห้ามได้, การพิจารณาความที่บุคคลผู้
เห็นสังจะเดียว จะเป็นผู้เห็นสังจะอื่นอีก ๓
โดยมีพระบาลีว่า "คฺกูรอาวุโส ผู้ใดแล
ยอมเห็นทุกข์, ผู้้นยอมเห็นสมุทัยด้วย"
ดังนี้เป็นต้นนี้ ก็เพราะท่านพระควัมปติเถระ
ได้ชักเอาพระสูตรนี้มา เพื่อจะยังความ

^๑ ส. มหา. ๑๔/๕๔๖.
^๒ ส. มหา. ๑๔/๕๔๗.

ข้อนั้นให้สำเร็จ และเพราะเมื่อบุคคลเห็น
สังขะแต่ละอย่าง ๆ ก็ประกอบเอาการเห็น
สังขะอื่นอีก ๓ ด้วย.

อณฺณตา อนุปฺพุพฺพาทิสฺมเย ปุริมทิจฺจสฺส ปจฺฉา
อหฺสฺสนโต สมุทฺยาทิตฺสฺสินโน ทฺถุขาทิตฺสฺสิตา
น โยเชตฺตพฺพา ลียา. โยชิตา จ สา "โย
ทฺถุขสมุทฺถํ ปสฺสตี, ทฺถุขมฺปิ โส
ปสฺสตี"ติอาทินา? โลกิยํ สจฺจญาณํ. ตตฺถ
โลกิยญาเณ.

เมื่อถือเอาเนื้อความเป็นอย่างอื่นไป ก็ไม่
น่าที่จะประกอบความที่บุคคลผู้เห็นสังขะ มี
สมุทฺถเป็นต้น จะเป็นผู้เห็นสังขะมีทุกข์
เป็นต้น เพราะในการตรัสรู้ตามลำดับ
สังขะที่ได้เห็นไว้ก่อน ภายหลังจะไม่เห็นอีก
ก็ความที่บุคคลผู้เห็นสังขะ มีสมุทฺถเป็นต้น
เป็นผู้เห็นสังขะมีทุกข์เป็นต้นนั้น ท่าน
ประกอบไว้ด้วยพระบาลีเป็นต้นว่า "บุคคล
ใดเห็นทฺถุขสมุทฺถํ, บุคคลนั้นก็ย่อมเห็นแม้
ทุกข์". โลกิยํ โยค สจฺจญาณํ แผลว่า
สังขญาณันเป็นโลกิยะ. ตตฺถ โยค
โลกิยญาเณ แผลว่า ในโลกิยญาณัน.

ปริยฺยฺญานสงฺขาโต อภิกฺโข ปริยฺยฺญานาภิก-
ภโว, ตสฺส วเสน. สฺสทฺธสงฺขารปฺพชฺชมคฺค-

ความครอบงำกล่าวคือความกลุ้มรุม ชื่อว่า
ปริยฺยฺญานาภิกโว แผลว่า ความครอบงำ

๑ ส. มหา. ๑๔/๕๔๗.

หสฺสนโต สกฺกายทฺธิฏฺฐิปริยฺญจํ นีวตฺเตติ. "โลกสมุหฺมํ โข กจฺจํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปณฺณาย ปสฺสโต ยา โลกํ นตฺถิตา, สา น โหตี"ติ^๑ วจฺนโต สมุหฺมทสฺสนํ เหตุผลปพฺพธาวิจฺเจทหสฺสนโต ปริยฺญจํ นานาภิวเวเสน ปวตฺตมานํ อจฺเจททฺธิฏฺฐิ นีวตฺเตติ.

คือความกลุ้มรุม, ค้ำยอำนาจแห่งความ
ครอบงำ คือความกลุ้มรุมนั้น. ทุกขญาณ
ย่อมห้ามความกลุ้มรุม คือสักกายทฺธิฏฺฐิ เพราะ
เห็นแต่เพียงกองแห่งสังขารล้วน ๆ. การ
เห็นสมุหฺมํ ย่อมห้ามอจฺเจททฺธิฏฺฐิ ซึ่งเป็นไป
ค้ำยอำนาจความครอบงำ คือความกลุ้มรุม
เพราะเห็นความไม่ขาดตอนของเหตุกับผลที่
เกี่ยวเนื่องกัน โดยพระบาลีว่า "ดูกร
กัจจანะ เมื่อบุคคลเห็นด้วยปัญญาอันชอบ
ตามความเป็นจริง ซึ่งเหตุเกิดของโลกอยู่
ความไม่มีในโลกใด, ความไม่มีในโลกนั้น
ก็ย่อมไม่มี".

โลกนโรธํ โข ฯเปฯ ปสฺสโต ยา โลกํ
นตฺถิตา, สา น โหตี"ติ^๑ วจฺนโต
นโรธทสฺสนํ เหตุ นโรธา ผลนโรธทสฺสนโต
สสฺสทฺธิฏฺฐิ นีวตฺเตติ. อตฺตการสฺส
ปจฺจกฺขทสฺสนโต มกฺกทสฺสนํ "นตฺถิ
อตฺตกาเร, นตฺถิ ปรกาเร, นตฺถิ

การเห็นนโรธ ก็ย่อมห้ามสสฺสทฺธิฏฺฐิ เพราะ
เห็นความดับของผล เพราะความดับของ
เหตุ โดยพระบาลีว่า เมื่อบุคคลเห็นด้วย
ปัญญาอันชอบธรรม ตามความเป็นจริง ซึ่ง
ความดับของโลกอยู่ ความมีในโลกอันใด,
ความมีอันนั้นก็ไม่มี. ความเห็นมรรค

^๑ ส. น. ๑๖/๒๑.

ปฐกาเร^๑"ติอาทิก^๑ อภิรียทฎุจ^๑ ปชทติ. เพราะเห็นโดยประจักษ์ ซึ่งการกระทำ
 "นตติ เหตุ, นตติ ปจฺจโย สตฺตานิ ของตน ก็ย่อมละอภิรียทฎุจ มีอาทิว่า "การ
 สงฺกิลเสสาย, อเหตุ อปจฺจยา สตฺตา กระทำของตนย่อมไม่มี, การกระทำของ
 สงฺกิลิสฺสนติ, นตติ เหตุ ฯ เปฯ วิสฺสุทฺธิยา, ผู้อื่นก็ย่อมไม่มี, การกระทำของบุรุษก็ย่อม
 อเหตุ อปจฺจยา สตฺตา วิสฺสุชฺฌนตฺตี^๒"ติอาทิก^๑ ไม่มี". "ไม่มีเหตุ, ไม่มีปัจจัย เพื่อความ
 อเหตุทฎุจ จ อธิ อภิรียทฎุจคฺคหณฺเนว เสร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย
 คหิตาติ ทฎุจพฺพา. สابي ทิ วิสฺสุทฺธิมคฺค- ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ย่อมเสร้าหมองเอง,
 ทสฺสเนน ปหียตฺตี. ทกฺเช ฌาณํ สมุทฺทยผลสฺส ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยเพื่อความบริสุทธิ์แห่ง
 ทกฺขสฺส อเหตุวาทีภาวํ ปสฺสตฺตี ผล สัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ฯลฯ
วิปปฏิปตฺตี นินฺวตฺเตติ. ย่อมบริสุทธิ์เอง" พึงเห็นว่า ท่านถือเอา
 แล้ว ค้ำยันว่าอภิรียทฎุจนั้นเอง ในที่นี้.
 กือเหตุทฎุจแม่นั้นย่อมละได้ด้วยการเห็นทาง
 แห่งความบริสุทธิ์แล. ทุกฌาณก็ย่อมห้าม
การปฏิบัติผิดในผล เพราะย่อมเห็นความที่
 ทุกข์ อันเป็นผลของสมุทัยเป็นสิ่งที่ไม่มีความ
 ยั่งยืนเป็นต้น.

อิสฺสโร โลกํ ปวตฺเตติ สชฺเชติ^๓ ผู้ที่ถือลัทธิว่า โลกมีพระอิศวรเป็น
 นินฺวตฺเตติ สหฺรตฺตี อิสฺสรการณิน วนฺตติ. เหตุ ย่อมกล่าววว่า พระอิศวรย่อมยังโลกให้

^๑ ที. ส. ๔/๖๔. ^๒ ม. ม. ๑๓/๑๑๑.

^๓ ก. สุขุขติ.

ประธานโค โลโก อาวิภวติ, ตตฺถเว จ
ปฏิสยตีติ ประธานการณโน.

เป็นไป ย่อมจัดแจงโลก ย่อมห้ามโลก ย่อม
รวบรวมโลก. ผู้ที่ถือลัทธิว่า โลกมีสิ่งที่เป็น
ประธานเป็นเหตุ ย่อมกล่าวว่า โลกย่อม
แจ่มแจ้งโดยสิ่งที่เป็นประธาน และย่อมหาคู่
ในเพราะสิ่งที่เป็นประธานนั้นนั่นแหละ.

"กาลโล กโรติ ภูตานิ,
กาลโล สหรัตี ปชา
กาลโล สุตเต ชาครติ,
กาลโล หิ ทุรติทุกโม"ติ

ผู้ที่ถือลัทธิพระกาล ย่อมกล่าวว่า

"พระกาล ย่อมสร้างสัตว์ทั้งหลาย,
พระกาล ย่อมสังหารสัตว์ทั้งหลาย,
พระกาล ย่อมปลุกสัตว์ที่หลับทั้ง-
หลาย, ก็พระกาลใคร ๆ ก้าวล่วง
ไต่ยาก".

กาลวาทินโน. กณฺฐกสฺส ติชิณฺหาโว วีย,
กปิฏฺจผลาหิณฺโณ ปริมณฺฑลตา วีย, มิคปุกฺขิสีรี-
สพาหิณฺโณ วิจิตฺตตา วีย จ สภาเวเนว โลโก
สมฺภเวติ, วิภเวติ จาติ สภาววาทินโน.

ผู้ที่ถือลัทธิสภาวะ ถือความเป็นเอง ย่อม
กล่าวว่า โลกย่อมเกิดและดับหายไปโดย
สภาวะ ถือความเป็นเองนั้นเอง เหมือน
อย่างหนคมแหลมเอง เหมือนอย่างผลไม้
มีผลมะขวิดเป็นต้นกลมเอง และเหมือนสัตว์
คิริจฉานมีเนื้อ นก และสัตว์เลื้อยคลาน
เป็นต้น มีสัตว์ต่าง ๆ.

คุณบำรุง-คุณนงเยาว์ ทวีวัฒนสาร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อาทิ-สหุเทณ อัญญิ โลโก ปวตุตติ, สัพพ
 ปุพเพกตเหตุ, โลโก^๑ นียโต อจฺเจชฺช-
 สุตฺตาวุตาเภชฺชมนิสฺสิโส, น เอกถ กสฺสจฺจิ
 ปุริสกาโรติ วา^๒ นียติวาทีโน.

ด้วยอาทิ-ศัพท์ พวกถือลัทธิอญู ก็ย่อมกล่าว
 ว่า โลกเป็นไปด้วยอญูทั้งหลาย, พวกถือ
 ลัทธิว่า มีเหตุจากการกระทำในก่อน ย่อม
 กล่าวว่า ทุกสิ่งทุกอย่าง มีสิ่งที่กระทำ
 มาก่อนเป็นเหตุ, พวกถือลัทธิว่าเที่ยง ย่อม
 กล่าวว่า โลกเที่ยง เหมือนกับแก้วมณี ที่
 ไม่มีความแตกร้าว ถูกร้อยไว้ด้วยค้ำยันที่ไม่
 ขาด, ในโลกนี้ไม่มีการกระทำของบุรุษแห่ง
 ใด ๆ.

"ยทิจฺฉาย"^๓ ปวตุตฺตติ,
 ยทิจฺฉาย นีวตฺตเร
 ยทิจฺฉาย สฺขํ ทฺขํ,

ส่วนพวกถือลัทธิว่า เป็นไปตาม
ปรารธนา ซึ่งเรียกว่า ลัทธิทุกสิ่งทุกอย่าง
เกิดขึ้นได้ลอย ๆ ย่อมกล่าวว่า

ตสฺมา ยาทิจฺฉกั^๔ ปชา"ติ
ยทิจฺฉาวาทีโน, เย อธิจฺฉสมฺปตฺติวาทีโนติ

"ทุกสิ่งทุกอย่าง ย่อมเป็นไปตาม
 ปรารธนา, ย่อมหยุดตามปรารธนา

^{๑-๑} อญูหิ โลโก ปวตุตตติติ อญวาทิโน, สัพพ
 ปุพเพกตเหตุติ?

^๒ ฉ. วา-สหุโท นตุถิ.

^๓ ม. ยถิจฉาย. เอวมฺปริปี.

^๔ ก. ยทิจฉกั.

จ วุจฺจนฺตึ. เวมาทิอการณวาทิสงฺคโท^๑
ทฏฺฐพฺโพ.

สุขทุกขก็มีได้ตามปรารถนา เพราะ
ฉะนั้น หมู่สัตว์ ก็ปรารถนาตาม
ชอบใจ".

บัณฑิตพึงเห็นการรวมเอาลัทธิว่า ไม่มีเหตุ
มีอาทิอย่างนี้.

รามุทกอาพาราทีนึ วิย, อรูปโลก
นิคนฺจานึ วิย โลกอุปิกาย อปวคฺโค
โมกฺโขติ คณึ อปวคคฺคาโท.
อาทิ-สทฺเทน ปธานสฺส อปฺปวตฺติ,
คุณวิยฺตฺตสฺส อตฺตโน สกตฺตนิ อวฺภูจานึ,^๒
พฺรหฺมณา สโลกตา, สมีปตา, สโยโก,
ทิจฺจธมฺมนิพฺพานวาทาติ เวมาทีนึ คณึ
ทฏฺฐพฺพ.

การถือว่า อปวคคฺคา คือความหลุดพ้น อยู่ที่
อรูปโลก เช่นอย่างลัทธิของรามคาบส
อุทกคาบส และอาพาราคาบสเป็นต้น และอยู่
ที่โลกอุปิกาคือยอดโลก เช่นอย่างลัทธิของ
พวกนิครนถ์ ชื่อว่า อปวคคคฺคาทะ แปลว่า
ความถือการหลุดพ้น. ด้วยอาทิ-ศัพท์ พึง
เห็นการถือของพวกลัทธิมีอาทิอย่างนี้คือลัทธิ
ที่ถือความไม่เป็นไปของประธาน ๑ ลัทธิที่
ถือว่าอตฺตาทิที่ไม่ประกอบด้วยคุณ ตั้งลงใน
อตฺตาทิของตน ๑ ลัทธิที่ถือว่าพรหมเป็นไป
กับโลก ๑ ลัทธิที่ถือว่าพรหมอยู่ใกล้โลก ๑
ลัทธิที่ถือว่าพรหมประกอบกัน ๑ ลัทธิที่ชื่อว่า

^๑ ม. ...วาทสงฺคโท.

^๒ ม. อธิภูจานึ.

ทิสฺฐธรรมนิพพานวาทะ ถือว่านิพพานเป็น
ปัจจุบัน ๑.

เอตฺถ จ ปธานสฺส อปฺปวตฺติ มหตาทิภาเว
อปฺริณาโม, อนภิปฺยตฺติ วา. "อหฺมณฺโณ,
ปกฺติ อณฺณา"ติ เอวํ ปวตฺตปกฺติปฺริสนฺตร-
ชานเนน อตฺตสฺสทฺกฺขโมหฺเสสฺ อวิภาคฺคฺทฺทฺณ
กิริ นีวตฺติเต วุตฺตนเยน ปธานํ น ปวตฺตติ,
โส วิโมกฺโขติ กาบิลา.

ก็ในบรรดาลัทธิเหล่านี้ ลัทธิที่ถือความไม่
เป็นไปของประธาน ได้แก้ลัทธิที่ถือว่าไม่มี
ความเปลี่ยนแปลง หรือลัทธิที่ถือว่าไม่มี
ความปรากฏ โดยภาวะมีความที่ประธาน
เป็นสิ่งที่ใหญ่เป็นต้น, ได้ยืนยันว่า เมื่อได้
ปฏิเสธการถือเอา โดยไม่มีการจำแนกใน
อตฺตา สฺส ทฺกฺชฺ และโมหะ ด้วยการรู้
ประภคฺติและบุรุษอื่น ที่เป็นไปอย่างนี้ว่า
"เราเป็นอย่างหนึ่ง, ประภคฺติเป็นอย่าง-
หนึ่ง" ดังนี้ พวกถือลัทธิกบิลทั้งหลาย ย่อม
กล่าวว่า ประธาน ย่อมไม่เป็นไปตามนัยที่
ได้กล่าวแล้ว, อันนั้นเป็นวิโมกฺชคือนิพพาน.

คุณวิยตฺตสฺสชาติ พุทฺธิสฺสทฺกฺขอิจฺฉา-
โทสฺสปฺยตฺตธฺมฺมาธฺมฺสงฺขาเรหิ นวฺหิ
อตฺตคฺคฺณฺเห วิยตฺตสฺสชาติ กณฺทมนฺตานุสฺสริโน?

คำว่า ไม่ประกอบด้วยคุณ มีความว่า พวก
ถือลัทธิที่คล้อยตามมติของท่านฤๅษีกณฺท ย่อม
กล่าวว่า ไม่ประกอบด้วยคุณแห่งอตฺตา

๑ ส. กณฺจธฺมฺตานุสฺสริโน, ก. คุณปรม...

สโลกตา พุรหุมนา สมานโลกตา. สมীปตา
 ตสฺส สมীปปวตฺติตา. สโยโค เตน
 เอกีภาวูปกมน์. "อินฺทฺริยตฺปนฺนตฺตมฺข-
 ทสฺสนาทีหิ วินา อปวคฺโค นตฺถิ"ติ คเหตุวา
 ตถา ปวตฺตน์ กามสฺขลฺลิกานฺโยโค.

๙ อย่าง คือ พุทธิ สุข ทุภช ความปรารถนา
 อโทสะ ปยัตตะ (ความเพียร) ธรรมะ
 อธรรม และสังขาร. ลัทธิที่ถือว่า พรหม
เป็นไปกับโลก ได้แก้ลัทธิที่ถือว่า พรหมมี
 โลกที่เสมอกัน. ลัทธิที่ถือว่าพรหมอยู่ไกล
โลก ได้แก้ลัทธิที่ถือว่า พรหมนั้นเป็นไปใน
 ที่ไกล. ลัทธิที่ถือว่าพรหมประกอบอยู่กับโลก
 ได้แก้ลัทธิ ที่ถือการเข้าถึงความเป็นอัน
 เดียวกับพรหมนั้น. การถือว่า "อปวคฺคคือ
 ความหลุดพ้น เว้นไปจากการบำรุงอินทรีย์
 ให้อัมหนา และการเห็นหน้าบุตรเป็นต้น
 ย่อมไม่มี" แล้วประพฤติไปตามนั้น ชื่อว่า
กามสฺขลฺลิกานฺโยค.

อนสนฺเกสฺสจฺจนาทิตฺปจฺริยาเย, นคฺคสฺล-
 โคสฺลํกุกฺกุรฺสฺลาทีหิ จ อตฺตปฺริตาปเนน
 โมกฺโข โหตฺติ อตฺตกิลมโธ.

การถือว่าโมกษะคือความหลุดพ้น ย่อมจะมี
 ได้ด้วยการทำตนให้เดือดร้อน โดยการ
 บำเพ็ญตบะมีการอดอาหาร และถอนผม
 เป็นต้น และโดยศีลมีนคคสฺล การเปลือย-
 กาย โคสฺล การประพฤติเหมือนโค และ
 กุกฺกุรฺสฺล การประพฤติเหมือนสุนัข เป็นต้น

คุณคฺลิต-คุณทองพับ พานิชพัคณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

และประพจน์ไปตามนั้น ชื่อว่า อรรถกถิมถะ
การทำตนให้ลำบาก.

สุวายเป็น สัพโพ มิจฺฉาคาโท สจฺจณาณ
สติ ปติฏฺฐัง น ลภตฺตี วุตฺตเมวตฺถ
สงฺกณฺหนฺโต "โลก โลกปภเว"ติ
คาถมาหาติ.

ท่านอาจารย์ เมื่อสงเคราะห์
เนื้อความที่ได้กล่าวไว้แล้วที่เคี้ยวว่า การ
ถือผิดทั้งหมดคนนั้น เมื่อมีสัญญายอมไม่ได้
ที่ตั้งอาศัย จึงกล่าวคาถาว่า "โลก
โลกปภเว" แปลว่าในโลก ในเหตุเกิด
ของโลกดังนี้แล.

ฅานกัจจโต วินิจฺฉยวณฺณา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาการวินิจฉัย โดยกิจแห่งญาณ
จบแล้ว.

๕๖๔. เสสา สัพพธมฺมาติ เสสา
เอกาสตี โลกียธมฺมา. อชฺฉตฺติกพาหิเรสุ
ทฺวาหสฺสุ อายตเนสุ กามภววิภวตฺตทฺหาเวเสน
ทฺวาหสตีกา ฉตฺตีส ตฺตทฺหาวิจฺริตานิ,
ชฺหทฺทกฺวตฺตวิภวฺเค วา อากตฺนเยน กาล-
วิภากํ อนามสฺตีว วุตฺตานิ. ตทามสเน หิ

๕๖๔. คำว่า ธรรมทั้งปวงที่เหลือ
ได้แก่โลกียธรรมที่เหลือ ๘๑ ตัณหา ๓
หมวด ๑๒ หน คือกามตัณหา ภวตัณหา และ
วิภวตัณหา อยู่ในอายตนะ ๑๒ ทั้งภายใน
และภายนอก ชื่อว่า ตัณหาวิจริต ๓๖ หรือ
ตัณหาวิจริตที่มีได้บังถึง การจำแนกกาล

คุณดลิต-คุณทองพับ พานิชพัฒน์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อภุจสคฺ โทหนฺติ.

อสมฺมิสฺสนฺติ เอกกตฺตา เกนจิ อสมฺมิสฺสํ,
 กุโธ ตทฺนุโธคชฺชปฺเภโหติ อธิปฺปาโย.
 วิมฺสิทฺธิปาทาทินิ โปธิปฺกฺขิยานํ สติปิ
 กิจฺจนานตฺเต อตฺถโต เอกกตฺตา สมฺมา-
 ทิฏฺฐิยา สงฺกฺโหติ สมฺมาทิฏฺฐิมฺเชน
 ตทฺนุโธคชฺชตา วุตฺตา.

ตโย เนกขมมวิตกฺกาทโยติ

โลกิยฺกฺขณฺเ อโลภเมตฺตากรุณาสมฺปโยค-
 วเสน ภินฺนา, มคฺคกฺขณฺเ โลกพฺยาปาท-
 วิทิสาสมฺจุเจทฺทวเสน ตโยติ เอโกปิ

ตรัสไว้ตามนัย ที่มาในคัมภีร์ขุททกวิภังค์.
 เพราะในการระบุถึงการจำแนกกาลนั้น ก็
 เป็นคัมภีร์วิจิริตร้อยแปด.

คำว่า นิโรธสังไม่เจ็อบน คือไม่เจ็อบนกับ
 อะไร ๆ เพราะความที่นิโรธสังเป็นหมวด
 เดียว, อธิบายว่า ประเภทที่หยั่งลงภายใน
 นิโรธสังนั้นจักมีมาแต่ไหน. แม้เมื่อ
 โปธิปักขิยธรรม มีวิมฺสิทฺธิปาทเป็นต้น จะ
 ต่างกันโดยกิจอยู่ โดยอรรถก็รวมเข้าด้วย
 สัมมาทิฐิ เพราะความเป็นอันเดียวกัน
 เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวความที่โปธิ-
 ปักขิยธรรมมีวิมฺสิทฺธิปาทเป็นต้น เป็นธรรม
 ที่หยั่งลงภายในมรรคสังนั้น โดยมุขคือ
 สัมมาทิฐิ.

คำว่า วิตก ๓ มีเนกขมมวิตกเป็นต้น

ความว่าในขณะที่เป็นโลกิย วิตกจำแนกด้วย
 อำนาจการประกอบกับอโลภะ เมตตาและ
 กรุณา, ในขณะแห่งมรรค วิตกมี ๓ อย่าง

วุตโต. เอส นโย สมมาวาจาที่สุ. ด้วยอำนาจการตัดโลภะ พยาบาทและ
 อภิภูจตุตทาสนุฏฐิตานัน ปน ภาเว วิจิจจา ได้เด็ดขาด เพราะฉะนั้น ท่านจึง
 สมมาอาชีวะสมภวโต เตน เตสํ สงฺกโห กล่าวว่ วิตกแม้ข้อเดียวก็มี. ในสมมา-
 ทฎฐโป. วาจาเป็นต้นกันยนี้. ก็เพราะเมื่อความ

มักน้อยและความสันโดษมี สัมมาอาชีวะจึงมี
 บัณฑิตจึงพึงเห็น การรวมเอาความมักน้อย
 และความสันโดษนั้น เข้ากับสัมมาอาชีวะ
 นั้น.

ภวนตเรปี ชีวิตเหตุปี อริเยที อวิตก- อริยกัณฑศีลเหล่านั้น พึงถือด้วยหัตถ์คือ
 กมนียตฺตา อริยกนฺตานัน สมมาวาจาที่สี่ล่านัน ศรัทธาใด เพราะการถือศีลอันชื่อว่า อริย-
 กทณณ เยน สทฺธาหตฺถณ ตานิน กัณฑะ เหตุที่พระอริยะทั้งหลายไม่พึงล่วง
 กเหตุพพานิ, โส สทฺธาหตฺถโต กทีโต เอว ละเมิด แม้ในภพอื่น แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต
 โทตีติ ตโต อนณฺณานิน สทฺธินทฺริยสทฺธาพลานิน ซึ่งได้แก่ศีลมีสมมาวาจาเป็นต้น, หัตถ์คือ
 ตตฺถ อนฺโตคธานิน วุตฺตานิน. ฉนฺโท ปน ศรัทธานั้น ก็ย่อมเป็นอันถือเอาแล้วที่เดียว
 สทฺธานุกุโณติ กตฺวา ฉนฺทิตฺธิปาทสฺสาป เพราะฉะนั้น สัทธินทรีย์และศรัทธาผละ ซึ่ง
 ตทฺทโตคธตา วุตฺตา. มิใช่อื่นไปจากอริยกัณฑศีลนั้น ท่านจึงกล่าว
 ว่าหยั่งลงภายใน ในมรรคสังขนั้น. ท่าน
 กล่าวว่แม้ฉันทิตธิปาทหยั่งลงภายใน ใน
 มรรคสังขนั้น เพราะอธิบายว่ ก็ฉันทะเป็น
 คุณที่ดำเนินตามศรัทธา.

คุณคุณสิต-คุณทองพับ พานิชพัลณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เตส อติตยา ติ สหุทธิทรียสหุทธาพล-
 ฉนุทธิทิธาทานัน อติตยา สีสสุ อติภาวโต
 ทิวเณนาปิ สีเลน เต ตโยปิ กหิตาติ ตตถ
 อนโตคธา. จิตตสมาธิ จิตติทิธาทำ วทติ.
 "จิตตํ ปณณจ ภาวณ"ติ^๑ ติ จิตตมุเขน
 สมาธิ วุตโตติ สมาธิมุเขน จิตตมุปี
 วุตตพพตํ อรหติ.

สองบทว่า เตส อติตยา ความว่าเพราะ
 ความที่ศีลมี ก็โดยเหตุที่สหุทธิทรีย สหุทธา
 พละและฉนุทธิทิธาทานัน ท่านจึงถือเอาธรรม
 ทั้ง ๓ อย่างนั้น ด้วยศีลทั้ง ๓ อย่าง
 เพราะฉะนั้น ธรรมทั้ง ๓ อย่างจึงหยั่งลง
 ภายใน ในมรรคสังนั้น. ท่านอาจารย์กล่าว
 จิตติทิธาทำว่า จิตตสมาธิ. จริงอยู่ สมาธิ
 ท่านกล่าวด้วยหัวข้อว่าจิตตะ เช่นในคำว่า
 "จิตตํ ปณณจ ภาวณ" เพราะฉะนั้น แม้
 จิตก็ควรซึ่งภาวะที่จะพึงกล่าว ด้วยหัวข้อคือ
 สมาธิ.

จิตติทิธาภาวนาย ปน สมาธิปี อธิมุตโต
 โหตีติ วิมสิทิธาทาทีวจนัน วิย
 จิตติทิธาโทติ อวตวา อธิ "จิตตสมาธิ"ติ
 วุตต. "ปีติมนสุส กายโย ปสฺสมุภติ,
 ปสฺสทุทกาโย สุขี เวเทติ สุขีโน จิตตํ

ก็แม้สมาธิ ย่อมเป็นธรรมมีประมาณยิ่ง ด้วย
 การเจริญจิตติทิธาทา เพราะฉะนั้น ท่านจึง
 ไม่กล่าวว่าเป็นจิตติทิธาทา เหมือนอย่าง
 กล่าววิมสิทิธาทาเป็นต้น แล้วกล่าวว่า
 "จิตตสมาธิ" ในที่นี้. ปีติและปัสสัทธิเป็น

^๑ เปฏโกปเทส. (ภูมิจโลภิกขุ) ๕๓,
 มิลินท. ๔๔, ส. ส. ๑๔/๒๐-๒๔๒.

สมาธิยตี^๑ วจนโต สมาธิอุปการา อุปการะแก่สมาธิ โดยพระบาลีว่า "กาย
ปติปัสสทธิโย, ตสฺมา สมาธิคฺคหณฺณ ของผู้มีใจประกอบด้วยปติ ย่อมระงับ,
 คหิตา. อุเบกฺขา ปน สมาธิอุปการโต^๒ บุคคลผู้มีกายระงับแล้ว ย่อมเสวยสุข, จิต
 คํสทิสฺสกิจฺจโต จ. ตสฺมา สมาธิสึเสฺน ของบุคคลผู้มีความสุข ย่อมเป็นสมาธิ",
 เอเตสํ อนฺโตคฺคธา ทฎฺฐพฺพา. เพราะฉะนั้น ท่านจึงถือเอา ด้วยศัพท์ว่า
 สมาธิ. ส่วนอุเบกขาก็ถือเอาด้วยศัพท์ว่า
 สมาธิ เพราะมีอุปการะแก่สมาธิ และ
 เพราะมีกิจเหมือนกับสมาธินั้น. เพราะ
 ฉะนั้น พึงเห็นความที่ธรรมเหล่านี้เป็น
 สภาวะที่หยั่งลงภายใน โดยศัพท์อันเป็น
 ประธานคือสมาธิ.

อนฺโตคฺคธาณํ ปภเววินิจฺจยวณฺณา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาการวินิจฉัยประเภทแห่งธรรม
 ที่หยั่งลงภายใน จบแล้ว.

^๑ ที. ส. ๔/๒๕๔, ที. ปา. ๑๑/๓๒๔,
 ส. มหา. ๑๔/๒๐๘, อง. ติก. ๒๐/๓๑๓.
^๒ ม. สมาธิอุปการกโต.

๕๖๕. ภาโร วีย ทุกขสัง จ วิฆาตกตฺตา, สัทรณียวเสน วิหนตฺถาวโตติ อตุโธ. ภาราทานมิว ตตฺถ ตตฺถ ภเว อุปฺปชฺชนกวิฆาตสฺส เหตุภาวโต. ภารนิกฺเขปนมิว ปวตฺติทุกฺขวูปสมภาวโต. โรโค วีย, ทฺพฺภิกฺขมิว จ พาธกตฺตา. โรคนิทานํ วีย, ทฺพฺพฺภุจฺฉิ วีย จ ปภวลกฺขณตฺตา.

๕๖๕. ทุกขสัง จ ชื่อว่าเหมือนกับ ของหนัก เพราะเป็นธรรมชาติที่เบียดเบียน, อธิบายว่า เพราะเป็นธรรมชาติที่จะต้องนำไปโดยพิเศษ ด้วยอำนาจเป็นสิ่งที่จะต้องนำไปพร้อม. ชื่อว่าเหมือนการถือ ของหนัก เพราะความเป็นเหตุแห่งความเบียดเบียนที่เกิดขึ้น ในภพนั้น จ. ชื่อว่าเหมือนวางของหนัก เพราะความเป็นธรรมชาติเข้าไปสงบทุกข์ในปัจจุบัน. โรโค วีย (เปรียบเหมือนโรคภัย), ทฺพฺภิกฺขมิว (เปรียบเหมือนความแห้งแล้ง หรือน้ำท่วม) ได้แก่ เพราะทำให้ลำบากบีบคั้น โรคนิทานํ วีย (เปรียบเหมือนบ่อเกิดแห่งโรคภัย), ทฺพฺพฺภุจฺฉิ วีย (เปรียบเหมือนฝนไม่ดี) ได้แก่ ธรรมชาติมีเหตุให้เกิดเป็นลักษณะ.

ทฺพฺพฺภุจฺฉิ จ อวสุสนํ วา อติวสุสนํ วา. โรควูปสโม วีย, สฺภิกฺขมิว จ สนฺติลกฺขณตฺตา สุขภาวโต. "นิพพานํ ปรมํ สุชนํ" ติ วุตฺตํ. ภเวสชฺชมิว สุวฺภุจฺฉิ วีย, กัปฺทว่า ทฺพฺพฺภุจฺฉิ ได้แก่ ฝนไม่ตก(แห้งแล้ง) หรือฝนตกมากเกินไป(เกิดอุทกภัย). บทว่า โรควูปสโม วีย (เปรียบเหมือนโรคภัย สงบ) และบทว่า สฺภิกฺขมิว (มีอาหาร

^๑ พ. ธ. ๒๔/๔๒.

จ ทุกขสัส เหตุปัจเจกโต, ตสฺส จ
 อปคมุพายภาวโต.

บริบูรณ์) ได้แก่ธรรมชาติมีความสงบเป็น
 ลักษณะ เพราะมีความสุข. ข้อนี้สมพระบาลี
 ที่ตรัสไว้ว่า "นิพพานํ ปรมํ สุขํ" แปลว่า
 นิพพานเป็นบรมสุข. เภสชฺชมิว สุวฺภูจฺจ วิย,
 (เปรียบเหมือนยารักษาโรค และฝนตก
 ชุ่มฉ่ำดี) เพราะความตัดเหตุแห่งทุกข์ และ
 เพราะความเป็นดังอุบายให้พ้นทุกข์นั้น.

นียฺยานลกฺขณํ หิ มคฺคสจฺจํ, อนิฏฺฐภาวโต
 สาสงฺกสฺสบุปฺภิกฺขโต จ ทุกฺขํ เวริวิสรุทฺทขภย-
 โอริมตีรูปมํ. เวริ พยาปาโท,
 ปจฺจตฺถิกภาโว वा. เวรสมฺมุคฺชาโต เวร-
 วุปฺสโม เมตฺตา. เวรสมฺมุคฺชาตฺตาโย
 สงฺกหฺวตฺถุนิ.

จริงอยู่ มรรคสังคัลป์ มีการนำออกไปจากทุกข์
 เป็นลักษณะ. ทุกข์ชื่อว่าอุปมาเหมือนคน
 มีเวร ต้นไม้มีพิษ ภัยและฝังใจ เพราะ
 ความเป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา และเพราะ
 ความเป็นสิ่งที่มีความรังเกียจ มีภัยเฉพาะ-
 หน้า. เวริ (เวร) ได้แก่ความพยาบาท
 หรือความเป็นข้าศึก. เวรสมฺมุคฺชาต (ความ
 ระงับเวร) ได้แก่ความสงบระงับเวร คือ
 เมตตา. เวรสมฺมุคฺชาตฺตาโย (อุบายถอน-
 เวร) ได้แก่ สังคหัตถุ.

อุปมาโต วินิจฺจนวณฺณา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาการวินิจฉัยโดยอุปมา จบแล้ว.

คุณชิต นิลพานิช

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๕๖๖. เอส นโย สมุทยาทีสูติ อตฺถิ
 เจตฺถ สมุทโย, น อริยสังจํ, อตฺถิ
 อริยสังจํ, น สมุทโย, อตฺถิ สมุทโย เจว
 อริยสังจณฺจ, อตฺถิ เนว สมุทโย น
 อริยสังจนฺติ. เสสสังจทวเยปิ เอเสว
 นโย. น อริยสังจํ ปริณฺณเยยฺยบฺพหาคพฺพา-
 สงฺขตนิยฺยานภาวาวาโต.

อิตรมฺปน อริยสังจทวยนฺติ สมุทยมคฺค-
 สังจทวฺยมาท. สิยา ทฺกฺขํ สงฺขารทฺกฺขตาย.
 เตนาท "อนิจฺจโต"ติ. ตตฺตเตนาติ^๑
 ตตฺสภาเวน, ปริณฺณเยยฺยภาเวนาคิ อตฺถโถ.
 เอเตนุ "ตํ อริยสังจทวฺยํ สิยา ทฺกฺขํ, น
 อริยสังจํ, สิยา อริยสังจํ, น ทฺกฺขนฺ"ติ
 อิมมตฺถํ ทสฺเสติ.

๕๖๖. คำว่า ในอริยสังที่เหลือมี
สมุทย์เป็นต้น กัณฺยนี้ มีความว่า ก็ในอริยสัง
 ทั้ง ๔ นี้ สิ่งที่เป็นสมุทย์ไม่เป็นอริยสังก็มี
 เป็นอริยสังแต่ไม่เป็นสมุทย์ก็มี เป็นทั้งสมุทย์
 เป็นทั้งอริยสังก็มี ไม่เป็นทั้งสมุทย์ไม่เป็นทั้ง
 อริยสังก็มี. แม้ในสังจะทั้ง ๒ ที่เหลือกัณฺยนี้
 เหมือนกัน. ชื่อว่าไม่เป็นอริยสัง เพราะ
 ไม่มีความเป็นปริณฺณเยยฺยธรรม ความเป็น
 ปหาคัพฺพธรรม ความเป็นอสังขตธรรม
 ความเป็นนิยฺยานธรรม.

คำว่า ส่วนอริยสังทั้ง ๒ นอกนี้ ท่าน
 อาจารย์กล่าวถึงสังจะทั้ง ๒ คือสมุทย์และ
 มรรค. ชื่อว่าเป็นทฺกฺข เพราะเป็นสังขาร-
 ทฺกฺข. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 "เพราะไม่เที่ยง". บทว่า ตตฺตเตน
 แปลว่าโดยสภาวะอย่างนั้น, ความว่า โดย
 ความเป็นปริณฺณเยยฺยธรรม. ด้วยบทนี้ท่าน

^๑ ม. ตตฺตเตนาติ.

อาจารย์ย่อมแสดงความข้อนั้นว่า "อริยสัง
ทั้ง ๒ นั้น ฟังเป็นทุกข์, แต่ไม่ใช่อริยสัง,
ฟังเป็นอริยสัง, แต่ไม่ใช่ทุกข์".

อริยสังจุสททปรา หิ ทุกขาทิสททา
ปริณฺเวยยาทิกาวํ วนฺตฺติ. เตเนว อริย-
สังจุสททานเปกฺขํ ทุกขสททํ สนฺธาย
มคฺคสมฺปยุตฺตสามณฺณผลธมฺมานํ อาทิปท-
สงฺคโห วุตฺโต, อริยสังจุสททาเปกฺขํ ปน
สนฺธาย จตฺตตฺถปทสงฺคโห.

จริงอยู่ ศัพท์มีทุกขณะเป็นต้น ซึ่งมีศัพท์ว่า
อริยสังอยู่หลัง ย่อมบอกถึงความเป็น
ปริณฺเวยยธรรมที่ควรกำหนดรู้เป็นต้น. ด้วย
เหตุนี้แหละ ท่านจึงกล่าวการรวมบทต้น
แห่งธรรมที่สัมปยุต ด้วยมรรคและสามัญผล
โดยหมายถึงทุกขศัพท์ ที่มีได้เล็งถึงอริยสัง-
ศัพท์, แต่ท่านกล่าวการรวมบทที่ ๔ หมายถึง
ทุกขศัพท์ที่เล็งถึงอริยสังศัพท์.

สพฺพภากาเรนาติ สพฺพปฺภาเรน.
ยถา มคฺคสมฺปยุตฺตธมฺมาทโย เอกงฺควิกฺลา,
เอวํ อหุตฺวา สพฺพงฺคโยเคน ทุกฺขตาย เจว
อริยสังจุตาย จาติ อตฺถโธ. "อุปาทานกฺ-
ชนฺธปณฺจกนฺ"ติ วุตฺเต ตณฺหาปิ สงฺคโห
สียาติ ตนฺนินฺวตฺตตฺถํ "อนฺตร ตณฺหายา"ติ
วุตฺตํ ตสฺสา วิสุํ อริยสังจุภาวโต.

คำว่า โดยอาการทั้งปวง คือโดย
ประการทั้งปวง. อธิบายว่า ธรรมมีธรรมที่
สัมปยุตด้วยมรรคเป็นต้น เป็นความวิกลแห่ง
องค์ส่วนหนึ่งฉันใด, แต่อริยสังหาเป็น
อย่างนั้นไม่ เพราะชื่อว่าเป็นทุกข์ และ
เพราะเป็นอริยสัง ก็ต้องประกอบด้วยองค์
ทุก ๆ ส่วนนั่นเอง. เมื่อกล่าวว่า "อุปา-
ทานชั้น ๕" ก็จะฟังเป็นการรวมเอา แม้

คุณชิต นิลพานิช

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตัดหาเข้าไว้ด้วย เพราะฉะนั้น เพื่อจะห้าม
ความข้อนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "เว้นแต่
ตัดหา" เพราะตัดหา^๑นั้นเป็นอริยสังแผนก-
หนึ่ง.

สมุทยาทีสุ อวเสสกีเลสาทโย ปภาวภูเจณ^๑
สมุทโย, น อริยสังจัม สุตตุนตสัวณณา
อายนติ กตวา. นิโรธอ อริยสังจัม, น
สมุทโย. อิตรมปน อริยสังจัทวยัม สียา
สมุทโย อตฺตโน ผลสฺส ปจฺจยภูเจณ, น
ปน ยสฺส ปทานาย ภควติ พุทฺทมจฺริยัม
วสฺสตี ตถตฺเตน, สพฺพากาเรน ปน ตณฺหา
สมุทโย เจว อริยสังจณฺจ.

เพราะทำอธิบายว่า ธรรมทั้งหลายมีกิเลส
ที่เหลือเป็นต้น ในอริยสังทั้งหลายมีสมุทัย
เป็นต้น ชื่อว่าเป็นสมุทัย เพราะอรรถว่า
เป็นแดนเกิด, ไม่ชื่อว่าเป็นอริยสัง นี้เป็น
การสังวัตตนาตามพระสูตร. นิโรธเป็น
อริยสัง, ไม่ใช่เป็นสมุทัย. ส่วนอริยสัง
ทั้ง ๒ ข้อนอกนี้ พึงเป็นสมุทัย ด้วยอรรถว่า
เป็นปัจจัยแก่ผลของตน, แต่โยคาวจร ย่อม
อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ในพระผู้มีพระภาค
เพื่อละสมุทัยใด ไม่เป็นสมุทัย โดยความ
เป็นสมุทัยอย่างนั้น, แต่ตัดหาเป็นสมุทัย
และเป็นอริยสัง โดยอาการทั้งปวง.

^๑ ก. ปภาวภูเจณ, ม. ปภาวภูเจณ.

มคฺคสมฺปยุตฺตธมฺมา, สามณฺณผลานิ จ ยสฺส โยคาวจร ย่อมอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ใน
 ปทานาย ภควติ พุทฺทมจริยํ วุสฺสติ พระผู้มีพระภาค เพื่อละสมุทัยใด ธรรมอัน
 ตถตฺเตน เนว สมุทโย, น อริยสจฺจํ. สัมปยุตด้วยมรรคทั้งหลาย และสามัญผล
 สงฺขารนิโรธ, นิโรธสมาปฺตติ จ นิโรธ, ทั้งหลาย ไม่เป็นสมุทัย, ไม่เป็นอริยสัจ
 น อริยสจฺจํ. สมุทโย อริยสจฺจํ, น โดยความเป็นสมุทัยอย่างนั้น. สงฺขารนิโรธ
 นิโรธ. (การดับสงฺขาร) และนิโรธสมาปฺตติ (การ
 เข้านิโรธ) เป็นนิโรธ, แต่ไม่เป็นอริยสัจ.
 สมุทัยเป็นอริยสัจ, ไม่เป็นนิโรธ.

อิตรมฺปน อริยสจฺจทฺวयํ ลียา นิโรธ ส่วนอริยสัจ ๒ นอกนี้ ซึ่งเป็นนิโรธ เพราะ
 ฆณฺนิโรธสพฺภาวโต, น ปน ยสฺส มีความดับไปโดยขณะ, แต่โยคาวจรย่อมอยู่
 สจฺจฉิกริยาย ภควติ พุทฺทมจริยํ วุสฺสติ ประพฤติพรหมจรรย์ ในพระผู้มีพระภาค
 ตถตฺเตน. สพฺพากาเรน ปน อสงฺขตา เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งนิโรธใด ก็ไม่เป็น
 ธาตุ นิโรธ เจว อริยสจฺจญฺจ. เสสฺสิ นิโรธ โดยความเป็นนิโรธอย่างนั้น. ก็
 วุตฺตตนยเมว. อสงฺขตธาตุเป็นนิโรธ และเป็นอริยสัจ โดย
 อากาโรหํ. ธรรมที่เหลือ มีนัยได้กล่าว
 ไว้แล้วที่เดียว.

อริยมคฺคโต อณฺณานิ มคฺคานิ^๑ มคฺโค, น มรรคอื่นจากอริยมรรค เป็นมรรค, แต่
 อริยสจฺจํ. นิโรธ อริยสจฺจํ, น มคฺโค. ไม่ใช่อริยสัจ. นิโรธเป็นอริยสัจ, แต่ไม่ใช่

^๑ ก. มคฺคกฺกคานี.

อิตรมุขป สจฺจทฺวํ สียา มคฺโค ภวคามินี- มรรค. ส่วนสังจะทั้ง ๒ นอกนี้ พึงเป็น
 ปฏิปทาภาวโต, น ปน ยสฺส ภาวนาย มรรค เพราะเป็นปฏิปทาให้เป็นไปสู่ภพ,
 ภควตี พุรหมจฺริยํ วุสฺสตี ตถตฺเตน, แต่โยคาวจร ย่อมอยู่ประพฤติพรหมจรรย
 สพฺพภาเรน ปน นิโรธคามินีปฏิปทา มคฺโค ในพระผู้มีพระภาค เพื่อทำมรรคใดให้เกิด
 เจว อริยสจฺจณฺจ. เสสึ วุตฺตนยเมว. ไม่เป็นมรรค โดยความเป็นมรรคอย่างนั้น,
 ก็นิโรธคามินีปฏิปทา เป็นมรรคและเป็น
 อริยสังโดยอาการทั้งปวง. ธรรมที่เหลือนมี
 นัยได้กล่าวไว้แล้วที่เดียว.

จตุกกโต วิจิณฺยวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาการวิจิณฺย โดยจตุกกะ
 จบแล้ว.

(วิจิณฺยอริยสังโดยความว่างเปล่า)

๕๖๗. สุณฺณานีติ เวทกาทีหิ พาทิรก-
 ปริกปฺปิเตหีติ อธิปฺปาโย. ทฺกฺขํ หิ
 เวทนียมฺปิ สนฺตํ เวทกรหิตํ, เกวลมฺปน
 ตสฺมี อตฺตโน ปจฺจเยหิ^๑ ปวตฺตมาเน ทฺกฺขํ
 เวเทตีติ โวหารมตฺตํ โหติ. เอส นโย

๕๖๗. คำว่า ว่างเปล่า อธิบายว่า
 ว่างเปล่าจากผู้เสวยเป็นต้น ที่พวกลัทธิ
 ภายนอกกำหนดกัน. ย่อมมีแต่เพียงบัญญัติว่า
 ก็ทุกข์ แม้เป็นธรรมชาติที่พึงถูกเสวย ก็เว้น
 จากผู้เสวย, อนึ่ง เมื่อทุกข์นั้น เป็นไปอยู่

^๑ ก. ปจฺจเยน.

อิตเรสุปิ.

ด้วยปัจจัยของตนอย่างเดียว ทุกข์ก็ย่อม
เสวยเอง. แม้ในสังขจะนอกนี้ ก็นั้น.

"ทุกขเมวา"^๑ติ อวธารณน นีวตฺติต-
มตฺถํ หสฺเสตฺถํ "น โภจฺจิ ทฺกฺขิโต"^๒ติ วตฺตํ.
กิริยา ว วิชฺชตีติ สมุทฺยสจฺจํ สนฺธาย วทตี.

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "น โภจฺจิ
ทฺกฺขิโต" ใคร ๆ ที่ถึงทุกข์ไม่มีดังนี้ เพื่อจะ
แสดงเนื้อความ ที่ห้ามไว้ด้วยอวธารณะว่า
"ทุกขเมวา" ที่แปลว่าทุกข์เท่านั้นมีอยู่. ท่าน
อาจารย์กล่าวหมายถึงสมุทฺยสจฺจว่า กิริยา ว
วิชฺชตี แปลว่ากิริยาเท่านั้นมีอยู่.

ปุริมสจฺจทฺวยสฺส วิปากวฏฺฏกมฺมวฏฺฏสจฺจกฺทโต
การกสฺส^๑ วา ทฺกฺขสจฺจสภาวมาท^๒
กาทพฺพابي ทิ กิริยา การกรทิตา เกวล
อตฺตโน ปจฺจเยหิ ตาย ปวตฺตมานาย
ทฺกฺขสณฺณิเต ธมฺมบฺพนฺธเก กิริยํ กโรตีติ
โวหารมตฺถํ โทตี. นีพฺพุตคมเกสุปิ เอเสว
นโย. "มคฺโค อตฺถิ"^๓ติ วตฺตพฺเพ
"มคฺคมตฺถิ"^๓ติ โอการสฺส อภาโว^๓ กโตตี

อีกอย่างหนึ่ง ท่านอาจารย์กล่าวถึงสภาวะ
ของทุกขสังข แห่งตัวผู้กระทำ เพราะ
สังขจะ ๒ ข้างต้น รวมไว้ด้วยวิปากวฏฺฏและ
กรรมวฏฺฏ. จึงมีแต่เพียงบัญญัติว่า ก็กิริยาแม้
จะพึงถูกกระทำ เว้นจากผู้กระทำ ก็ย่อมทำ
กิริยาในสภาวะที่เนื่องด้วยธรรมที่เข้าใจกัน
ว่าทุกข์ ด้วยกิริยานั้น ที่เป็นไปอยู่ด้วยปัจจัย
ของตนอย่างเดียว. แม้ในผู้ดับและผู้เดินก็มี

^๑ ก. การณสฺส.

^๒ ก. ทฺกฺขปจฺจยภาวมาท.

^๓ ก. อกาโร.

ทฎจพหฺ. กมโกติ นินฺพหฺติ คนฺตา.

นัยนี้เหมือนกัน. พึงเห็นว่า เมื่อควรจะกล่าวว่ "มคฺโค อตฺติ" ท่านกระทำการลบโอ อักษรว่ "มคฺคมตฺติ". คำว่ ผู้เดิน คือผู้เดินไปสู่ความดับ.

กิเลสํสาสุจิปคฺขมรณฺญเจน สํสวตฺตา
อสุภตฺตาติ กตฺวา อนาสวตฺตา นโรธมคฺคา
 สุภํ เหว. ทุกฺขาทีนํ ปรียาเยน
 สมุทฺยาทีภาโว จ อตฺติ, น ปน
 นโรธภาโว, นโรธสุสฺ วา น ทุกฺขาที-
 ภาโวติ นโรธาวเสสฺตตฺตยานํ น
 อณฺณมณฺณสมงฺกิตฺตาติ อาท "นโรธสุณฺยานิ
วา"ติอาที.

นโรธและมรรค ชื่อว่างามอย่าง-
 เดียว เพราะเป็นธรรมที่ไม่มีอาสวะ โดย
 อธิบายว่ ความเป็นธรรมที่ประกอบไปด้วย
 อาสวะ ชื่อว่ เป็นความไม่งาม โดยความ-
 หมายว่ หล่งออก ซึ่งสิ่งไม่สะอาดคือกิเลส.
 ก็ความที่สังจะมีทุกข์เป็นต้น จะเป็นสังจะมี
 สมุทัยเป็นต้น โดยปริยายก็มี, แต่จะเป็น
 นโรธหามีไม่, อีกอย่างหนึ่ง ความที่นโรธ
 จะเป็นสังจะมีทุกข์เป็นต้นก็หามีไม่ เพราะ
 ฉะนั้น ภาวะที่สังจะทั้ง ๓ ที่เหลือจากนโรธ
 จะเป็นธรรมที่มีความพร้อมเพรียงกันและกัน
 ก็หามีได้ เพราะเหตุฉนั้น ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวคำมีอาทีว่ "สังจะทั้ง ๓ ว่างเปล่า
จากนโรธ".

สมุทเย ทุกขสสาภาวโตติ โปโนพ- คำว่า เพราะในสมุทัยไม่มีทุกข์
 ภวิกาย ตณฺหาเย ปุนพฺภวสฺส อภาวโต. ความว่า เพราะในตัดทาซึ่งเป็นตัวก่อ
 ยถา วา ปกตฺวาทีนํ ๑ วิการรา อวิการิ- ภพใหม่ ไม่มีภพใหม่. อีกนัยหนึ่ง วิการคือ
 ภาวโต ๑ ๒ พุเพ ปฏิปลีนา จ ปกตฺภาเวเนว สิ่งหลายหลาก ของพวกลัทธิประภคติ
 ตฺวิจฺจนฺติ, น เหวํ สมุทฺยสมฺปยุตฺตมฺปิ ทุกฺข เพราะเป็นสิ่งที่ไม่มีวิการ และสิ่งที่เปลี่ยน-
 สมุทฺยภาเวเนว ตฺวิจฺจตีติ อาท "สมุทเย แปลงไปก่อน ก็ย่อมตั้งอยู่ โดยความเป็น
 ทุกฺขสฺส อภาวโต"ติ. มคฺเค จ นิโรธสฺส ประภคตินั้นเอง ฉนฺโต, ทุกฺขแมสฺมปยุตฺตด้วย
 อภาวโตติ สมฺพนฺโธ. สมุทฺยก็หาตั้งอยู่โดยความเป็นสมุทัย เหมือน
 ฉนฺนํไม่ เพราะฉนฺนํ ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวว่ "เพราะในสมุทัยไม่มีทุกข์".
 เชื่อมความว่า และเพราะในมรรคไม่มี
 นิโรธ.

ยถา อวิกตฺเตหิ วิกาเรหิ มหาทงฺการ- อธิบายว่า พวกเจ้าลัทธิประภคติ ปรารธนา
 ตมฺมตฺตวิเสสฺสินฺทฺริยญฺตวิเสสฺเสหิ ปกติ- ประภคติให้ร่วมกรรมกันกับวิการทั้งหลายซึ่ง
 ภาเวเนว จิตฺเตหิ ปกติ สคฺพฺภา อิจฺจิตฺตา มิได้จำแนกไว้ อันมีความต่างซึ่งเป็นอินทรีย์
 ปกตฺวาทีหิ, เหวํ น ผลเน สคฺพฺโก พิเศษ เพียงแต่ความเป็นมหาอหังการ ซึ่ง
 เหตุติ อตฺถโ. "ทุกฺขสมุทฺยานํ นิโรธ- ตั้งอยู่ โดยความเป็นประภคติอย่างเดียว

๑-๑ ก. วิการวิภาวโต.

๒ ก. อหังการตํ ปตฺตา.

มคฺคานณฺจ อสมวายา"ติ เอตํ วิวรฺนโต ฉนฺได, สังฺจจะที่เป็นเหตุ ทรวมครรรกัณกันกับ
อาห "น เหตุสมเวตํ เหตุผลน"ติอาทิ. สังฺจจะที่เป็นผล เหมือนฉนฺนัณไม. และท่าน
 อาจารย์ เมื่อจะขยายคำนี้ว่า "เพราะทุกช
กับสมุทฺถและนิโรธกับมรรค ไม่รวมกัน" จึง
 กล่าวคำมีอาทิว่า "สังฺจจะที่เป็นผล ของ
สังฺจจะที่เป็นเหตุ รวมกันกับสังฺจจะที่เป็นเหตุ
ก็หามิได้".

ตตฺถ "อิธ ตณฺทุสุ ปญฺเญ, กปาเลสุ มญฺเญ,
วีรเณสุ กญฺเญ, ทวิสุ อณฺทุสุ ทวฺอิณฺณน"ติ-
อาทินา อิธ พฺพุธิ โวหาร ชนโก อวิสุ สิทฺธานัน
สมฺพนฺโต สมวายโย เตน สมวายเณ
การเณสุ ทวิสุ อณฺทุสุ ทวฺอิณฺณกํ ผลํ สมเวตํ,
เอกัฏฺฐมิมิ สมฺพทฺธ ทีสุ ติอณฺณนฺติ เอว
มหาปจฺจิมทา อฏฺฐกมทา อคฺคิมทา วาตกฺขนฺธ ปรี-
ยณฺตํ ผลํ อตฺตโน การเณสุ สมเวตนฺติ
สมวายวาทีโน วทนฺติ.

ในคำนั้น พวกอาจารย์ลัทธิสมวายะ กล่าว
 ว่า ความสัมพันธ์กัน ของสิ่งที่สำเร็จมิได้
แยกกัน ซึ่งทำให้เกิดความรู้สึกและบัญญัติใน
โลกนี้ โดยนัยมีอาทิว่า "ในโลกนี้ ผ้ารวม
อยู่ในเส้นด้าย, หม้อรวมอยู่ในดินกระเบื้อง,
เส้นรวมอยู่ในหม้อกก, ทวฺอิณฺณผลรวมอยู่ใน
อณฺ ๒ ตัว" ดังนั้น ชื่อว่าความรวม เพราะ
ความรวมกันอันนั้น ทวฺอิณฺณผลจึงรวมคือ
เนื่อง เหมือนเป็นอันเดียวกัน อยู่ในอณฺ
๒ ตัว ซึ่งเป็นตัวเหตุ, ติอณฺณผลก็รวมอยู่ใน
อณฺ ๓ ตัว ด้วยประการดังกล่าวมาฉะนั้น ผล
ซึ่งมีแผ่นดินใหญ่ มีน้ำใหญ่ มีไฟใหญ่ และมี

คุณยุพนา ธรรมโกวิท

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นิเทศ) พรรณนากถาว่าด้วยการวินิจฉัยสัจจะอย่างต่าง ๆ มีอย่างเดียว เป็นต้น ๑๖๑

กองลมใหญ่เป็นที่สุด จึงรวมอยู่ในเหตุ
ทั้งหลาย.

เอวมุปน วทนุเตหิ อปริมาเนสุ การเนสุ อนึ่ง ย่อมเป็นอันพวกเจ้าลัทธิสมวาเยะ ผู้
มหาปริมาณ เอกั ผลั สมเวตติ อุตตโน กล่าวอย่างนี้ อรรถาธิบายว่า ผลอย่างหนึ่ง
อนุโตคเชหิ การเนหิ สคพุกั อสุณฺณนฺติ อันมีปริมาณยิ่งใหญ่นี้ รวมอยู่ในเหตุอันหา
วุดฺดํ โหติ. เอวมิธ สมวาเยภาวา ผล ประมาณมิได้ จึงร่วมกรรมก็ไม่ว่างไปจาก
เหตุ นคฺคิตี เหตุสุณฺณํ ผลนฺติ อุตฺโต. เหตุ ซึ่งหยั่งลงภายในของตน. อธิบายว่า
สัจจะที่เป็นเหตุจึงไม่มีอยู่ ในสัจจะที่เป็นผล
เพราะฉะนั้น สัจจะที่เป็นผลจึงว่างเปล่า
จากสัจจะที่เป็นเหตุ ด้วยประการดังกล่าว
มานี้.

สุณฺณโต วินิจฺจนวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาการวินิจฉัยโดยความว่างเปล่า
จบแล้ว.

เอกวิธาทินิจฺจนกถาวณฺณนา

พรรณนากถาว่าด้วยการวินิจฉัยสัจจะ
อย่างต่าง ๆ มีอย่างเดียว เป็นต้น

๕๖๘. ปวัตฺตภาวโตติ สัสารสฺส
ปวัตฺตภาวโต. จตฺอาหารเภทโตติ จตฺ-

๕๖๘. คำว่า โดยความเป็นปวัตติ
ได้แก่โดยความเป็นไปแห่งสงสาร. คำว่า

คุณยุพนา ธรรมโกวิท

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อาหารปัจจุยวิเสสโต. เอเตน จตฺตารโ
 กวพิงการาทิอาหารวิเสส, อชฺโณทรณีย-
 วตฺตสพายคนอวิชชาอภิสังขารสงฺขาเต
 ตปฺปัจจุยภูตมฺมวิเสส จ สงฺกคฺคหาคี,
 โยชฺฐมกรุปเวทนาปฏิสันธิวิญญาณนามรูป-
 สงฺขาเต คณิพฺพตฺตมฺมวิเสส จ.

โดยแยกเป็นอาหาร ๔ คือโดยความต่าง
 แห่งอาหารปัจจุย ๔. ด้วยคำนี้ ท่าน
 อาจารย์รวมถึงความต่างแห่งอาหาร มี
 กวพิงการาทิ ๔ เป็นต้น และความต่าง
 แห่งธรรมอันเป็นปัจจัยแก่อาหารทั้ง ๔ นั้น
 กล่าวคือวัตถุที่พึงกลืนกิน ๑ สพายนะ ๑
 อวิชชา ๑ อภิสังขาร ๑ และสังเคราะห์
 ความต่างแห่งธรรม อันบังเกิดแต่อาหาร
 ทั้ง ๔ นั้น กล่าวคือโอชฺฐมกรุป ๑
 เวทนา ๑ ปฏิสันธิวิญญาณ ๑ นามรูป ๑.

ปวตฺตกภาวโต ปวตฺตติทุกฺขสฺส.
รูปาภินนฺทนาทิเกโท^๑ รูปกฺขณฺธาติ-
 อภินนฺทนเกโท, รูปารมฺมณาทิวเสนาปิตี^๒
 วนฺติ. รูปตฺตคฺคหาคี นํ ปจฺเจกํ อเนกเกทตฺตา
ฉ ตฺตคฺคหาคายา, เตสํ เกทโต.

โดยความที่ยังทุกข์ในปวัตติกาล ให้
เป็นไป. ท่านอาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า
ความต่างแห่งความยินดีรูปเป็นต้น ได้แก่
 ความต่างแห่งความยินดีรูปชั้นเป็นต้น แม้
 เกี่ยวกับรูปารมณเป็นต้น. กองตัดทา ชื่อว่า
มี ๖ เพราะตัดทาทั้งหลายมีรูปตัดทาเป็นต้น
 เฉพาะแต่ละอย่าง ๆ ก็มีความต่างมิใช่

^๑ ก. รูปาภินนฺทนาทิภาโว.

^๒ ก. รูปารมฺมณาทิวเสนาตปิ.

นิเทศ) พรรณนาภาคว่าด้วยการวินิจฉัยสัจจะอย่างต่าง ๆ มีอย่างเดียวกันเป็นต้น ๑๖๓

น้อย, โดยการจำแนกกองตัดหาทั้ง ๖ นั้น.

อุปาทาเนติ อุปที่ยตีติ อุปาทิ,
อุปาทานกฺขนฺธปณฺจกํ. ตนฺนีสฺสรณฺญุตํ
นิพพานํ, ตสฺส วุปฺสโม ตํสนฺตีติ กตฺวา ตสฺส
ยาว ปจฺฉิมํ จิตฺตํ, ตาว เสสฺสํ, ตโต ปรี
อนวเสสฺสตณฺจ อุปาทาย สอุปาทิเสส-
นิพพานธาตุ, นिरูปาทิเสสนิพพานธาตุ
ทฺวิธา โวหฺรียตี. ยถา จายํ เกโท
โวหารโต เอวมิตเรปีติ เต กติปเย
ทสฺเสตฺถ "ติวิโร"ติอาทิ วุตฺตํ. อณฺณภา
เอกสฺส สโต นิพพานสฺส กุโต เกโทติ.

อุปาทานชั้น ๕ ชื่อว่า อุปาทิ เพราะ
อรรถว่า อันอุปาทานเข้าไปยึดถือ. นิพพาน
ชื่อว่าเป็นแคนสลัดออกซึ่งอุปาทินั้น, เพราะ
อธิบายว่า เข้าไประงับอุปาทินั้น, สงบ
อุปาทินั้น บัญญัติเป็น ๒ ว่า สอุปาทิเสส-
นิพพานธาตุ เพราะอาศัยความที่อุปาทาน-
ชั้น ๕ นั้น ยังเหลืออยู่ จนถึงจิตดวง
สุดท้าย และว่า นिरูปาทิเสสนิพพานธาตุ
เพราะอาศัยความที่อุปาทานชั้น ๕ นั้น ไม่มี
เหลือเบื้องหน้าแต่นั้น. ท่านอาจารย์กล่าว
ว่า "เป็น ๓ อย่าง" เป็นต้น เพื่อจะแสดง
ข้อเบ็ดเตล็ดเหล่านั้นว่า ก็ประเภทนี้ ว่า
โดยบัญญัติเป็นฉันใด แม้ประเภทนอกนั้นก็
เหมือนฉันนั้น. เมื่อถือเอาโดยเนื้อความ
โดยประการอื่น นิพพานซึ่งเป็นธรรมที่มีอยู่
อย่างเดียวกัน จะมีการจำแนกได้แค่ไหนแล้ว
แล.

คุณยุพนา ธรรมโกวิท

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สมถวิปัสสนา เกทโตติ เอตถ สมมา-
 ทิฏฐิสมมาสงกปุปา วิปัสสนา, อิตเร
 สมถาคี วทนต์. สีลมปิ ทิ สมถสฺส
 อุปการกตฺตา สมถคฺคหณฺณ คยฺหตีติ เตสํ
 อธิปฺปาโย. อถวา ยานทฺวยสฺส วเสน
 ลทฺโธ มคฺโค สมโถ วิปัสสนาติ
 อากมนวเสน วุคฺคโตติ ทฺวฺจพฺโพ.

อายนฺติ อริยมคฺโค. สปปเทสฺสตฺตาติ
 สีลกฺขณฺธาทีนํ เอกเทสฺสตฺตาติ อตฺตโถ.
 เอกเทโส ทิ ปทิสฺสติ อวยวภาเวน
 อปทิสฺสียตีติ ปเทโส, อตฺตโน สมฺทายํ ปติ
 สท ปเทเสนาติ สปปเทโสติ วุจฺจติ ยถา
 "สนิทฺตฺสนา ธมฺมา"ติ, สีลกฺขณฺธาทยเ อ
 สพฺพโลกิยโลกุตฺตรสีลาทิสงฺคาหกา, อริย-
 มคฺโค โลกุตฺตรโร เอวาติ ตเทกเทโส
 โทติ.

ในคำว่า โดยจำแนกเป็นสมถะและ
วิปัสสนา นี้ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า
 สัมมาทิสฺฐิและสัมมาสังกัปปะ เป็นวิปัสสนา,
 องค์มรรคนอกนี้เป็นสมถะ. อธิบายของท่าน
 อาจารย์เหล่านั้นว่า ก็แม้ศีลท่านก็ถือเอา
 ด้วยศัพท์ว่า สมถะ เพราะเป็นคุณชาติมี
 อุปการะแก่สมถะ. อีกนัยหนึ่ง มรรคที่ได้
 ด้วยยานทั้ง ๒ พึงเห็นว่า ท่านกล่าวไว้ด้วย
 อำนาจที่ชื่อว่า สมถวิปัสสนา.

บทว่า อัย โยค อริยมคฺโค แปลว่า
 อริยมรรคนี้. บทว่า สปปเทสฺสตฺตา ความว่า
 เพราะความที่ธรรมทั้งหลายมีศีลชั้นนี้เป็นต้น
 เป็นเอกเทศ (คือส่วนหนึ่ง). จริงอยู่
 เอกเทศ (คือส่วนหนึ่ง) ชื่อว่า ปเทส
 เพราะอรรถว่า ท่านแสดง คือแสดงอ้าง
 โดยความเป็นส่วน ๆ เรียกว่า สปปเทส
 เพราะเป็นไปกับด้วยการแสดงอ้าง มุ่งไป
 ในความรวมของตน เหมือนอย่างคำว่า

^๑ อภี. ส. ๓๔/๒.

นิเทศ) พรรณนาภาว่าด้วยการวินิจฉัยสังจะอย่างต่าง ๆ มีอย่าง เดียวเป็นต้น ๑๖๕

"สนิทสนม ฐมา" แปลว่า สภาวธรรมที่ มีการเห็นได้ และธรรมทั้งหลาย มีศีลชั้น เป็นต้น ก็รวมศีลที่เป็นโลกียะและโลกุตระ หังหมดเป็นต้น, อริยมรรคเป็นโลกุตระ อย่างเดียว เพราะฉะนั้น จึงเป็นเอกเทศ ของชั้นทั้ง ๓ นั้น.

สชาติโตติ สมานชาติโต, วจี-
หุจจวิตวิริอาทิเกเทศุ สมานาย สีล-
ชาติยาติ อตุโณ.

บทว่า สชาติโต แปลว่าโดยความ มีชาติเสมอกัน, อธิบายว่า โดยชาติแห่งศีล ที่เสมอกัน ในประเภทแห่งศีลมีความวิริ จากวจีหุจจวิตเป็นต้น.

โณตสหาโย วีย วายาโม ปกคท-
กัจจสามณณโต. อัสกุฏ ทตวา จิตสหาโย
วีย สติ อปิลาปนวเสน นิจจุลภาวกรณ-
สามณณโต. สชาติโตติ สวิตกุกสวิจาราหิ-
เกเทศุ สมานาย สมาธิชาติยาติ อตุโณ.
กิริยโตติ สมาธิอนุรูปกิริยโต.

วายามะ ชื่อว่าเปรียบเหมือนสหาย
ผู้ก้มหลัง เพราะมีกิจคือความประคอง เสมอกัน. สติ ชื่อว่าเปรียบเหมือนสหาย
ผู้ยืนเอียงไหล่ให้ เพราะมีการกระทำภาวะ ที่ไม่หวั่นไหว ด้วยอำนาจความไม่ผันเพื่อน เสมอกัน. คำว่าโดยความมีชาติเสมอกัน
ความว่า โดยความมีชาติแห่งสมาธิ เพราะ ตั้งจิตมั่นอยู่ในสมาธิ อันต่างด้วยสมาธิที่มี

คุณยุพนา ธรรมโกวิท
สร้างค้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตโต เอว ทิ "จตุตถาโร สติปฏฺจนา
สมาธินิมิตฺตา, จตุตถาโร สัมมปฺปชานา
สมาธิปริกฺขาราทิ" สติวายามานํ สมาธิสฺส
นิมิตฺตปริกฺขารภาโว วุตฺโต.

อาโกเกณฺเตน วียาติ "อนิจฺจํ
อนิจฺจนํ" ติอาทินา ปณฺณากิจฺจสฺสทิสฺเสน กิจฺเจน
สมนฺตโต โโกเกณฺเตน วีย, "อนิจฺจํ
ชยฺภูเจน, ทุกฺโข ภยฺภูเจนา" ติอาทินา
ปริวตฺเตน เตน วีย จ อาทาย อุทิตฺวา^๓
ทินฺนเมว ปณฺณา ปฏฺวิชฺเณติ.

วิตกและวิจารณ์เป็นต้น. คำว่า โดยกิริยา
คือโดยกิริยาที่สมควรแก่สมาธิ.

ก็เพราะเหตุเช่นนั้นแหละ ธรรมทึนนาภิกษุณี
จึงได้กล่าวความที่สติและวายามะ เป็นนิมิต
และเป็นเครื่องอุคหนุน ของสมาธิไว้ว่า
"สติปัฏฐาน ๔ เป็นนิมิตของสมาธิ, สัมมป-
ชาน ๔ เป็นเครื่องอุคหนุนของสมาธิ".

บทว่า อาโกเกณฺเตน วีย ความว่า
ปัญญาอ้อมแห่งตลอดอารมณ์ที่วิตก ได้มา
เหมือนกับเหรัญญิกเกาะโดยรอบ ด้วยกิจ
เช่นเกี่ยวกับกิจของปัญญา เป็นต้นว่า
"ไม่เที่ยง ไม่เที่ยง" และเหมือนพลิกไปมา
ด้วยกิจเป็นต้นว่า "ชื่อว่า เป็นอนิจจัง (ไม่
เที่ยง) เพราะอรรถว่าสิ้นไป, ชื่อว่า
เป็นทุกฺข เพราะอรรถว่าเป็นภัย" (ดังว่า)
ถือเอามายืนให้ทีเดียว.

^๑ ม. ม. ๑๒/๕๕๐.

^๒ ข. ป. ๓๑/๗๗.

^๓ ก. อุจฺจทิตฺวา.

นิเทศ) พรรณนาภาว่าด้วยการวินิจฉัยสัจจะอย่างต่าง ๆ มีอย่างเดียวเป็นต้น ๑๖๗

ทวินัน สมานกาลตฺเตปิ ปจฺจยภาเวน
สมฺมาสงฺกปฺปสฺส ปุริมกาลสฺส วย นิทฺเทโส
กโต. สชาติโตติ "ทุกฺเข ณาณ"ติอาทีสุ
สมานาย ปณฺณาชาตียา. กิริยโตติ^๒ เอตฺถ
ปณฺณาสทีสํ กิจฺจํ "กิริยา"ติ วุตฺตํ, ปุพฺเพ
ปน สมฺมาธิอุปการกํ ตทฺนุรูปกิจฺจนฺติ อยเมตฺถ
วิเสโส.

แม้เมื่อศัพท์ทั้ง ๒ มีกาลอันเสมอกัน ท่าน
กระทำนิเทศ ของสัมมาสังกัปปะไว้ เหมือน
ตั้งเป็นปฐมกาล โดยภาวะที่เป็นปัจจัย.
คำว่า โดยมีชาติเสมอกัน คือโดยชาติแห่ง
ปัญญาที่เสมอกัน ดังในพระบาลีว่า "ทุกฺเข
ณาณ" เป็นต้น. หน้าที่ที่เหมือนกับปัญญา
ท่านกล่าวว่า "เป็นกิริยา" ในคำว่า โดย
เป็นกิริยา นี้, แต่ในตอนต้น หน้าที่ที่เป็น
อุปการะแก่สมาธิ เป็นหน้าที่ที่สมควรแก่
สมาธินั้น ที่ว่ามานี้เป็นข้อต่างกันในการ
นี้.

"สพฺพํ ภิกฺขเว อภิญฺเญยฺยนฺ"ติ^๓
วจนฺโต จตฺตาริปี อภิมุขํ ปจฺจกฺขโต
ณาตพฺพานิ อภิวิสฺสิฏฺเฐน วา ณาณเณ
ณาตพฺพานีติ อภิญฺเญยฺยานิ.

สัจจะทั้ง ๔ ชื่อว่า เป็นอภิญฺเญยธรรม
เพราะอรรถว่า เป็นธรรมที่พึงรู้เฉพาะหน้า
คือโดยประจักษ์ หรือเพราะอรรถว่าเป็น
ธรรมที่พึงรู้ ด้วยญาณอันวิเศษยิ่ง โดย
พระบาลีว่า "ตฺถกรภิกฺษุทํหลาย สิ่งทํขยว
เป็นอภิญฺเญยธรรม".

^๑ ส. มหา. ๑๔/๑๐.

^๒ ม. กิริยวเสน.

^๓ ส. สพายตน. ๑๔/๓๔.

คุณยุพนา ธรรมโกวิท

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๕๖๘. อณมณีสภาคานีติ^๑ อณ-
มณีสมาณภากานี, สหิสรูปานีติ อตุโถ.

ทฤษฏีสมาทรวรณติ อภิสมาทวิทุ สาทะตุ
อสกุกุณเยยตร, สตุทิวินาเตน ทฤษฏิมณติ
อตุโถ. อสนนติ กณท. อติปาเตยยาติ
ชิเปย. โกภุยาติ กณทสส โกภุยา
วาลคเคน. โกภุณติ วาลสเสว โกภุ.
ปฏิวิชเณยยาติ ปฏิมุขภาเวน วิชเณย.

พาธกปภาวสนุนิยยานลกขณเห
ววจานัน สลกขณววจานัน.

ทรวคคาทฎเจเน กมภีรตตาคิ โอฟาริกา
ทุกขสมุททยา. ติรจจนาคทานมปิ หิ ทุกข,

๕๖๘. บทว่า อณมณีสภาคานี
แปลว่า มีส่วนเสมอกันและกัน, อธิบายว่า
มีรูปเหมือนกัน.

คำว่า สำเร็จได้ยากกว่า คือใคร ๆ
ไม่พึงอาจ เพื่อจะให้สำเร็จ คือให้สัมฤทธิ์-
ผลยิ่งกว่า, อธิบายว่า ยากที่จะบรรลุได้
เพราะตัดความสามารถเสีย. บทว่า อสน
แปลว่า ลุกศร. บทว่า อติปาเตย แปลว่า
เพียงยง. บทว่า โกภุยา แปลว่า ปลายลูกศร
กับปลายชนทราย. บทว่า โกภุ แปลว่า
ปลายชนทรายอย่างเดี่ยว. บทว่า ปฏิวิช
เณย แปลว่า ยิงให้ตรงเป้า.

การกำหนดตามลักษณะคือ เบียดเบียน
เป็นแดนเกิดก่อน สงบ และนำออกไปจาก
ทุกข์ ชื่อว่า กำหนดไปตามลักษณะของตน.

คำว่า เพราะเป็นสภาพลิกซึ่ง ด้วยอรรถว่า
ยากที่จะหยั่งลงได้ ความว่า ทุกข์กับสมุททย

^๑ ฉ. อณมณณ สภาคานีติ.

นิเทศ) พรรณนาภาว่าด้วยการวินิจฉัยสัจจะอย่างต่าง ๆ มีอย่างเดียวเป็นต้น ๑๖๔

อาหาราที่สุ จ อภิสสา ปากโฏ. เป็นสิ่งที่หายาบ. เพราะว่าความทุกข์และ
ปีพนาที่อายุหนาหิวเสน ปน "อิหฺ ทักข์ ความหายาบในอาหารเป็นต้น ก็ยังปรากฏ
อิทมสฺส การณฺ"ติ ยถาวโต โอคาทิํ แม้แก่พวกสัตว์ดิรัจฉาน. แต่ชื่อว่าลิกขิง
อสกุกฺเณยตฺตา คมภีรา. สณฺหสฺซุม- เพราะไม่เพียงสามารถที่จะหยั่งลงได้ ตาม
ธมฺมตฺตา นิโรธมคฺคา สภาวโต. เอว ความเป็นจริงว่า "นี่เป็นทุกข์ นี่เป็นเหตุ
คมภีรฺรฺรฺรฺรฺรฺรฺรฺรฺรฺรฺรฺร ทรวคฺคาทา. ของทุกข์นั้น" ด้วยอำนาจอาการมีความ
บีบคั้นเป็นต้น และอาการมีความประมวลมา
เป็นต้น. นิโรธกัมมรรค ชื่อว่า ยากที่จะ
หยั่งลงได้ ด้วยอรรถว่าลิกขิง โดยสภาพ
นั่นเอง เพราะเป็นธรรมที่ละเอียดสุขุม.

เตเนว อูปฺปนฺเน มคฺเค นตฺติ นิโรธมคฺคานํ ด้วยเหตุที่นั่นแหละ เมื่อมรรคเกิดขึ้นแล้ว
อนวคฺคาโทติ. นิพฺพานมฺปิ มคฺเคน การจะหยั่งลงไม่ได้ สู่นิโรธกัมมรรค ก็ย่อม
อธิกนตฺตพฺพตฺตา ตสฺส ผลนฺติ อปทิสฺสยตีติ อาท ไม่มีแล. แม้นิพพานก็ย่อมถูกชื่อว่า เป็นผลของ
"ผลापเทสโต"ติ. วุตฺตเณหตฺ "ทุกฺขนิโรธ มรรคนั้น เพราะเป็นธรรมชาติที่จะพึงบรรลุ
ณานํ อตฺตปฏิสมฺภิทา"ติ? มคฺโคปิ นิโรธสฺส ได้ ด้วยมรรค เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์
สมฺปาปภาวโต "เหตุ"ติ อปทิสฺสยตีติ อาท จึงกล่าวว่า "โดยเป็นข้อที่ถูกชื่อว่า เป็น
"เหตุอุปเทสโต"ติ. ผลเข้าด้วยกัน". ข้อนี้สมดังพระคำรัสที่

พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า "ญาณในทุกข-

^๑ อภ. วิ. ๓๕/๓๔๘-๘.

คุณยุพนา ธรรมโกวิท

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นิโรธ ชื่อว่า อรรถปฏิสัมพันธ์" . แม้พรรค
ก็ย่อมถูกชื่อว่า "เป็นเหตุ" เพราะความเป็น
ธรรมชาติ ยังนิโรธให้ถึงพร้อม เพราะ
เหตุ นั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "โดย
เป็นข้อถูกชื่อว่า เป็นเหตุด้วยกัน".

จุดตมปิ เจต "ทุกขนิโรธคามินิยา ปฏิปทา
ญาณ ธรรมปฏิสัมพันธ์" ติ^๑

ข้อนี้สมดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้
ว่า "ญาณในปฏิปทา อันให้ถึงทุกขนิโรธ
ชื่อว่า ธรรมปฏิสัมพันธ์".

อติ เอว ปกาเรหิ อติ วิชฌาติ
สมฺพนุโธ. ตตฺถ อติ สทฺเทน วิชานนุกมฺ
ทสฺเสติ. เอว ปกาเรหิ เอว สทฺเทน
วิชานนการณฺเฏเตน เอว.

คำว่า อติ เอว ปกาเรหิ เชื่อมบาลี
ว่า อติ วิชฌา แปลว่าพึงทราบโดย
ประการดังกล่าวมาจะนี้. ในคำนั้น ท่าน
อาจารย์แสดงลำดับแห่งการทราบ ด้วย
อติศัพท์. สองบทว่า เอว ปกาเรหิ มี
ความว่า ด้วย เอว ศัพท์ ซึ่งเป็นเหตุแห่ง
การทราบนั่นเอง.

^๑ อภ. วิ. ๓๕/๓๔๔.

นิเทศ) พรรณากถาว่าด้วยการวินิจฉัยสัจจะอย่างต่าง ๆ มีอย่างเดียวเป็นต้น ๑๗๑

สภาทวิสภาทโต วินิจฺจนวณฺณา นิฏฺฐิตา. พรรณากถารวินิจฉัย โดยสภาทและวิสภาท
จบ.

อินฺทฺริยสจฺจนิทฺเทสวณฺณา นิฏฺฐิตา. พรรณานินทริยสจฺจนินิเทศ จบ.

อิตฺติ โสฬสมปฺริจฺเฉทวณฺณา นิฏฺฐิตา. พรรณานปฺริเฉทที่ ๑๖ จบแล้ว.
ด้วยประการฉะนี้.

นายดาบตำรวจดำรงค์ ใจห้องใส
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๑๗. ปณฺณากุณินิทฺเตสวณฺณนา

ปฏิจฺจสมุปฺปาตกถาวณฺณนา

๕๗๐. อิมิสฺสา ปณฺณายาติ อิมิสฺสา
ยถาธิตาย วิปสฺสนาย. ภูมฺมิตฺเตสุติ
ปวตฺติภูจฺจานุกฺเต. กามณฺจายํ ปฏิจฺจ-
สมุปฺปาตปฏิจฺจสมุปฺปนฺนสมณฺณา ปิตาปุตฺต-
สมณฺณา วิย อเปกฺขาสิทฺธา, เหตุผลธมฺเมสุ
ปน ยถากุณฺมํ ววฺภูจิตาวาติ "ปฏิจฺจ-
สมุปฺปาโท เจวา"ติอาทีนา วิภชฺช วุตฺตํ.
อาทิสฺสเทนาติ "ปฏิจฺจสมุปฺปาตาทิเกทา"ติ
เอตฺถ วุตฺตอาทิสฺสเทน. อวเสสา โหนติ,
สํวณฺณาวเสนาติ อธิปฺปาโย. เตนาท
"เตสํ วณฺณากุณโม อนุปฺตโต"ติ.

๑๗. พรรณนาบัญญัติกุณินิทศ

พรรณนากถาวักขยปฏิจสมุปบาท

๕๗๐. คำว่า แห่งปัญญานี้ ได้แก่
แห่งวิปัสสนานี้ ตามที่ได้บรรลุแล้ว. คำว่า
ที่เป็นภูมิ ได้แก่ที่เป็นที่ตั้งแห่งความเป็นไป.
ก็เชื่อว่าปฏิจสมุปบาทกับปฏิจสมุပ္บันนี้ สำเร็จ
ด้วยการเล็งกัน เหมือนชื่อว่า พอกับลูก
ก็จริงอยู่, ถึงกระนั้น ท่านอาจารย์ก็ได้แยก
ไว้ตามลำดับที่เดียว ในธรรมที่เป็นเหตุและ
เป็นผล เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าว
จำแนกไว้ด้วยคำว่า "ปฏิจสมุปบาทเป็นต้น
ที่เดียว". คำว่า ด้วยอาทิศัพท์ ก็ด้วย
อาทิศัพท์ที่กล่าวไว้ในคำนี้ว่า "ปฏิจจ-
สมุปฺปาตาทิเกทา". อธิบายว่า เป็นธรรม
ที่ยังเหลืออยู่, ด้วยอำนาจการสังวัตตนา
ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "จึง
ถึงลำดับการพรรณนาปฏิจสมุปบาท และ
ปฏิจสมุပ္บันธรรมทั้งหลายเหล่านั้น".

อวิชชาทโย ฌมา ปฏิจสมุขปาโท,
 น สมุขตติมตติ. สุวามตติโก อิมินา
 สุตตปแทน เวทิตพิโพติ ทสเสนเตน^๑
 "วุตตณตติ"ติอาท วตฺวา ปฏิจสมุขปนา
 ปน ทสเสตติ "ชรามรณาทโย ปนา"ติอาท
 อารทติ.

ธรรมทั้งหลายมีวิชาเป็นต้น ชื่อว่า
เป็นปฏิจสมุขปาท (คืออาศัยกันเกิดขึ้น,
 ไม่ใช่เป็นเพียงสมุขตติคือการเกิดขึ้นเอง).
 ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ความซึ้งนั้น
 บัดนี้พึงทราบตามบทพระสูตรนี้ จึงกล่าวคำ
 มีอาทิตวา "วุตตณตติ" หนึ่ง เพื่อจะแสดง
 ปฏิจสมุขบันธรรมทั้งหลาย จึงเริ่มคำมีอาทิต
 ว่า "ชรามรณาทโย ปน" แปลว่าส่วนธรรม
 ทั้งหลายมีชราและมรณะเป็นต้น.

กสฺมา ปเนตฺถ อนุโลมโต ปฏิจสมุขปาท-
 ฌมา ทสสิตา, ปฏิโลมโต ปฏิจสมุขปนา
 ฌมาติ ? ยโต เต ปจฺจยโต อูปฺปนา,
 ตสฺส สมนนฺตรทสฺสนตฺถ.

ถามว่า ก็ในอธิการนี้ เพราะเหตุไร พระ-
 ผู้มีพระภาค จึงทรงแสดงปฏิจสมุขปาทธรรม
 ไว้โดยอนุโลม, ทรงแสดงปฏิจสมุขบันธรรม
 ไว้โดยปฏิโลม ? ตอบว่า เพราะปฏิจ-
 สมุขบันธรรมเหล่านั้น เกิดขึ้นจากปัจจัย,
 เพื่อจะแสดงลำดับของปัจจัยนั้น.

น นิจฺจํ น สสฺสตนฺติ อนิจฺจํ. สเมจฺจ
 สมฺภุญฺย ปจฺจเยทึ กตฺนฺติ สงฺขตฺติ. ปฏิจฺจ

ชื่อว่า อนิจฺจํ (ไม่เที่ยง) เพราะ
 อรรถว่าไม่เที่ยง คือไม่เที่ยงแท้. ชื่อว่า

^๑ ฉ. ทสเสนโต.

ปรจุยารหิ ปรจุยัม นิสฺสาย สหิตเมว สงฺขติ (ถูกปรุงแต่ง) เพราะอรรถว่า อัน
 อุปนฺนุนฺติ ปฏิจฺจสมฺปนฺน. ขยนสภาวํ ปรจุยปรชฺมกันฺ ก็พร้อมกันแต่งขึ้น. ชื่อว่า
ขยธมฺม. วยนสภาวํ วยธมฺม. วิรชฺชนสภาวํ ปฏิจฺจสมฺปนฺน (อาศัยกันเกิดขึ้น) เพราะ
 ปรชฺชนสภาวํ วิรชฺชนธมฺม. นิสฺชณฺนสภาวํ อรรถว่า เกิดขึ้นโดยอาศัยกัน ก็ควรแก่
นิโรธธมฺม. เสสํ ยเหตุถ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรจุย ได้แก่อาศัยปรจุย เป็นไปร่วมกัน
 ปรโต อาวิภวิสฺสติ. นั้นเอง. มีความสิ้นไปเป็นสภาพ ชื่อว่า
ขยธมฺม (เป็นธรรมมีความสิ้นไปเป็น
 ธรรมดา). มีความเสื่อมไปเป็นสภาพ ชื่อว่า
วยธมฺม (เป็นธรรมเสื่อมไปเป็นธรรมดา).
 มีความคลายไปเป็นสภาพคือมีความสลายไป
 เป็นสภาพ ชื่อว่า วิรชฺชนธมฺม (เป็นธรรม
 คลายไปเป็นธรรมดา). มีความดับเป็น
 สภาพ ชื่อว่า นิโรธธมฺม (เป็นธรรมมีความ
 ดับเป็นธรรมดา). คำใดที่เหลือในอธิการนี้
 ที่ควรจะกล่าวไว้, คำนั้นจักมีแจ้งข้างหน้า.

๕๗๑. เอตฺถาติ เอเตสุ ยถาวตฺเตสุ
 สุตฺตปเทสุ. สงฺเขโปติ อตฺถสงฺเขโป.

๕๗๑. บทว่า เอตฺถ เท่ากับ เอเตสุ
 โยค ยถาวตฺเตสุ สุตฺตปเทสุ แปลว่าในบท
 พระสูตรตามที่กล่าวแล้วอย่างนี้. บทว่า
สงฺเขโป แปลว่าความย่อ.

คุณเต็ม-คุณจรรยา เอียรประสิทธิ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ไม่เคยมีให้เกิดขึ้น. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มี-
พระภาค จึงตรัสว่า "ธาตุอันนั้น ตั้งอยู่แล้ว
ทีเดียว".

สา เอว ชาติปัจจุยา ชรามรณติ เอกถ
วิปลาสภาวโต เอว อวพุชฌมานสฺส
เอตสฺส สภาวสฺส เหตุโน वा तदेव
भावโต जित्ताति ธम्मจित्ता. ชาติ वा
ชรामรณसฺस उपฺปาत्तज्जिति पवตฺตอายุหน-
สํโยคปฺลियोत्थสมุत्थเหตุปัจจุยจฺจित्ति तत्तु-
पात्तातिภาเวนสฺसा जित्ता "ธम्मจित्ता"ติ
ผลं पत्तिसामत्थियโต^๑ เหตุเมว วทติ.

ธาตุนั้นนั้นแหละ ชื่อว่า ธัมมจิตฺตา เพราะ
ธรรมดา เป็นความตั้งอยู่ของสภาวะ หรือ
เหตุอันนี้ ซึ่งจะหยั่งรู้ได้ดั่งนี้ เพราะไม่มี
ความวิปลาสในข้อนี้ว่า เพราะชาติเป็น
ปัจจัยจึงมีชราและมรณะ โดยความเป็น
อย่างนั้นนั่นเอง. อีกอย่างหนึ่ง ชาติเป็น
ความตั้งอยู่ แห่งความเกิดขึ้น ของชราและ
มรณะ จึงเป็นความตั้งอยู่แห่งปวัตตะ
(ความเกิด) อายุหนะ (ความประมวล)
สังโยคะ (ความประกอบ) ปฺลियोत्थะ
(ความกังวล) สมุत्थ เหตุ และปัจจัย
เพราะฉะนั้น ความที่ชาตินั้น เป็นธรรมชาติ
ตั้งอยู่ก็โดยภาวะแห่งเหตุมีความเกิดขึ้นของ
ชราและมรณะนั้นเป็นต้น พระผู้มีพระภาค

^๑ ก. ปฏิสามตฺถิตโต .

ย่อมตรัสถึงเหตุอย่างเดียว โดยเป็นที่ทำให้
เข้าใจถึงผลว่า "ธัมมัญญิตตา".

อถวา ธารียติ ปจฺจเยหีติ ธมฺโม,
ติฏฺฐติ ตตฺถ ตทหายตฺตวตฺตติตฺตาย ผลนฺติ จิตฺติ,
ธมฺมสฺส จิตฺติ ธมฺมัญญิตฺติ. ธมฺโมติ วา การณํ,
ปจฺจโยติ อตฺถเ. ธมฺมสฺส จิตฺติสภาโว,
ธมฺมโต จ อตฺถเ. สภาโว นตฺถิตฺติ
ธมฺมัญญิตฺติ, ปจฺจโย.

อีกนัยหนึ่ง สภาวะชื่อว่าธรรม เพราะ
อรรถว่า อันปัจจัยทั้งหลายตรงไว้, ชื่อว่า
จิตฺติ เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งผล โดย
ความเป็นธรรมชาติมีความเป็นไปเนื่องด้วย
ผลนั้น, ความตั้งอยู่แห่งธรรม ชื่อว่า
ธัมมัญญิตฺติ. อีกอย่างหนึ่ง เหตุชื่อว่าธรรม,
อธิบายว่า ได้แก่ปัจจัย. สภาวะคือความ
ตั้งอยู่แห่งธรรมและสภาวะอื่นจากธรรมไม่มี
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ธัมมัญญิตฺติ, ได้แก่
ปัจจัย.

เตนาท "ปจฺจยปริกฺกเท ปณฺณา ธมฺมัญญิตฺติ-
ญาณฺ"ติ? ธมฺมัญญิตฺติ เอว ธมฺมัญญิตฺตตา.
สา เอว ธาตุ "ชาติปจฺจยา ชรามรณฺ"ติ
อิมสฺส สภาวสฺส, เหตุโน วา อตฺถตฺตทา-
ภาวโต "น ชาติปจฺจยา ชรามรณฺ"ติ

ด้วยเหตุนี้ ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร
จึงกล่าวไว้ว่า "ปัญญาในการกำหนดปัจจัย
ชื่อว่า ธัมมัญญิตฺติญาณ". ธัมมัญญิตฺตินั้นแหละ
เป็นธัมมัญญิตฺตตา. ธาตุคืออันนั้น ชื่อว่า
ธัมมนิยามตา เพราะอรรถว่า เป็นความ

^๑ พ. ป. ๓๑/๗๒, ปฏิสมฺภิตามคฺค.
(ภูมิพโลภิกขุ) ๗๖.

วิณฺณายมานสฺส ตพฺภาวาทโต นิยามตา แน่อน คือเป็นความกำหนดได้ เพราะ
 ววฏฺฐิตภาโวติ ธมฺมนิยามตา. ผลสฺส วา สภาวะหรือเหตุนี้ว่า "เพราะชาติเป็นปัจจัย
 ชรามรณสฺส ชาติยา สติ สมฺภโว ธมฺเม จึงมีชราและมรณะ" ดังนี้ จะไม่มีความเป็น
 เหตุมฺหิ จิตตาคิ ธมฺมฏฺฐิตตา. อสฺติ โดยประการอื่นไป คือเพราะที่เข้าใจกันอยู่
 อสมฺภโว ธมฺเม นียตตาคิ ธมฺมนิยามตาคิ ว่า "ไม่ใช่เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา
 เอวํ ผลเน เหตุ วิภาเวติ. และมรณะ" ดังนี้ จะไม่เป็นดังนั้น. อีก-

นัยหนึ่ง เมื่อมีชาติจึงมีชราและมรณะอัน
 เป็นผล ชื่อว่าเป็นความตั้งอยู่ในธรรม คือ
 ในเหตุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ธมฺมฏฺฐิตตา.
 เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะอันเป็นผลก็ไม่มี
 จึงเป็นความแน่อนอยู่ในธรรม เพราะ
 ฉะนั้น จึงชื่อว่า ธมฺมนิยามตา พระผู้มี-
 พระภาค ย่อมทรงทำเหตุให้แจ่มแจ้งด้วย
 เหตุ ให้แจ่มแจ้งด้วยผล ด้วยประการ
 ดังกล่าวมาฉะนี้.

๑. จิตฺตา ว สํ ธาตุ^๑ "ติอาทีนา วุตฺตํ" ๑. โยค "จิตฺตา ว สํ ธาตุ^๑ "ติอาทีนา วุตฺตํ"
อิทฺทปฺปจฺจยตํ อภิสมฺพชฺฌตฺติ ปจฺจกฺขกรณเณ อิทฺทปฺปจฺจยตํ แปลว่าความเป็นธรรมมีสิ่งนี้

^๑ ส. น. ๑๖/๓๐.

อภิมุขิ พุชฺฌติ ยถาวโต ปฏิวิชฺฌติ. เป็นปัจจัย ที่ตรัสไว้โดยนัยมีอาทิว่า ธาตุนี้
อภิสเมตฺติ ตสฺส เววจนํ. อาทิตฺโต กถนุโต ตั้งอยู่นั้นเอง เข้ากับ อภิสมฺพุชฺฌติ
อาจิกฺขติ, อุตฺทิสฺตีติ อตฺโถ. ตเมว อุตฺทิสฺส อภิสมฺพุชฺฌติ แปลโดยพยัญชนะว่า ย่อมตรัสรู้
 ปรีโยสาเบนุโต เทเสติ. ยถาอุตฺทิสฺสมตฺถํ เฉพาะหน้า ด้วยการทำให้ประจักษ์ แปล
 นิตฺทิสฺนวเสน ปกาเรหิ ณาเบนุโต เอาความว่า ย่อมแทงตลอด ตามความ
ปณฺณเปติ. เป็นจริง. บทว่า อภิสเมติ เป็นไวพจน์ของ
 คำว่า อภิสมฺพุชฺฌติ นั้น. ตรัสแต่เบื้องต้น
 ชื่อว่าอาจิกฺขติ, อธิบายว่า ยกขึ้นแสดง.
 เมื่อทำคำที่ยกขึ้นแสดงนั้นนั้นแหละ ให้จบลง
 ชื่อว่าเทเสติ แปลว่าแสดง. เมื่อทรงให้
 เข้าใจเนื้อความตามที่ยกขึ้นแสดงนั้น โดย
 ประการทั้งหลาย ด้วยอำนาจแสดงไข
 ชื่อว่าปณฺณเปติ แปลว่า ย่อมบัญญัติ.

ปกาเรหิเยว ปติฏฺฐเบนุโต ปฏฺฐเปติ. เมื่อให้ตั้งไว้เฉพาะ โดยประการทั้งหลาย
 ยถานิตฺทิสฺสมตฺถํ ปฏฺฐนิตฺทิสฺนวเสน วิวรติ นั้นเอง ชื่อว่า ปฏฺฐเปติ แปลว่าย่อมตั้งไว้
วิภชฺติ, วิวฏฺถนฺติ วิกตฺตณฺจ อตฺถํ เฉพาะ. ชื่อว่า วิวรติ วิภชฺติ แปลว่าย่อม
 เหตุทาทรรณทสฺสเนหิ^๑ ปากฏํ กโรนุโต เปิดเผย ย่อมจำแนก ซึ่งอรรถตามที่

^๑ ฉ. เหตุธารณทสฺสเนหิ.

อุตตานีกโรติ. อุตตาน กโรนโต^๑
 ฤตาปัจจุชฏกั กตฺวา นิคมนวเสน ปัสสชาติ
จาห.

แสดงไขด้วยอำนาจการแสดงไขทบทวน, ก็
 เมื่อกระทำอรรถที่ได้เปิดเผย และที่จำแนก
 ให้ปรากฏ ด้วยการแสดงเหตุและอุทาหรณ์
 ชื่อว่า อุตตานีกโรติ แปลว่ากระทำให้ตื่น.
 ชื่อว่า ปัสสชาติ จาห ด้วยอำนาจที่เมื่อทรง
 กระทำให้ตื่น ตรัสยาทำให้ประจักษ์อย่าง-
 นั้น.

๕๗๒. ปัจจุยลกขโณติ ปัจจุยภาว-
ลกขโณ, ปัจจุโยติ วา ลกขิตฺตพฺโพ.
 ปวตฺติตฺตทุกฺขสฺส อนุนฺธาปนกิจฺจตาย ทุกฺขาน-
นฺธนโรส. นิพฺพานคามิมคฺคสฺส อุปฺปล-
ภาวโต กุมฺมคคปัจจุปฏฺฐาโน.

๕๗๒. บทว่า ปัจจุยลกขโณ แปลว่า
 มีความเป็นปัจจุยเป็นลักษณะก็ได้ หรือ
 แปลว่าพึงกำหนดว่าเป็นปัจจุยก็ได้. ชื่อว่า
มีการตามผูกพันทุกข์ไว้เป็นรส เพราะมีอัน
 ให้ตามผูกพันทุกข์ในปวัตติกาลเป็นกิจ. ชื่อว่า
มีความเป็นทางผิดเป็นปัจจุปฏฐาน เพราะ
 ความเป็นทางผิด ต่อทางที่จะให้ถึงพระ-
 นิพพาน.

โส ปนาย ปฏิจฺจสมุปฺปาโท.
 ยาวตฺตเกหิ ปัจจุเยหิ ย ผล อุปฺปชฺชนารห,

โส ปนาย โยค ปฏิจฺจสมุปฺปาโท
 แปลว่าก็ปฏิจสมุปบาทนั้น. ผลใด ควรจะ

^๑ ฉ. อุตตานีกโรนโต.

อวิกเลหเว เทหิ ตสฺส อุปฺปตฺติ, ตทณฺเณ
 จ ตสฺส ปโยชนํ นตฺถิ อาท "อนุนาธิ-
เกเทวา"ติ. ยถา ตํ จกฺขุรูปาโลก-
 มนสิกาเรหิ จกฺขุวิญญาณสฺส, เอเตน
 ตํตฺมผลนิปฺพาทเนน ตสฺสา ปจฺจยสามกฺคิยา
 ตปฺปรตา ตถตาติ ทสฺเสติ.

เกิดขึ้นได้ เพราะปัจจัยมีประมาณเท่าใด,
 ความเกิดขึ้นของผลนั้น ก็ด้วยปัจจัยเหล่านั้น
 ซึ่งไม่ขาดแคลนนั่นเอง และประโยชน์ของ
 ผลนั้น ย่อมจะไม่มีด้วยปัจจัยอื่น จากปัจจัย
 นั้น เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 "ด้วยปัจจัยที่ไม่หย่อนไม่ยั้งนั่นเอง". ท่าน
 อาจารย์แสดงว่า เปรียบเหมือนการที่
 จักขุวิญญาณ จะสำเร็จได้ก็ด้วยจักขุ ๑
 รูป ๑ แสงสว่าง ๑ มนสิการ ๑, ด้วย
 ข้อที่การทำผลนั้น ๆ ให้สำเร็จนี้ จึงเป็น
 ความที่ความพร้อมเพรียงแห่งปัจจัยนั้น มี
 การยังผลนั้น ๆ ให้สำเร็จนั้นเป็นสำคัญ
 ชื่อว่า ตถตา ความเป็นอย่างนั้น.

สามกคินฺติ สโมธานํ, สมวาณนฺติ อตฺถโถ.
อสมภวาภาวโตติ อนุปฺปชฺชนสฺส อภาวโต.
 ปจฺจยสามกฺคิยํ หิ สติ อนุปฺปชฺชเน ตสฺสา
 วิตถตา ลียา. อณฺณมฺมปจฺจเยหิติ อณฺณสฺส
 ผลมฺมสฺส ปจฺจเยหิ. อณฺณมฺมานุปฺปตฺติโตติ
 ตโต อณฺณสฺส ผลมฺมสฺส อนุปฺปชฺชโต.

คำว่า สามัคคี ได้แก่ความประชุมกัน,
 อธิบายว่า ได้แก่ความพร้อมเพรียง. คำว่า
เพราะความไม่เกิดขึ้นไม่มี คือเพราะไม่มี
 แห่งความไม่เกิดขึ้น. ก็เมื่อความพร้อม-
 เพรียงแห่งปัจจัยมี ความที่ความพร้อม-
 เพรียงแห่งปัจจัยนั้น เป็นสิ่งคลาดเคลื่อนใน
 อันที่จะไม่เกิดขึ้นก็จะพึงมีได้. คำว่า ด้วย

น หิ กทาจิ จกขุรูปาโลกมนสิกาเรหิ
 โสตวิญญาณสฺส สมฺภโว อตฺถิ, ยหิ สียา,
 ตสฺสา สามกฺคิยา อณฺณตฺตา นาม สียา, น
 เจตฺ อตฺถิตฺติ "อนณณตฺตา"ติ วุตฺตํ.
ปจฺจยโตติ ปจฺจยภาวโต. ปจฺจยสมฺมุทโต
 เอตฺถาปิ เอเสว นโย.

๕๑๓. อิทฺปปจฺจยา เอว
อิทฺปปจฺจยตาติ ตา-สทฺเทน ปรํ วตฺติตํ, น
 กิณฺจิ อตฺถนฺตรํ ยถา เทโว เอว เทวตาติ.
อิทฺปปจฺจยानํ วา สมฺมุโ อิทฺปปจฺจยตาติ
 สมฺมุทตํ ตา-สทฺทมาท ยถา "ชนานํ สมฺมุโ
 ชนตา"ติ.

ปัจจัยแห่งธรรมอื่น ได้แก่ด้วยปัจจัยแห่ง
 ธรรมคือผลอย่างอื่น. คำว่า เพราะธรรม
อย่างอื่นไม่เกิดขึ้น ได้แก่เพราะธรรมคือ
 ผลอย่างอื่นจากธรรมนั้นไม่เกิดขึ้น.

จริงอยู่ โสตวิญญาณ จะมีความเกิดขึ้นด้วย
 จักขุ รูป แสงสว่าง และมนสิการในกาล
 ไร ๆ ก็หาได้, ถ้าจะฟังมีไชร, ขึ้นชื่อว่า
 ความเป็นอย่างอื่นแห่งการประชุมนั้นก็ฟัง
 มีได้, แต่ข้อนี้ก็หาไม่ เพราะฉะนั้น พระ-
 ผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ความไม่เป็น
อย่างอื่น". บทว่า ปจฺจยโต แปลว่า
 เพราะความเป็นปัจจัย. แม้ในบทว่า
ปจฺจยสมฺมุทโต นี้ ก็มียันนี้เหมือนกัน.

๕๑๓. ท่านเพิ่มบทด้วย ตา-ศัพท์ว่า
อิทฺปปจฺจยา เอว อิทฺปปจฺจยตา ซึ่งแปลว่า
 อิทัปปัจจยานันแหละ เป็นอิทัปปัจจยตา,
 ไม่มีเนื้อความพิเศษอะไร เหมือนคำว่า
 เทโว เอว เทวตา ซึ่งแปลว่า เทโว
 นั้นแหละ เป็นเทวตา. คำว่า อิทฺปปจฺจยानํ

ว่า สมุโท อิทัปปัจจยตา ที่แปลว่าอีกนัยหนึ่ง
ประชุมแห่งอิทัปปัจจยตา ชื่อว่า อิทัปปัจจยตา
ท่านอาจารย์กล่าวถึง ตา-คัพพ อันมีสมุหะ
เป็นอรรถ ซึ่งแปลว่าประชุม เหมือนอย่าง
คำว่า "ชนานํ สมุโท ชนตา" ประชุมแห่ง
ชนทั้งหลาย ชื่อว่า ชนตา.

นनु จ "อตุถิ อิทัปปัจจยตา ชรามรณฺติ อิติ
ปฏฺเจน สตา อานนฺท อตุถิติสฺส วจฺนียํ. กิ
ปจฺจยตา ชรามรณฺติ อิติ เจ วเทยฺย,
ชาติปจฺจยตา ชรามรณฺติ อิจฺจสฺส วจฺนียณฺ"ติ
ชาติสทฺทปจฺจยสทฺทสมานาธิกรณณ กิ-
สทฺเทน อิทฺสทฺทสฺส สมานาธิกรณตาทสฺสนโต
อิทัปปัจจยสทฺทสฺส กมฺมธารยสมาโส ทิสฺสติ,

ก็อิทัปปัจจยคัพพ ย่อมปรากฏเป็นกัมมธารย-
สมาส เพราะแสดงถึงความที่แห่ง อิทั-คัพพ
เป็นสมานาธิกรณะ กับกิ-คัพพ ซึ่งเป็น
สมานาธิกรณะกับชาติคัพพ และปัจจยคัพพว่า
"อตุถิ อิทัปปัจจยตา ชรามรณฺติ อิติ ปฏฺเจน
สตา อานนฺท อตุถิติสฺส วจฺนียํ. กิ ปจฺจยตา
ชรามรณฺติ อิติ เจ วเทยฺย, ชาติปจฺจยตา
ชรามรณฺติ อิจฺจสฺส วจฺนียณฺ" แปลว่า คุณ
อานนท เมื่อเธอถูกถามว่า ชรามรณะ มี
เพราะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอพึงตอบว่า
มี. ถ้าเขาถามว่า ชรามรณะมีเพราะอะไร

^๑ ที. ม. ๑๐/๖๕.

น เหตุ "อิมสฺส ปจฺจยา อิทฺตปจฺจยา" ติ
 ชรามรณสฺส อณฺณสฺส^๑ วา ปจฺจยโต ชรา-
 มรณสมฺภวปจฺจนา สมฺภวติ วิทิตฺตภาวโต,
 อสมฺภวโต จ, ชรามรณสฺส ปน ปจฺจยปจฺจนา
 สมฺภวติ. ปจฺจย-สทฺเทน จ สมานาธิกรณ-
 ตาย อิทฺ-สทฺทสฺส อิมสฺมา ปจฺจยาคิ
 ปจฺจยปจฺจนา ยุชฺชติ.

สา จ สมานาธิกรณตา พาหิรตฺถสมาสฺสเป
 ลพฺภติ. ตโต จ อณฺณปทตฺถวณิฉฺฉาภาเว
 กมฺมธารยสมาสฺส ลพฺภติ.

เป็นปัจจัย, เธอจึงตอบว่า ชรามรณะมี
 เพราะมีชาติเป็นปัจจัย ดังนั้นมิใช่หรือ,

เพราะว่า ในข้อนี้ ไม่มีการถามถึงว่า
 ชรามรณะมีเพราะปัจจัยแห่งชรามรณะ หรือ
 ของธรรมอื่นว่า "อิมสฺส ปจฺจยา
 อิทฺตปจฺจยา" ปัจจัยแห่งสิ่งนี้ ชื่อว่า
 อิทฺตปจฺจยา เพราะเป็นข้อที่รู้จักกันอยู่แล้ว
 และเพราะเป็นความไม่มีอยู่, แต่ก็ยัง
 สำเร็จเป็นคำถามถึงปัจจัย ของชราและ
 มรณะอยู่ด้วย. ก็คำถามถึงปัจจัย แห่ง
 อิทฺ-ศัพท์ว่า อิมสฺมา ปจฺจยา เพราะปัจจัยนี้
 ย่อมควรอยู่ เพราะความเป็นสมานาธิกรณะ
 กับปัจจัยศัพท์.

ก็ความที่ อิทฺ-ศัพท์ เป็นสมานาธิกรณะนั้น
 ย่อมได้แม้ในการย่อความภายนอก. และ
 เพราะเหตุนี้ กัมมธารยสมาสฺส พึงได้ใน
 เพราะความปรารถนา คำที่แสดงเนื่อความ
 แห่งอัญฺบท.

^๑ ก. ตทณฺณสฺส.

สามิวจนสมาเส ปน สมานาธิกรณตา
นตฺถิติ น กถณฺจิ กมฺมธารยสมาสสมฺภโวติ ?
นยิทเมวํ วจนิจฺจนฺตรภาวโต.

ถามว่า ก็ในการย่อัญญัติวิภคติ ย่อม
ไม่มีความเป็นสมานาธิกรณะ เพราะฉะนั้น
จะไม่เป็นกัมมธารยสมาสได้เชี่ยวชาญหรือ ?
ตอบว่า ข้อนี้ทำเป็นอย่างนั้นไม่ เพราะยัง
มีความต้องการคำอื่นอยู่อีก.

ปฏิจฺจสมุขฺปาทวจนิจฺจา เหสา "อิทฺปฺจฺจยตา
ปฏิจฺจสมุขฺปาโท"ติ เอตฺถ. "อตุถิ
อิทฺปฺจฺจยา ชรามรณฺ"ติ เอตฺถ ปน
ชรามรณฺสฺส ปจฺจยมตฺตปริปฺจฺจา, ตสฺมา
ยถา อิทฺ-สทฺทฺสฺส ปฏิจฺจสมุขฺปาทวิเสสนตา,
ปฺจฺจิตฺตพฺปจฺจยวิเสสนตา จ โทติ, ตถา
สมาสวิกฺปฺโป เอตฺถ, ตตฺถ จ กาทฺพฺโพติ
น สมาสนฺตรทฺสฺสนํ สามิวจนสมาสพาทกํ.

จริงอยู่ ความต้องการคำว่าปฏิจสมุขบาทนี้
ในคำนี้ว่า "อิทฺปฺจฺจยตา ปฏิจฺจสมุขฺปาโท"
แปลว่าอิทฺปฺจฺจยตา ก็เป็นปฏิจสมุขบาท.
ส่วนในคำนี้ว่า "อตุถิ อิทฺปฺจฺจยา ชรามรณฺ"
ชราและมรณะมี เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย
เพราะเป็นคำสอบถามเพียงเป็นปัจจัย แก่
ชราและมรณะ, เพราะฉะนั้น ในคำนี้ (คือ
ในคำว่า) อตุถิ อิทฺปฺจฺจยา ชรามรณฺ จึง
มีสมาสวิกฺป การแยกสมาส และควรจะ
กระทำในคำนั้น คืออิทฺปฺจฺจยตา ปฏิจฺจ-
สมุขฺปาโท เหมือนกับความที่ อิทฺ-ศัพท์เป็น
วิเสสนะของปฏิจสมุขบาท และเป็นวิเสสนะ
ของปัจจัยที่จะฟังถาม เพราะฉะนั้น จึงไม่
เป็นการแสดงสมาสอื่น ที่จะเป็ยัญญัติ-
ตัปฺปริสสมาส.

คุณหญิงเลื่อน เทพหัสดิน ณ อยุธยา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กสฺมา ปเนตฺตาปี กมฺมธารยสฺมาโส น อจฺฉิตฺตํ ? เหตฺุบุปฺภวานํ เหตุ ปฏฺิจฺจ-
 สฺมฺบุปาโทติ อิมฺสฺส อตฺตโน ปจฺจยानุรูปสฺส
 อสมฺภวโต, "อิมฺสฺส อตฺตโน ปจฺจยानุรูปสฺส
 อนุรูป ปจฺจโย อิทฺตปจฺจโย"ติ อิมฺสฺส จ
 อตฺตโน อจฺฉิตฺตํ.

โย ปเนตฺต อิทฺ-สฺสเทเน กทิตฺโต อตฺตโน, โส
 "อจฺฉิตฺติ อิทฺตปจฺจยา ชรามรณ"ติ เอตฺต
 ชรามรณคฺคหณฺเนว กทิตฺตํ อิทฺ-สฺสโท
 ปฏฺิจฺจสมฺบุปฺปนฺโต อภสฺสิตฺวา อณฺณาสฺมฺภวโต
 ปจฺจเย อวตฺตฺยจฺติ, ตสฺมา ตตฺต กมฺมธารย-
 สฺมาโส. เอตฺต ปน อิทฺ-สฺสทสฺส ตโต
 ปริจฺจชณการณํ นตฺถิติ สามิวจนสฺมาโส
 เอว.

ถามว่า ก็ในคำนี้ ท่านไม่ประสงค์เอา
 กัมมธารยสมาส เพราะเหตุไร ? ตอบว่า
 เพราะเนื่อความนี้ว่า เหตุบุปภวานํ เหตุ
 ปฏิจจสมบุปาโท เหตุแห่งแดนเกิด ของ
 เหตุทั้งหลาย ชื่อว่าปฏิจสมุบาท ไม่มีใน
 กัมมธารยสมาส และเพราะท่านปรารถนา
 ความตั้งนี้ว่า "อิมสฺส อตฺตโน ปจฺจยानุ-
 รูปสฺส อนุรูป ปจฺจโย อิทฺตปจฺจโย"
 แปลว่าปัจจัยอันสมควรแก่กรรมนี้ ก็แก่
 ธรรมที่ควรแก่ปัจจัยของตน ชื่อว่า อิทฺ-
 ตปจฺจโย แปลว่า ปัจจัยอันสมควรแก่กรรมนี้.

ก็ในคำนี้ เนื่อความใด ท่านถือเอาด้วย
 อิทฺ-สฺสท, เนื่อความนั้น ท่านก็ถือเอาด้วย
 ชรามรณคฺคทนั้นเอง เช่นในคำว่า "อจฺฉิตฺติ
 อิทฺตปจฺจยา ชรามรณ" ซึ่งแปลว่าชราและ
 มรณะมี เพราะกรรมนี้เป็นปัจจัย เพราะ
 ฉะนั้น อิทฺ-สฺสท จึงไม่เคลื่อนไปจาก
 ปฏิจสมุบันคฺคท ตั้งลงในปัจจัย เพราะไม่มี
 ธรรมอื่น, เพราะฉะนั้น ในคำนั้น (คือ

คุณหญิงเลื่อน เทพหัสดิน ณ อยุธยา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

คำว่า อิทฺปฺจฺยตา ปฏิจฺสมุปาโท) จึง
เป็นกัมมธารยสมาสได้. ส่วนในคำนี้ (คือ
คำว่า อตุถิ อิทฺปฺจฺยา ชรามณฺ) ไม่มี
เหตุที่ อิทฺ-คัพฺท จะสละไปจากปัจจยคัพฺทนั้น
เพราะฉะนั้น จึงเป็นฉฺฐิตฺตฺปฺริสสมาส
อย่างเดียวกัน.

เอวมฺปิ น อิทฺปฺจฺโย เอว อิทฺปฺจฺย-
ภาโว ภวิตฺตํ ยุตฺโตติ อิทฺปฺจฺยตา
ปฏิจฺสมุปาทตานุปตฺตตีติ ? นาย โทโส
อตุถนฺตรภาวโตติ วุตฺโตวามตฺโต.

ถามว่า แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็ไม่ควรที่จะ
เป็นว่า อิทฺปฺจฺโย เอว อิทฺปฺจฺยภาโว
คือ อิทฺปฺจฺโย นั้นเอง เป็นอิทฺปฺจฺย-
ภาโว เพราะฉะนั้น อิทฺปฺจฺยตา จึงเข้า
ถึงความเป็นปฏิจสมุปาทะ ? ตอบว่า ข้อนี้
ไม่ผิดอะไร ความข้อนี้ ข้าพเจ้าก็ได้กล่าว
ไว้แล้วว่า เพราะไม่มีเนื้อความอย่างอื่น.

อถวา ปน โทศ อิทฺปฺจฺยภาโว
อิทฺปฺจฺยตาติ.

ก็อีกประการหนึ่ง อิทฺปฺจฺยภาโว
เป็น อิทฺปฺจฺยตา จงยกไว้แล.

ภาโวติ เจตฺถ อวินาภาวิผลํ ปติ เหตุโน
สตฺว.

ก็ในบทว่า ภาโว นี้ ได้แก่ความมีแห่งเหตุ
เล็งถึงผลที่จะมีโดยไม่แยกกัน.

ตถา ทิ อิทปะจจยสทโท ชาตีอาทิสฺ จริงอย่างนั้น อิทปะจจยศัพท์ เป็นคำใช้
 นิรุโพท. ตถจ อิทปะจจยสทฺวํ อิทปะจจยโต ติคปาก ในคำว่า ชาตีเป็นต้น. และความมี
 อณฺณํ นคฺคิ. ยทิ อณฺณํ สียา, ตํ อวิชฺชมานํ แห่งอิตปะจจยนั้น จะเป็นอย่างอื่นไปจาก
 สียา. น ทิ สตา^๑ อณฺณํ วิชฺชมานํ โทติ. อิตปะจจย ก็ย่อมไม่มี. ถ้าจะฟังเป็น
 อถ สทฺวํ สนนาม, ยสฺส สโต ภาโว, อย่างอื่นไป, ความมีแห่งอิตปะจจยนั้นก็จะ
 ตํ อสนนาม สียา. ฟังไม่มี. เพราะจะเป็นอย่างอื่นไปจากสิ่ง
 ที่มีอยู่ จะเป็นสิ่งที่มีอยู่ก็หาไม่ได้. ถ้าความมี
 ชื่อว่า สํ แปลว่าความมี, ภาวะของความมี
 อันใด, อันนั้นก็ฟังชื่อว่า อสํ แปลว่า
 ความไม่มีได้.

น ทิ ตํ สทฺวํ สภาวํ สทฺวโต อณฺณคฺคตา, จริงอยู่ ความมีนั้น เป็นสภาวะ เพราะเป็น
 ตสฺมา สโต ภาโว สทฺวุนฺติ นิตฺเตโส น อย่างอื่นไปจากความมี ก็หาไม่ได้, เพราะ
 ยุชฺชติ. น จ สํ-สมฺพนฺธเณ อสํ สนนาม ฉะนั้น ภาวะของความมี จึงชื่อว่า ความมี
 โทติ, ปเกว อสํ-สมฺพนฺธเณ. อสฺติ จ เพราะฉะนั้น การแสดงไขจึงไม่ถูกต้อง.
 สทิตฺตคฺคหณํ วิปริตคฺคาโทติ น คหณโต อนึ่ง ความไม่มี จะชื่อว่า สํ แปลว่าความมี
 สํสีทฺธิ. โดยเชื่อมกับ สํ-ศัพท์ก็หาไม่ได้, จะป่วย
 กล่าวไปไย โดยการเชื่อมกับ อสํ-ศัพท์
 เล่า. อนึ่ง การใช้ศัพท์ว่า สํ เป็นการ

^๑ ก. สโต.

ยึดถือที่ผิดตรงกันข้าม เพราะฉะนั้น จึง
ไม่ใช่สำเร็จความมีโดยการถือเอา.

สทิสกบุนายฉจ มาณวกสุส สีทภาโว วย
น อสโต ส-สภาวตา. ยสุมา ปน
อิทบุจจุยภาโว ยถาวุตฺตํ สตุวํ, น อสตุวํ.
นาปิ ยสุส ตํ สตุวํ, ตทสํ, ตสุมา
อิทบุจจุยภาโว อิทบุจจุยสรูป
สภาวนุตเรหิ วินิวตฺตภาวทสุสนตฺถํ
อิมสฺสายนฺติ วิเสเสตฺวา อิทบุจจุยตาติ
วุตฺตนฺติ น อิทบุจจุยตาย ปฏิจฺจสมุบาท-
ภาวาสมฺภโว.

ก็การกำหนดสิ่งที่เหมือนกันนี้ ก็เหมือนกับ
ความที่คนเป็นสี่หะ ไม่ใช่สภาวะว่ามี ของ
สิ่งที่ไม่มี. และความเป็นอิทัปปัจจย ก็ได้แก่
รูปของตนแห่งอิทัปปัจจย ซึ่งท่านกล่าวว่า
อิทัปปัจจยตา ให้ต่างไปว่า อิมสฺสายํ เพื่อ
จะแสดงความปฏิเสธจากสภาวะอื่น เพราะ
ฉะนั้น ความไม่มีแห่งความเป็นปฏิจสมุบาท
โดยอิทัปปัจจยตาก็หาไม่ได้ ก็เพราะเหตุที่
ความเป็นอิทัปปัจจย เป็นความมีตามที่กล่าว
แล้ว, ไม่ใช่เป็นความไม่มี. ทั้งความมี
อันนั้น ของสิ่งใด, สิ่งนั้นจะชื่อว่าไม่มี
ก็หาไม่ได้.

ปฏิจฺจ สมุบบชฺชติ เอตฺสฺมาติ
ปฏิจฺจสมุบบาโทติ ตสฺสาปิ เหตุอตุถภาวโต
ชาติอาทิตฺทานํ เอวเมว เหตุภาววาจกตาย
เหตุปธานตา โยเชตพฺพา เหตุบุปภวานํ
เหตุ ปฏิจฺจสมุบบาโทติ กตฺวา.

ชื่อว่า ปฏิจสมุบาท เพราะอรรถว่า
เป็นแดนอาศัยกันเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น
บัณฑิตพึงประกอบความที่แม่แห่งปฏิจสมุบาท
นั้น มีเหตุเป็นประธานโดยความที่แห่งบทว่า
ชาติเป็นต้น บอกถึงความเป็นเหตุอย่างนั้น

คุณประยงค์-คุณเจริญ คาวมณี
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เหมือนกัน โดยความเป็นอรรถแห่งเหตุ
เพราะอธิบายว่า เหตุแห่งธรรมเป็นแดน
เกิดแห่งเหตุ ชื่อว่าปฏิจสมุขบาท.

ตถา ทิ "ทสพลสมนฺนาคโต ภิกฺขเว
ตถาคโต จตฺตฺติ เวสสารชฺเชทฺติ สมนฺนาคโต
อาสภณฺจันนํ^๑ ปฏิชานาติ, ปรีสาสุ สีนฺนาทํ
นทฺติ, พุรฺหมจกุกํ ปวตฺเตติ, "อิมสฺมึ สติ
อิทํ โทติ ยาว 'เอวเมตสฺส เกวลสฺส
ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรธํ โทติ"^๒ อเนน
สีนฺนาทสฺสฺสฺส^๓ ปกาสิโต เอว อตฺตโถ^๓
จริงอย่างนั้น ความข้อนั้น พระผู้มีพระภาค
ทรงประกาศไว้ โดยสีนนาทสฺสฺสฺสนี้ว่า "คุณ
ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตผู้ประกอบด้วย
กำลัง ๑๐ ทรงประกอบแล้ว ด้วยเวสา-
รัชญาณทั้ง ๔ ย่อมยืนยันฐานะอันองอาจ,
บันลือสีนนาทในหมู่บริษัท, ย่อมประกาศ
พรหมจักรว่า "เมื่อสิ่งนี้มี จึงมีสิ่งนี้ ตลอด
ไปจนถึงว่า ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้
ย่อมมีด้วยประการฉะนี้".

"กัวาทิ ปนายสฺมโต สตฺถา กิมฺภุชาเย"^๓ ทานพระอัสสชิเถระ ถูกอุปติสฺสปริพาชก
ปุญฺเณน आयสฺมตา อัสสชิเถเรน :
ถามว่า "ก็พระศาสดาของท่าน มีวาตะ
อย่างไร ได้ตรัสสอนอะไร" ดังนี้ : ก็ได้
ตอบว่า

^๑ ฉ. อาสภํ จานํ.

^๒ สํ. นิ. ๑๖/๒๕.

^๓ สํ. นิ. ๑๖/๓๓, ฉ. ปกาสิโต เอวตฺตโถ.